

Varietas delectat
A pápai-magyar kapcsolatok sokszínűsége
a 11-14. században

Varietas delectat
A pápai-magyar kapcsolatok sokszínűsége
a 11–14. században

Szerkesztette: Kiss Gergely

Pécsi Tudományegyetem BTK TTI
Középkori és Koraiújkori Történelmi Tanszék

Pécs, 2019

DeLegatOnline Könyvek 1.

A kutatást és a kötet megjelenését támogatták az

NKFIH NN 124763 „Pápai megbízottak a 14. századi
Magyarországon (1294–1378) – Online adattár”

NKFIH NN 109690 „Pápai megbízottak a 11–13. századi
Magyarországon – Online adattár”

DE-FIK "Magyarország a középkori Európában" (NKFIH-1150-6/2019)

kutatási projektek

Borítókép: Fülöp fermói püspök ábrázolása a Képes Krónikában

Forrás: Képes Krónika (Chronicon Pictum) I. Magyar Helikon, Budapest, 1964, 129. old. (f. 65a).
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

ISBN: 978-963-429-394-1

ISSN: 2676-9050

© Kiss Gergely
© Barabás Gábor
© Kovács Viktória
© Maléth Ágnes

A mutatót készítette:
Bandi Kristóf Bálint

Tördelés, nyomdai munkálatok:
Molnár Nyomda Kft.
Pécs, Légszeszgyár u. 28.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
I. ÁLTALÁNOS RÉSZ (Kiss G.)	
A pápai képviselet	11
<i>A kora középkor</i>	11
<i>A reformpápaság időszaka: a pápai képviselet megújulása</i>	19
<i>A 12. század eleje –13. század közepe: pápai képviselet differenciálódása</i>	23
<i>A 13. század közepe – 14. század vége</i>	35
A pápaság és Magyarország kapcsolatrendszere a 11–14. században – áttekintés	59
<i>A képviselet formái</i>	61
<i>A pápai megbízottak tevékenységének jellemzői</i>	64
II. ESETTANULMÁNYOK A 11–14. SZÁZADBÓL	
Kiss Gergely: <i>Gregorius de Sancto Apostolo. Egy 12. század végi magyarországi pápai legátus pályafutása</i>	81
Barabás Gábor: <i>Gregorius de Crescentio bíboros élete és magyarországi legációi</i>	93
Kovács Viktória: <i>Alter ego domini papae Nicolai III. Fülöp fermói püspök, szentszéki legátus magyarországi tevékenysége (1279–1281)</i>	117
Kiss Gergely: <i>Altegradus de Cataneis de Lendenaria. Egy legátusi ügyhallgató a 14. század eleji Magyarországon</i>	167
Maléth Ágnes: <i>Gui de Boulogne magyarországi legációja</i>	175
Rövidítések	201
Források	203
Szakirodalom	208
Személy- és helynévmutató	229

ELŐSZÓ

Az utóbbi évek kutatásai során fogalmazódott meg ez a sajátos cím több okból is. Egyrészt abból adódóan, hogy a pápai-magyar kapcsolatok egy-egy újabb szeletének feltárása, vagy a korábban is ismert események részleteinek tisztázása zavarba ejtő problémákat hozott felszínre. Ezek először akkor jelentkeztek komolyabban, amikor 2014-ben megindult a már meglévő és folyamatosan gyűjtött információk adatbázisba szerkesztése. Az ekkor elindult DeLegatOnline kutatási program első szakasza az Árpádokot fedte le.¹ 2017-től a vizsgálatokat kiterjesztettük az 1294 és 1378 közötti időszakra.² A szereplők és az események rögzítésének egyenes következménye volt, hogy egy bizonyos rendszer szerint különböző kategóriákba és típusokba soroljuk be őket. Egy ilyen rendszert ellenben nem könnyű megfelelően rugalmassá tenni ahhoz, hogy az események egészen eltérő variációi mind megtalálják az őket megillető helyüket. Nehéz volt kialakítani azt az egyensúlyt, ami még megfelel a kereshetőség kívánalmainak, ugyanakkor nem túlságosan sematikus vagy „szürke”, azaz kellően visszaadja a kapcsolatok változatosságát. A sokszínűség tehát alapvetően tartalmi jellegű, amelynek jelentőségét különösen fontos hangsúlyozni. A hagyományosnak tekinthető, a pápai-magyar kapcsolatokat leginkább politikai-diplomáciai síkon kezelő felfogás mellett ugyanis léteznek olyan, egy-egy különleges részterület (eszme- és jogtörténet, egyházpolitika, gazdaságtörténet) felölelő munkák, amelyek e változatosság meglétét igazolják.

Másrészt a sokrétűség a kapcsolattartás jellegében is megmutatkozik. Talán itt nagyobb a lemaradás: a pápai képviselő változatos formáinak a kutatás a legutóbbi időkhöz nem szentelt olyan nagy figyelmet, mint a tartalmi kérdéseknek. Eddig leginkább a pápai legátusok álltak a reflektorfényben, de ha csak őket vennénk számításba az itt most kijelölt időbeli keretek (11–14. század) között, akkor bizony csupán elég vékony szeletét látnánk a pápai-magyar kapcsolatoknak. Eltekintve olyan – egyébiránt nagyon is fontos – részterületektől, mint a legátusok fajtáinak elkülönítése, a többi lehetséges pápai megbízott eddig inkább háttérbe szorult. Pedig ők – a pápai kiküldött bírók, pápai adószedők, adminisztrátorok, stb. – épp olyan fontosak, mint maguk az oldal-, kiküldött, ill. született pápai követek.

Harmadrészt maguk a szereplők is változatosak, abban az értelemben, hogy azonosításuk sokszor vet fel problémákat: egy-egy gyakori keresztnév

1 <http://delegatonline.pte.hu/index/project1> – NKFIH NN 109690 „Pápai megbízottak a 11–13. századi Magyarországon – Online adattár”.

2 <http://delegatonline.pte.hu/index/project2> – NKFIH NN 124763 „Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon (1294–1378) – Online adattár”

mögött olykor több személy is meghúzódhat, és elkülönítésük nem mindig volt sikeres.

A tevékenységüket vizsgálva hasonló, a legkevésbé sem egysíkú kép bonthatódik ki. Jóllehet egy-egy pápai megbízott szerepét a „nagypolitikában” jól ismeri a kutatás, de a magyarországi tartózkodás egyéb, olykor „hétköznapi” eseményei eddig nem kerültek igazán előtérbe. Ugyanakkor ezek épp annyira hozzátartoznak az adott személy itteni tevékenységéhez, legyen szó zsinatról, egyházi bíraskodásról vagy éppen javadalmak betöltéséről. A kiküldő, azaz az egyházfő, igyekezett is minél inkább kihasználni a megbízott jelenlétéből fakadó lehetőségeket, vagy célzottan, egy-egy ügyre vonatkozóan, vagy egy korábbi felhatalmazás kiegészítésével, módosításával. De az is megfigyelhető, hogy a pápa helyett tevékenykedő teljhatalmú megbízottak olyan ügyekben is eljártak, amelyek nem szerepeltek az általános megbízólevelekben. Fontos tanulság, hogy az egy személyhez kapcsolódó *események egésze* alapján lehet összefoglaló véleményt formálni az illető magyarországi tevékenységéről.

Ám még mindezek alapján is úgy érezhetjük, mintha egy kulcslyukon keresztül próbálnánk képet alkotni egy egész szoba belső elrendezéséről. Éppen ezért a kutatás során igyekeztünk a pápai megbízottak teljes élettörténetét rekonstruálni. Így nagyobb eséllyel helyezhető el az adott személy a pápai képviselet rendszerében, és ezáltal elkerülhetővé váltak a szövegkörnyezet hiányából fakadó értelmezési nehézségek, problémák is.

Végül, de nem utolsósorban a rendelkezésre álló forrásanyag maga is nagyon változatos. Az oklevelek mellett olykor sokat elárulnak az elbeszélő források – különösen a megbízottak nem magyarországi tevékenységét illetően – vagy a gazdasági dokumentumok, kérvények, esetenként a képi ábrázolások.

A jelen kötet célja, hogy ízelítőt adjon ebből a sokszínűségből általánosságban és kézzelfogható eseti példák segítségével is, ezért tagolódik két nagyobb egységre, egy *Általános részre*, és *Esettanulmányokra*. Arra a jelen keretek között nem vállalkozhatunk, hogy minden részletét feltárjuk annak a bonyolult kapcsolatrendszernek, ami a pápaság és Magyarország között fennállt, inkább annak legjellemzőbb vonulatait igyekszünk bemutatni, ezáltal is érzékeltetve azok sokszínűségét.

I. ÁLTALÁNOS RÉSZ

A PÁPAI KÉPVISELET

A kora középkor

A pápai képviselet, tömör megfogalmazással élve, egyidős magával a névadó intézménnyel. Első alkalommal Kelemen római püspök idején (88–97) hallunk pápai képviselőkről. Megbízottjai (Claudius Ephebus, Valerius Bito és Fortunatus) azzal a feladattal érkeztek Korinthoszba, hogy a helyi közösség papjainak ügyében eljárjanak és erről a római püspöknek jelentést tegyenek.¹ Az ezt követő időszakot illetően azonban teljes a bizonytalanság: az első századok római püspökeiről tulajdonképpen a nevükön kívül alig tudunk valamit, ennél fogva a képviseletükről sem állnak rendelkezésre információk.²

A keresztényekre vonatkozó türelmi rendelet idejéből azonban már vannak szórványos adatok a pápai képviselet különböző formáira. Az első ezek között a 343. évi szerdikai zsinat, amely az arianizmus körül kialakult vita mélypontját jelentette. Az Euszebiosz és Athanasziosz közötti disputa lényegében szakadást idézett elő a keleti és nyugati egyháziak között.³ Éppen ezért nagy jelentőségű a zsinat 7. kánonja. E szerint az a püspök, akit a tartományi zsinaton letesznek hivatalából, a római püspökhöz fellebbezhet, aki vagy a szomszédos püspökökre bízta az ítéletet, vagy maga, esetleg megbízottja útján ítélkezik. Ez utóbbi lehetőséggel kapcsolatban a zsinat külön is hangsúlyozta, hogy az így meghatalmazott személy ugyanazzal a hatalommal bír, mint aki kiküldte. A megfogalmazásban felbukkan egy igen szemléletes, korporatív kifejezés: az „oldalkövet” utal a közte és római püspök között fennálló szoros a kapcsolatra. A rendelkezés egyúttal arról is árulkodik, hogy a pápai primátus és a képviselet kérdése milyen szoros összefüggésben álltak egymással.⁴ A zsinat azonban nem csupán elméleti szinten jelentett mérföldkövet a pápai képviselet kialakulásának útján, hanem a gyakorlatban is. I. Gyula (337–352) ténylegesen is küldött képviselőket Szerdikába Vincentius de Capua, Januarius de Benevento, ill. Osius személyében.⁵

1 BLET 1982. 1–3.

2 GERGELY 1982. 22–25; SZÁNTÓ 1987. 128–131; ZIMMERMANN 2002. 15–26.

3 SZÁNTÓ 1987. 152–153; ADRÁNYI 2001. 107–109.

4 „*per presbyterum de latere suo [...] habentes eius auctoritatem a quo destinati sunt*”. BLET 1982. 6–11; RUESS 1912. 16; SCHMUTZ 1972. 461. Ehhez további adalékul szolgál I. Gyula reakciója Athanasziosz 340-ben történt elűzése kapcsán. A pápa által összehívott zsinat döntését összefoglaló levélben ugyanis I. Gyula kifejtette, hogy ilyen horderejű vitás kérdést mindenképpen elé kell terjeszteni, és a döntés joga is őt illeti meg. SZÁNTÓ 1987. 152.

5 BLET 1982. 6–11.

Az újra és újra kiújuló krisztológiai vitákban rendre megjelennek a pápai megbízottak, akiket a római püspök rendszerint maga helyett küldött a különböző zsinatokra, olykor pedig az ott hozott határozatok végrehajtását szabta feladatukul.⁶ Az ilyen pápai képviselő mellett a Szerdikában meghozott bírászkodási határozat a gyakorlatban is érvényesülni látszik, sőt, azt mondhatjuk ez lett a pápai képviselő leggyakrabban megvalósuló formája. Erről tanúskodik az Eutyches konstantinápolyi archimandrita letétele körül kialakult vita. Az ügymenet a korábbi zsinati határozat szellemében zajlott le: a pápához történt fellebbezést követően Róma püspöke az újabb tárgyalásra maga helyett három követet küldött a 431-es II. Efezusi Zsinatra.⁷ Húsz évvel később I. Leó (440–461) nem csak képviselőket küldött maga helyett a Khalkédoni Zsinatra, hanem egyiküket, Paschaniuszt egyenesen arra hatalmazta fel, hogy a zsinaton elnököljön.⁸ Személye jó választásnak bizonyult: míves beszédben méltatta a pápa jogát arra, hogy *legátusai útján legfőbb döntéshozóként* rendelkezzen.⁹ A képviselő ilyen határozott érvényesítése mellett Róma püspökének vezető szerepét igazolta néhány további elem. A zsinat a monofizita irányzatot a Leó pápa követői által tolmácsolt érvelés alapján ítélte el, bár tiltakozásuk ellenére a résztvevők egy része mégis kikényszerített egy újabb hitvallást. A zsinat ezen kívül biztosította az első helyet Rómának a patriarchátusok között,¹⁰ és megfogalmaztak egy olyan korporatív felfogást is, amely azután később számos alkalommal megjelent a pápaság történetében¹¹.

6 Így pl. I. Celesztin (422–432) „*aucitoritate igitur tecum nostrae sedis ascita vice nostra usus hanc exsequeris destricto vigore sententiam ...*” hagyta meg Alexandriai Cirillnek a nesztoriánus eretnokség ellen hozott pápai zsinat döntésének fogantatását, a konstantinápolyi zsinatot pedig értesítette Cyrill elküldéséről: „*vicem nostram propter marina vel terrena spatia ipso sancto fratri meo Cyrillo delegavimus*”. PL L. 463, 497. – idézi: BLET 1982. 18. Ennek eredményeként ült össze egy újabb egyetemes zsinat (Efezus, 431), ahol Cyrill mellett – elvileg – még további három pápai követ is részt vett, igaz, ők végül késve érkeztek meg a helyszínre. RUESS 1912. 5; BLET 1982. 17–19.

7 Jellemző a követek pápai ajánlásának a szövege: „*qui ad vicem praesentiae meae pro negotii qualitate sufficerent*”, ill. „*quos ex latere meo vice mea misi*”. PL LIV. 783, 802. – idézi: BLET 1982. 20; RUESS 1912. 5.

8 „*qui vicem praesentiae meae possit implere*”, „*Praedictum fratrem et coepiscopum meum vice mea synodo convenit praesidere*”. PL LIV. 931. – idézi: BLET 1982. 22–23.

9 BLET 1982. 25.

10 A zsinat ugyanakkor Konstantinápolyt tette a második helyre, kimondva Rómával való egyenjogúságát, ami aligha tekinthető Róma egyértelmű sikerének. Vö. BLET 1982. 25; 'Kalkédoni zsinat'. MKL (Magyar Katolikus Lexikon, online változat – letöltés ideje: 2017. november 5.)

11 A zsinat szerint az Egyházat szimbolizáló test feje a pápa, hozzá folyamodnak a zsinati határozatok megerősítéséért. JEDIN 1962. 28; ULMANN 1972. 15; BLET 1982. 25–26; 'KALKÉDONI ZSINAT'. MKL (Magyar Katolikus Lexikon, online változat – letöltés ideje: 2017. november 5.)

E példák jól mutatják milyen fontos szerep hárult a római püspököt képviselő egyháziakra a pápai hatalom vezető szerepének elismertetésében. E szempontból rendkívül fontos, hogy a megbízottak a pápa helyett, annak közvetlen környezetéből kerültek ki, legalábbis a legfontosabb ügyekben, és nem egyszerűen csak küldöttek vagy hírvivők voltak, hanem bírászkodási, egyházfegyelmi, dogmatikai ügyekben jártak el. A fenti példákban ugyanakkor csak az eseti jellegű pápai képviselő jelenik meg: meghatározott személyek adott esetekben egy bizonyos helyen jártak el a pápa helyett.

Bármennyire csábító is lenne, az eseti felhatalmazottakat nem nevezhetjük egyszerűen legátusnak. Maguk a források is igen ritkán alkalmazzák a *legatus* kifejezést, amely így távolról sem tekinthető univerzális fogalomnak. Sokkal inkább jellemző az, hogy a megbízott egyházi rangját és a pápa helyettesítését használják az illető azonosítására és a felhatalmazás jellegének megjelölésére, ahogy azt a fenti példák is mutatják. Úgy tűnik, hogy a pápaság a császári követekre alkalmazott kifejezéseket tette magáévá és alkalmazta, így egymást változtatva használta a *legatus*, *orator*, *missus* elnevezéseket.¹² Ebben az időszakban még egyáltalán nem beszélhetünk olyan differenciált legátus fogalomról, mint amilyen majd a 11. század második felében lassan kezd kialakulni. Ekkor, a korai évszázadokban a lehető legszélesebb értelemben használták e kifejezéseket a Róma püspökét képviselő személyek megjelölésére, és nem tettek különbséget a diplomáciai, egyházkormányzati vagy éppen igazságszolgáltatási feladatok között, ezek mind jól megfértek egymás mellett egy adott személy meghatalmazása esetében. Ily módon a későbbi, meglehetősen bonyolult rendszert (ld. a következő fejezetet) nem is lehet a kora középkori képviselői formákból levezetni. Különösen félrevezető a *legatus a (vagy de) latere* titulussal megjelenő megbízottakat egybemosni az azonos elnevezésű 13. századi pápai küldöttekkel. A korai időszakban a kifejezés ugyanis csupán helyhatározói értelemben szerepelt, célja az volt, hogy megkülönböztesse azokat, akiket a pápa valóban a saját közvetlen környezetéből, a római egyházból küldött ki, szemben azokkal, akiket más egyházak kötelékéből választott ki és bízott meg.¹³ A szigorú szabályoknak a kereszténység egész területén egységesen megfelelő intézményt tehát az első ezredforduló előtt hiába is keressük, legyen szó az alkalmi vagy a tartós képviselőtről. A 9. század második felét leszámítva a pápai meghatalmazottak esetében az eseti képviselői jelleg, ill. az önálló joghatóság hiánya a meghatározó. Ez utóbbi határait épp csak feszegetni kezdik az I. Miklós (858–867), II. Hadrián (867–872) és VIII. János (872–882) idején megjelenő legátusok, akiknél már felsejlik a pápai teljhatalom gyakorlásának halvány körvonala.¹⁴

12 RUESS 1912. 40–41; SCHMUTZ 1972. 443.

13 SCHMUTZ 1966. 112–113.

14 SCHMUTZ 1966. 110–116, 137–158; SCHMUTZ 1972. 446; KYER 1979. 24; BLET 1982. 72–79, 83: 16bis. jz., 89–90. Erre utal halványan az I. Miklós által a Karoling uralkodókhoz követségbe

Visszatérve a kora középkorra, ebben az időszakban jelent meg a pápai képviselő egy másik, tartós formája is. A 4. század végén először Thesszalonikiben találunk rá példát. A római birodalom közigazgatási reformja a görög és makedón területeket 379-ben Konstantinápoly alá rendelte, majd a két évvel később a császári fővárosban megtartott zsinaton az egyházi igazgatást is az új beosztáshoz kívánták hozzáigazítani. Nem meglepő, hogy Róma, amely a nyugati birodalom érdekeinek sérülését látta ebben, igyekezett ezt megakadályozni. Ennek eszköze lett Thesszaloniki püspöke, Acholius, akit Damasus pápa (366–384) még ebben az évben apostoli vikáriussá nevezett ki. A sor később tovább folytatódott: Damasus utóda, Sirciacus (384–399) szintén kinevezett egy püspök-vikáriust, Anysius, akire mindjárt egy rendkívül fontos feladatot bízott: neki kellett felügyelnie az illyricumi püspökválasztásokat. Thesszaloniki jelentősége tartós pápai képviselőként az 5. század közepén tovább nőtt. I. Leó immár nem csupán a választáshoz adandó eseti beleegyezés jogát erősítette meg Anasztaziosz számára, hanem vitás esetben az ő belátására bízta, hogy maga dönt-e az ügyben, vagy a pápa elé terjeszti azt.¹⁵ Más szóval a pápa saját joghatóságának gyakorlását engedte át az apostoli vikáriusnak egy adott ügyre vonatkozólag. Ez azonban nem jelentette a hatalom teljességének átruházását, ahogy a megbízottjához intézett levele külön ki is emeli.¹⁶ A későbbi gyakorlat ugyanakkor világossá teszi, hogy a püspök valójában ennél szélesebb és általánosabb pápai felhatalmazást élvezett, hiszen pl. a terület egyházi elöljárói számára zsinatot hívhatott össze.¹⁷ A thesszaloniki vikárius jelentősége az 5–6. század fordulóján azonban hirtelen lecsökkent,¹⁸ miután az Akakiosz-skizma¹⁹ idején a konstantinápolyi pátriárka képviselte egységesítő irányzat oldalára állt. A vikáriátus az egység 519. évi helyreállta után sem nyerte vissza korábbi tekintélyét: I. Jusztinianosz 535-ben létrehozta Justiniana Prima érseki központját,²⁰ ezzel Thesszaloniki joghatósága lényegében megszűnt az Illyricumban. Ezután a vikáriusi megnevezés címmé vált, majd megszűnt, mivel Leó (717–741) császár Illyriát a konstantinápolyi patriarchátus alá rendelte. Bár I. Miklós (858–867) megpróbálta ujjaszervezni 860-ban, ez a kísérlet kudarcba fulladt.²¹

küldött Arsenius megítélése Reginónál: „Anno dominicae incarnationis 866 Arsenius episcopus, apocrisiarius [!] et consiliarius Nicolai papae vice ipsius directus est in Franciam, quo perveniens tanta auctoritate et potestate usu est ac si idem summus praesul advenisset”. *Regino 573.*

15 SCHMUTZ 1966. 116–118.

16 „ecclesiarum quas tibi vice nostra committimus [...] vices enim nostras ita tuae credidimus caritati ut in partem sis vocatus sollicitudinis, non in plenitudinem potestatis”. PL LIV. 615, 671–672; SCHMUTZ 1966. 119–121; BLET 1982. 31–33; CHADWICK 1999. 225–226.

17 RUESS 1912. 49–50.

18 SCHMUTZ 1966. 118–119., részletek nélkül általánosságban.

19 'Akakiosz 3.' MKL (Magyar Katolikus Lexikon, online változat, letöltés ideje: 2017. 11. 20.)

20 TURLEJ 2016. 135–192.

21 RUESS 1912. 49–52.

Hasonló, évszázadokon átívelő jelentőségű volt az arles-i püspököknek adott vikáriusi felhatalmazás. 417-ben Zozimosz pápa (417–418) Patroklosz püspöknek egész Gallia feletti joghatóságot biztosított azáltal, hogy a dél-franciaországi főpapot tette meg a három nagy ottani érsekség (Vienne, Narbonne I és Narbonne II) és az Apostoli Szék közötti köztes fórumnak. A háttérben a század első éveiben a város közigazgatási-katonai jelentőségében bekövetkezett radikális változás állt: átvette Trier (Augusta Treverorum) szerepét. A pápai döntés jelentős ellenkezést váltott ki az érintett érsekekből és más galliai püspökökből, és mintegy másfél évtizedig sikerült is megakadályozni, hogy Arles püspöke a ténylegesen gyakorolja vikáriusi jogait. Hilarius (429–449) azonban felelevenítette a korábbi széles jogkört (több püspököt is felszentelt az említett érseki tartományokban), majd az újabb felháborodás hatására I. Leó 445-ben köztes megoldást keresett: a leghevesebben tiltakozó vienne-i érsek saját tartománya mellett Valence, Tarantaise, Genf és Grenoble felett élvezett joghatóságot, a többi dél-franciaországi terület felett pedig Arles gyakorolt felügyeletet. Néhány évvel később, a karizmatikus Hilarius halála után Leó pápa ismét vezető szerepet juttatott a térségben Arles-nak, azáltal, hogy előírta: a teljes dél-franciaországi régió az itteni zsinatok illetékessége alá tartozik. A 6. század első éveiben Symmachus pápa Cesarius püspöknek megadta a *pallium* viselésének jogát, és jelentősen kibővítette a vikáriusi tevékenység hatókörét kiterjesztve azt egész Galliára, sőt Hispániára is. I. Gergely idejétől (590–604) a 9. század közepéig nem hallunk az arles-i vikáriusról, 878-ban találkozunk ismét vele, ekkor erősíti meg VIII. János Rostagnus arles-i érseket vikáriusi méltóságában. Az erősen hullámzó „fejlődés” Arles esetében minden bizonnyal abból fakad, hogy az egyes pápák minden esetben egy-egy karizmatikus vagy ambiciózus főpapnak adták meg a vikáriusi felhatalmazást, amely így csak időről-időre volt a gyakorlatban is érvényesülő delegált pápai joghatóság.²² Nem jelentett ugyanakkor teljes felhatalmazást abban az értelemben, hogy – akárcsak Thesszaloniki esetében – a vikárius csak a kisebb ügyekben ítélezhetett önállóan, a *causae maiores* esetei a pápai saját bíraskodási illetékességéhez tartoztak továbbra is.²³

A vikáriusi felhatalmazás sok más területen is felbukkant az 5–10. század folyamán, de ahogy a korábban idézett esetekben, itt is elsősorban egy-egy személyre korlátozódott, azaz térben és időben meglehetősen lehatárolt volt. Így nyert vikáriusi megbízást Szimpliciusztól (468–483) Zenon de Hispalis, Sevilla püspöke Hispániára, Hormisdasztól (514–523) Johannes de Illici Tarragonára, I. Gergelytől Maximianus de Syracus Szicíliára, I. Theodórosztól (642–649) és I. Mártontól (649–653) Stephanus de Dor és Johannes de Philadelphia Palesztinára vonatkozóan. Canterbury érsekének, Tatwinnak a felhatalmazása III. Gergely (731–741) részéről ellenben kétes hitelű. Egy évszázaddal később, 844-ben

22 RUESS 1912. 52–59; BLET 1982. 33–34; CHADWICK 1999. 226–227.

23 SCHMUTZ 1966. 127–129.

Drogo metzi püspök Gallia, 876-ban Ansegis sensi főpap Germania *vicarius*aként szerepel. A 10. század közepén, második felében pedig megjelenik több mainzi érsek (Frigyes, Willigis) esetében is e különleges pápai felhatalmazás, bár ez valószínűleg még Szt. Bonifác idejére megy vissza. E felhatalmazások sokkal rövidebb ideig tartottak, és mint látható, egy-egy személyre korlátozódtak a fentebb említett thesszaloniki és arles-i esettel szemben.²⁴

E példákból nyilvánvaló, hogy a vikáriusi intézmény korántsem volt egy tervszerűen, hosszú időszakra kialakított pápai képviseleti intézmény, létrejöttét sokkal inkább az aktuális okok és körülmények határozták meg. Ezek között természetesen vannak visszatérő motívumok (dogmatikai viták, közigazgatási változások, személyes főpapi ambíciók), és összeköti őket két mindig kimutatható, egymásba fonódó elem: a pápai főhatalom és annak részleges delegálása az adott főpap részére.

A *vicarius* mellett Nyugaton sokkal gyakrabban találkozunk a *rector* és *defensor* tisztséget viselő pápai megbízottakkal.²⁵ Jellemzően olyan területek kormányzatában jelennek meg, amelyeket Róma püspöke Szt. Péter örökségének (*patrimonium Petri*) tekintett, mint Szicíliát, Campaniát, Korzikát, vagy kisebb vidékeket Gallia, Afrika és az Ibériai-félsziget területén. Ám míg a *rector patrimonii* állandó pápai megbízottnak tekinthető,²⁶ addig a *defensor* inkább alkalmi, konkrét egyházkormányzati feladatokat látott el, felhatalmazása pedig adott időre szólt.²⁷ Szicília helyzete sajátosan alakult. Itt 590-ben bukkan fel egy *vicarius* – akinek hatalma az egész szigetre kiterjedt, de ez különlegesnek és egyedinek tekinthető, mivel a szigeten ekkor nem létezett olyan egyházi előljáró, mint Illyricum esetében Thesszaloniki vagy Galliában Arles.²⁸ Igencsak beszédes, hogy a következő években az épp' megválasztott Maximianus syracusai püspök nyert vikáriusi felhatalmazást, ám ez személyre szólt, és jóval korlátozottabb volt: csak a kisebb jelentőségű ügyekben (*causae minores*) intézkedhetett önállóan, míg a nagyobbakat (*causae maiores*) a pápa ítéletére kellett bíznia.²⁹ Maga az intézmény meg is szűnt Maximianus halálával (594), ez mutatja igazán a felhatalmazás személyi jellegét.³⁰ Helyette előbb egy, majd két *rector*

24 RUESS 1912. 56–59.

25 RUESS 1912. 47–48; BLET 1982. 52.

26 BLET 1982. 53.

27 BLET 1982. 52.

28 590-ben I. Gergely ilyen szellemben írt Péter római *subdiaconus*nak, Szicília vikáriusának. Neki engedte át maga helyett az egész sziget kormányzását (*Quamobrem Petro subdiacono sedis nostrae intra provinciam Siciliam vices nostras [...] commisimus*), amelyet a római egyház atyai örökségének tekintett (*patrimonium*). A levél fő motívumát, a *subdiaconus*nak átengedett hatalmat Gratianus is átvette (*etiam subdiacono vices suas committit apostolica ecclesia*), igaz, tévesen Symmachius pápának tulajdonította. A neves bolognai kánonjogász esetében a pápai teljhatalom átruházásának igazolására szolgált. SCHMUTZ 1966. 125: 35. jz.

29 SCHMUTZ 1966. 126–127.

30 BLET 1982. 56.

patrimonii, ill. több *defensor* látta el a pápai képviseletet.³¹ Maximianus idején a *rector* feladatát Péter *subdiaconus* nyerte el (591–593?), ugyanakkor 593-tól feltűnt egy másik *rector* is, Cyprianus. Ez utóbbit már két *defensores* követte, Romanus kapta a sziget dél-keleti, míg Fantinus a dél-nyugati részét. 599-ben rajtuk kívül még megjelenik egy Sergius és egy Bonifatius nevű *defensor* is.³² A pápai hivatalnokok alapvetően a vagyonkezelésért voltak felelősek, az egyházigazgatásba csak akkor avatkozhattak be, ha az egyháziaknak és az egyházi tisztségviselőknek egymással voltak peres ügyeik, de nem akadályozhatták a rendes egyházigazgatási intézmények működését.³³ Az Ibériai-félszigeten *defensor*, Afrikában *cartularius* működése mutatható ki, akik a pápai és a helyi egyházi érdekeket védtek.³⁴

A krisztológiai és egyház kormányzati viták elhúzódása, az egyre nyilvánvalóbb rivalizálás Róma és Konstantinápoly között tette szükségessé az új császári fővárosban a tartósabb pápai képviseletet.³⁵ Róma püspöke számára elengedhetetlen volt ugyanis a folyamatos jelenlét biztosítása az „Új Rómában”, különösen a birodalom kettéválása, majd a Nyugat-római Birodalom bukását követően. Ettől persze az *apocrisarius* tisztség nem tekinthető római „találmánynak”, hiszen itt is egy kelet-római diplomáciai modell átvételéről volt szó. Eredetileg ugyanis a különböző egyháziakat a konstantinápolyi udvarban képviselő személyek megjelölésére volt használatos.³⁶ Jól mutatja ezt a görög szó latin megfelelője a *responsarius*, mely világosan utal arra, hogy itt a pápa helyett eljáró személy csupán tolmácsolta a megbízó véleményét, ill. a pápai döntést igénylő ügyekről beszámolt neki.³⁷ Az *apocrisarius* mindig szerpap rangú személy volt, erre jó példa a már említett Bonifatius, akit külön ezért emel a diakónusok sorába a pápa.³⁸

Az első ismert, Róma püspöke által Konstantinápolyba huzamos időre kiküldött megbízott Julianus volt, aki évekig időzött a császárvárosban (451–457). Szerepe hasonló lehetett Thesszaloniki püspökéhez: a pápa képviseletében járt el a keleti császári fővárosban, jóllehet ebben az esetben a vikáriusi címzés nem jelent meg. Megbízása szorosan kapcsolódott a Khalkédoni Zsinat munkájához. A zsinat többek között elítélte a monofizita irányzatot, amelynek forrása

31 BLET 1982. 55.

32 BLET 1982. 56–60. Nem világos, hogy az 599-es adat egyedi szervezetet mutat, vagy valóban négy *defensor* igazgatta Szicíliát.

33 Legalábbis erre utal, hogy I. Gergely 599-ben megfeddte Romanus *defensort*, amiért az *ordinarius* helyett beleavatkozott az egyházi igazgatásba. Ítélnie csak akkor volt szabad, ha a klerikusok vagy laikusok magával a püspökkel álltak perben. BLET 1982. 61.

34 BLET 1982. 63–65.

35 Vö. RUESS 1912. 41–42.

36 RUESS 1912. 43–45; SCHMUTZ 1966. 129–130; BLET 1982. 38, 41–51.

37 SCHMUTZ 1966. 129–132.

38 RUESS 1912. 42; SCHMUTZ 1966. 132; BLET 1982. 49.

részben I. Leó pápa útmutatása volt. E mellett kimondta, hogy Konstantinápoly második a patriarchátusok között, és egyenrangú Rómával. Mint ismeretes, a zsinat összehívását és munkáját több pápai megbízott készítette elő és felügyelte, amit kellően indokol az említett kérdések súlya, jelentősége. Az ő távozásuk után nyilvánvalóan szükséges volt e döntő jelentőségű dogmatikai és szervezeti határozatok megvalósításának ellenőrzése; ezt feladatot kellett Julianusnak teljesítenie.³⁹

536-ban Agapét pápa (536–537) konstantinápolyi látogatása alkalmával nevezte ki az első tényleges pápai *apocrisiariust*, Pelágiusz diakónust, akinek az lett a feladata, hogy Róma „állandó jelenlétét” biztosítsa a császári udvarban. Ez különösen fontos volt, hiszen a III. Félix pápa idején kialakult, már említett Akakiosz-skizma lezárulta (519) után a thesszaloniki *vicarius* jelentőségének csökkenésével Róma lényegében képviselő nélkül maradt Konstantinápolyban.⁴⁰

Pelágiusz korától a mindenkori pápa így többé-kevésbé folyamatos képviselővel rendelkezett a császári udvarban. Pelágiuszt (utóbb pápa, 556–561) Sándor követte, majd Gergely – a későbbi I. (Nagy Szent) Gergely pápa.⁴¹ A korábbi gyakorlatot folytatva ő maga is küldött *apocrisiarius*okat: 590–592 között Honorátusz, majd 593-tól 597-ig Szabiniánusz, 597-től 607-ig Anatóliusz, 603 és 604 között pedig Bonifác töltötte be ezt a tisztséget.⁴²

A 7. századtól az *apocrisiarius* tisztség már egyre ritkábban tűnik fel. 639-ben Szeverinusz pápa (638/640–640) megerősítését az ő *apocrisiariusai* kérték Hérakleiosz császártól.⁴³ I. Theodórosz (642–649) és I. Márton (649–653) idején találkozunk velük egy-egy esetben, sőt I. Márton vélhetőleg korábban szintén *apocrisiarius* volt.⁴⁴ A *Liber pontificalis* szerint 657-ben Vitaliánosz pápa (657–672) választását *apocrisiarius*ok útján jelentette be Konstantinápolyban, de ezek nem állandó követek voltak, a feladat végeztével visszatértek Rómába.⁴⁵ 680–681-ben Agaton pápa (678–681) képviselői részt vettek a konstantinápolyi zsinaton (monotheizmus elítélése),⁴⁶ ezután IV. Konstantin II. Leó pápától (682–683) *apocrisiarius* küldését kérte.⁴⁷ A 692-es konstantinápolyi zsinaton megjelentek a pápa, Szergiusz (687–701) követői is, de nem egyértelmű, milyen minőségben.⁴⁸ 715-ben – a konstantinápolyi pátriárka megválasztásáról szóló jegyzőkönyvben – felbukkan egy *apocrisiarius* neve (Mihály), de nem világos,

39 RUESS 1912. 42–43; BLET 1982. 28, 31.

40 BLET 1982. 35–37.

41 BLET 1982. 38.

42 BLET 1982. 39–41.

43 BLET 1982. 67.

44 BLET 1982. 67–68.

45 BLET 1982. 68.

46 Teodor és György papok, János diakónus és Konstantius képviselték Agaton pápát. RUESS 1912. 6.

47 BLET 1982. 69–70. Felmerült azonban, hogy az erről szóló levél hamisítvány.

48 BLET 1982. 70.

hogyan II. Gergely (715–731) megválasztását volt-e hivatott bejelenteni, ott maradt-e Konstantinápolyban, valamint jelen volt-e III. Theodosiosz és III. Leó császárok megválasztásánál.⁴⁹ A VI. Leó császár kormányzata alatt kezdődő képrömlő mozgalom idején aligha valószínű állandó pápai képviselő jelenléte Konstantinápolyban. Ennek ellenére II. és III. Gergely (731–741) is küldött megbízottakat Konstantinápolyba, György és más római klerikusok személyében.⁵⁰ 741-ben Zakariás pápa (741–752) megválasztását *apocrisarius* útján tudatta, de a bizánci belharcok miatt a kapcsolattartás nehézkes volt. Miután V. Konstantin visszaszerezte a hatalmat, helyreállította a kapcsolatot Rómával, de sem a pápai képviselők száma, sem tevékenységük jellege nem ismert.⁵¹ A 7–8. században tehát már hanyatlás figyelhető meg, pontosabban az intézmény egyre általánosabb értelmet, jelentést nyer, amolyan általános, „pápai diplomata”, ügyvivő értelemben volt használatos. Erre mutat az is, hogy immár nem csupán Konstantinápolyban, hanem a keleti pátriárkáknál, a ravennai érseknél és a Ravennai Exarchátusban is találkozunk velük, de *apocrisarius* feltűnt később a Karoling udvarban is, tisztán diplomáciai feladatokkal.⁵² A későbbiekben már csak igen szórványosan fordul elő, megbízóját, a pápát egyházi udvarokban, zsinatokon, stb. képviselő személyek jelentéseiben volt használatos.⁵³

A reformpápaság időszaka: a pápai képviselet megújulása

Az ezredfordulót követő időszakban a megelőző korszakhoz képest két területen volt érezhető mélyreható változás: a képviseleti formák egyre határozottabban elkülönültek egymástól, és a megbízottak jogállása is alapvetően megváltozott. A korai századokban, mint láthattuk, a pápai megbízottak, legyenek azok alkalmi vagy tartósabb jellegűek, egyszerre szolgáltak a pápa helyett képviselőként, közvetítőként vagy éppen egyházkormányzati, -fegyelmi és más igazságszolgáltatási ügyben intézkedtek, gondoskodtak az egyházi vagyon kezeléséről, mindezt úgy, hogy nem saját jogon cselekedtek, hanem Róma püspöke delegálta számukra saját apostoli hatalmának egy részét. Éppen ezért a megbízottakra használt elnevezések (*legatus, nuncius, vicarius, apocrisarius, responsalis, procurator, familiaris, lator, cursor, porlitor, religiosus vir*) a legtöbb esetben gyakorlatilag szinonimaként szolgáltak.⁵⁴ A megbízót fizikai értelemben (*vice mea*) helyettesítették, és csak néhányuk intézkedett a maga kezdeményezéséből (*vicarius, procurator, delegatus*), szemben legtöbbjükkel, akik mindig konkrét pápai felkérésre jártak el a különböző ügyekben. Ettől azonban még egyikük

49 BLET 1982. 71.

50 BLET 1982. 71.

51 BLET 1982. 71.

52 RUESS 1912. 45; SCHMUTZ 1972. 446–447; BLET 1982. 72; RESS 2002. 147. Ld. még KYER 1979. 24.

53 SCHMUTZ 1966. 55–56, 133–137.

54 SCHMUTZ 1966. 55.

sem rendelkezett a pápát megillető teljhatalommal, hanem annak csak bizonyos elemeivel, amellyel Róma püspöke ruházta fel őket.⁵⁵

A reformpápaság, és különösen VII. Gergely pontifikátusa döntő változást hozott a pápai képviselő történetében, egyrészt mennyiségi, másrészt minőségi tekintetben. A korábbi időszakhoz képest robbanásszerűen megnőtt a küldöttek száma, a megbízatások földrajzi-politikai keretei nem csak egy-egy szűkebb régiót, hanem az egész keresztény világot lefedték.⁵⁶ Ekkor alakultak ki a pápai képviselő azon alapvető formái, amelyek a középkor további részében meghatározónak bizonyultak, jóllehet fejlődésük nem zárult le a 11. században. E formák természetesen nem választhatók el attól a jogi-eszmei környezettől, amely létrehozta azokat. Ezt tekinthetjük az igazán döntő fordulatnak: ekkor történt meg a képviselő jogi alapjainak és a megbízatási formáknak az újrafogalmazása.

A változás első jelei Petrus Damiani 1063-as franciaországi megbízatása esetében már jól látszanak. II. Sándor (1061–1073) ugyanis a személyes akadályoztatás miatt küldte maga helyett Pétert, aki mint a pápa „szeme” intézkedett. A felhatalmazás jogi tartalma egészen új megfogalmazást nyert: Péter ugyanis teljes jogon (*pleno jure*) járhatott el, és a pápa előre megerősítette legátusa minden esetleges döntését.⁵⁷ A pápai teljhatalom ilyen jellegű átruházására eddig nem volt példa, de az esetek innentől kezdve egyre szaporodtak, és ez hozott döntő minőségi változást a pápai képviselőben.⁵⁸ VII. Gergely ugyanezen a nyomvonalon haladt tovább, csak sokkal határozottabban, és a pápai képviselő

55 SCHMUTZ 1966. 48–57.

56 ZEY 2008. 91–92.

57 „*Quoniam igitur pluribus Ecclesiarum negotiis occupati, ad vos ipsi venire non possumus, talem vobis virum destinare curavimus quo nimirum post nos maior in Romana Ecclesia auctoritas non habetur, Petrum videlicet Damianum Ostiensem episcopum, qui nimirum et noster est oculus et apostolicae sedis firmamentum. Huic itaque vicem nostram pleno iure commisimus, ut quidquid in illis partibus, Deo auxiliante, statuerit, in ratum teneatur et firmum ac si speciali nostri examinis fuerit sententia promulgatum. Quapropter [...] monemus, et insuper apostolica vobis auctoritate praecipimus ut talem tantumque virum, tamquam nostram personam, digna studeatis devotione suscipere, ejusque sententiis atque judiciis, propterea beati Petri apostolorum principis reverentiam, humiliter obedire.*” PL CXLVI. 1295–1296. Vö. ZEY 2008. 81.

58 SCHMUTZ 1966. 161–163. Ugyanakkor a pápa által kiküldött többi legátus, Hugo Candidus (Ibér-félsziget /1064 vagy 1065–1068?, 1071/, Dél-Franciaország /1072/), ill. utóda VII. Gergely első megbízottjai még inkább az átmenetet képviselték, azaz egy nagyobb területre meglehetősen általános, sokszor bizonytalan tartalmú felhatalmazást kaptak, olykor saját belátásuk szerint intézkedtek. Pl. ugyanezen Hugó 1072-ben újabb franciaországi felhatalmazást kapott. De ide sorolható a prágai Cosmas híradása szerint Vratislav cseh fejedelemhez küldött Rudolf nevű legátus. Hasonló eset Geraldus de Ostia megbízatása Burgundia, Franciaország és az Ibér-félsziget területére (1072–1073). Az utóbbi eset azért is tanulságos, mert amikor 1073-ban a frissen megválasztott pápa, VII. Gergely megújította Geraldus (és mellette Raimbald) megbízatását, kijelölte azt a működési területet, amelyen belül teljhatalommal járhattak el, ill. valamennyi döntésüket előre is érvényesnek ismerte el a pápa. Uo. 163–171. Vö. SCHMUTZ 1972. 448; BLET 1982. 92.

horizontját is jelentősen kiszélesítette. Ennek alapja az egyházi és világi szférára egyaránt kiterjedő, univerzalisztikus pápai hatalomfelfogás volt, az érvényesítés eszköze pedig az újrafogalmazott pápai képviselő lett.

Egyfelől következetessé vált a teljhatalmú felhatalmazás (*pleno jure*), másfelől, ennek logikus következményeként a pápai legátusok maguk ítélezhetek nagyobb jelentőségű ügyekben (*causae maiores*). A *Dictatus pape* még egy lépéssel tovább is ment, amikor kimondta, hogy a pápai legátus a püspöki zsinatokon megelőzi a többi főpapot, még akkor is, ha alacsonyabb rangú, és püspököket tehet le hivatalukból.⁵⁹ Ugyancsak VII. Gergely idején vált gyakorlattá, hogy a megbízott a pápa fizikai éne helyett (*vice nostra*) tevékenykedik, és ennek során egyre gyakrabban nem csak a kisebb, hanem immár nagyobb, sőt egyenesen minden ügyben önállóan eljárhat. Mint láthattuk, az ilyen teljeskörű felhatalmazás nem szerepelt még a korábbi, nagy területre joghatóságot nyert megbízottak (vikáriusok) „portfoliójában” sem. Most azonban megtörtént az átörökítés. VII. Gergely korától egy pápai legátus immár teljes joggal intézkedhetett egy *causae maiores* körébe tartozó ügyben, mivel a pápa helyett járt el.⁶⁰

A markáns változás jeleként bizonyos formulák egyre gyakrabban jelentek meg: az Ó- és az Újszövetségből vett két klasszikus elem,⁶¹ továbbá az az apostoli tekintélyre való világos, egyértelmű utalás.⁶² VII. Gergely Manasses reimsi érsekkel folytatott vitájában megteremtett egy új fogalmat, ez volt a *legatus Romanus*. A „római” itt nem csupán földrajzi származásra, hanem a pápa helyettesítésére, a teljhatalomra utalt, annak analógiájára, ahogy a világi befolyástól mentes egyház szabadságát is gyakorta „római szabadságnak” nevezte a pápa leveleiben.⁶³ VII. Gergely a római legátust magasabb rendűnek tekintette azoknál, akiket a helyi egyháziak közül bízott meg, hiszen az előbbi ténylegesen a pápa személyéhez kötődött, személyesen tőle nyerte el megbízatását.⁶⁴ Azon-

59 „*Quod legatus eius omnibus episcopis praesit in concilio etiam inferioris gradus et adversus eius sententiam depositionis possit dare*”. RG VII. II. 55a. sz.; SCHMUTZ 1966. 173–174; SCHMUTZ 1972. 449; BLET 1982. 97; ZEY 2008. 86–87. A *Dictatus pape* megfogalmazása nem csupán rangbeli előségről értelmezhető, hanem úgy is, hogy a legátus elnököl az ilyen zsinatokon.

60 SCHMUTZ 1966. 174–176.

61 Az előbbi Jeremiás próféta könyvéből való: „*Lásd, én a mai napon népek és országok fölé rendellek, hogy gyomlálj és irts, pusztíts és rombolj, építs és plántálj*”. Jer 1,10. Az Újszövetségből két ide vonatkozó, eltérő megfogalmazású, de azonos tartalmú rész ismert: „*Aki titeket befogad, az engem fogad be, és aki engem fogad be, az azt fogadja be, aki engem küldött.*” Mt 10,40; „*Aki titeket hallgat, engem hallgat, és aki titeket elutasít, az azt utasítja el, aki engem küldött.*” Lk 10,16.

62 Leggyakrabban az „*ex auctoritate apostolica / nostra*” kifejezés formájában. RG VII. Liber II. 74. sz. Vö. SCHMUTZ 1966. 176–177.

63 A *libertasra* ld. SZABÓ-BECHSTEIN 1985.

64 A pápa Manasses érsekhez intézett levelében részletesen elmagyarázza a „római legátus” jelentését: „*Quodsi vos Romanos legatos intelligere videremini quoslibet cuiuslibet gentis, quibus Romanus pontifex aliquam legationem iniungat vel, quod maius est vicem suam indulgat, et laudaremus sane petita et petitis libenter annueremus. Sed quia premittendo 'Romanis'*

ban az utóbbiak segítségét sem nélkülözhetette volna a pápa, hiszen hely- és nyelvismerettel bíró megbízottak nélkül aligha működött volna hatékonyan a pápai reformpolitika és annak kommunikációja.⁶⁵

Az egységes jogi alap ellenére már VII. Gergely pontifikátusa idején megjelentek a különbségek az immár teljes jogú felhatalmazással kiküldött megbízottak között. Egyesek a pápa helyett nyertek olyan általános legátusi felhatalmazást (*legatus generalis*), amely minden – a gyakorlatban leginkább egyházi – ügyre kiterjedt, és amelynek behatárolt földrajzi kerete volt. Az általános megbízatás mellett azonban időről-időre kaphattak eseti ügyekre vonatkozó felhatalmazásokat is. Ezzel szemben voltak olyan megbízottak, akik eseti megbízást teljesítettek szintén teljes jogú felhatalmazással. Ők viszont nem saját jogon cselekedtek, hanem a pápa eseti, egy-egy ügyre szorító megbízását teljesítették: leginkább a pápa véleményét tolmácsolták, tájékoztak, vizsgálatokat folytattak, és az általános legátusoknál gyakrabban foglalkoztak világi ügyekkel (*legatus specialis*).⁶⁶ A harmadik típus képviselői leggyakrabban az általános legátusokkal együtt jelennek meg, akik meglehetősen összetett és nagy földrajzi kiterjedésű megbízatásukból adódóan egyedül sokszor nem voltak képesek feladataikat ellátni, így segítőkre volt szükségük. Az ilyen egyháziak az általános legátus, vagy esetenként a pápa megbízásából végeztek el konkrét feladatokat (vizsgálat lefolytatása, ítélet kihirdetése).⁶⁷ Szigorúan kimunkált következetes rendszerről itt még nem beszélhetünk. Az egyes típusok közötti különbségtétel VII. Gergely kiterjedt levelezésében már tetten érhető, amelynek célja az

continuo subiungitis 'non ultramontanis', ostenditis vos tantum eos velle Romanos habere legatos, qui vel Rome nati vel in Romana ecclesia a parvulo edocati vel in eadem sint aliqua dignitate promoti." RG VII Liber VI. 2. sz. Az eset érdekessége, hogy Manasses arra alapozta különleges jogosítványát, hogy magának tulajdonította az elődjeit egykor megillető vikáriusi felhatalmazást. Ám VII. Gergely válaszában kifejtette, hogy az a hely, az idő, és a személy vonatkozásában korlátozott volt, és így csak eseti megbízást jelentett (*legatus ad causam*). SCHMUTZ 1966. 178–181; SCHMUTZ 1972. 448–451; ZEY 2008. 85, 88–90.

65 Erre jó példa Amatus d'Oléron és Hugues de Die megbízása Franciaországban. ZEY 2008. 87–88. Személyükre részletesen: SCHMUTZ 1966. 189–193 (Hugues de Die), 200–203 (Amatus d'Oléron). A nyelvismeret fontosságára érzékletes példa VII. Gergely III. Olaf dán királyhoz intézett levele: „*Quod quia nobis tum propter longinquitatem terrarum et maxime propter ignaras linguas valde difficile est, rogamus vos, sicut et regi Danarum denuntiavimus, ut de iunioribus et nobilibus terre vestre ad apostolicam aulam mittatis, quatenus sub alis apostolorum Petri et Pauli sacris et divinis legibus diligenter edocti apostolice sedis ad vos mandata referre non quasi ignoti, sed cogniti et, que christiane religionis ordo postulaverit, apud vos non quasi rudes aut ignari, sed lingua ac scientia moribusque prudentes digne Deo predicare et efficaciter ipso adiuvante excolere valeant.*” RG VII. VI/13, 416; ZEY 2008. 88.

66 SCHMUTZ 1966. 238–239; SCHMUTZ 1972. 451.

67 A kutatás elől sokáig rejtve maradtak, feltehetően azért, mert maguk a források sem használnak egységes megnevezést: a skála a „megfelelő, alkalmas férfiú” és más hasonlóan általános kifejezéstől kezdve a legátuson át a *nuntius*ig kiterjed. SCHMUTZ 1966. 238–239; SCHMUTZ 1972. 443–446.

volt, hogy a megbízatás jellege az aktuális helyzethez, lehetőségekhez igazodjon.⁶⁸ Másként megfogalmazva: VII. Gergely számára mindig az adott szituáció határozta meg, hogy éppen római, vagy helyi klerikust bízott meg azzal, hogy ténylegesen személyében, mindenre kiterjedőleg, vagy konkrét ügyben esetileg intézkedjen. Éppen ezért a későbbi – alább részletesen bemutatandó – osztályozást nem is lehet megfeleltetni ennek a VII. Gergely-kori sajátos „általános” és „speciális” felosztásnak.⁶⁹

A 12. század eleje – 13. század közepe: pápai képviselet differenciálódása

A korszak első felében bizonyos értelemben maradt a korábbi megoldás: a megbízottak megnevezésére továbbra is számos kifejezést használtak egyidejűleg. Két fontos változást azonban ki kell emelni. Egyfelől VII. Gergely újítása, a megbízás és a pápai teljhatalom összekapcsolása immár szilárd alaptétellé vált. Másfelől a képviselet különböző formái tartalmukban és jogállásukban is kezdtek differenciálódni. Az elnevezések sokszínűsége ellenére a megbízatások tartalma egyre jobban elkülöníthetővé vált. Ez a letisztulási folyamat azzal járt, hogy a reformpápaság idején újrafogalmazott, pápai teljhatalomra épülő megbízotti intézmény, lényegében egy új funkcionális-jogi elkülönülés kiindulópontja lett.

A legátus lett az, aki élvezte a teljes pápai felhatalmazást, egyszerre volt a pápa képviselője és *ordinarius*ként egyúttal bírói feladatokat is ellátott, és mivel gyakorta szólt kinevezése egy-egy egyházmegyénél jóval nagyobb területre, így funkcióiban könnyen felfedezhetők az egykori apostoli vikáriusok és az *apocrisarius*, ill. a VII. Gergely-kori *legatus generalis* jellemzői. Ilyen összetett feladatra jellemzően gyakrabban küldtek ki megbízottat a pápai kúriából. Ezzel a szemben a pápa és a vele kapcsolatban álló egyháziak és világi előljárók közti kapcsolattartás és információcsere feladata alapvetően a *nuntius*okra hárult. Mellettük a 12. században már több alkalommal is találkozunk a pápai képviselet és a helyi egyházi hierarchia egy-egy vezető tisztségének összekapcsolódásával, amit nevezhetünk tartós, folyamatos pápai képviseletnek is, a született pápai követi intézmény előfutárának (*legati nati – legati pretextu ecclesiarum*).⁷⁰ Ezen felül a korszakban a pápához fellebbezett, vagy egyenesen az ő ítélszéke elé bocsátott peres ügyek intézését a pápai kiküldött bírók végezték.⁷¹

A legátusok fajtái közül talán az első kettő (*legatus, nuntius*) elkülönítése a legnehezebb, mivel a korabeli források szóhasználata cseppet sem volt következetes. Az egyes forrástípusokban olvasható kifejezések pontosságá, szabatos-

68 SCHMUTZ 1966. 181–184, 188, 213, 219.

69 SCHMUTZ 1966. 184–186. Vö. KYER 1979. 24–25.

70 SCHMUTZ 1972. 452–455; RESS 2002. 148–149.

71 SCHMUTZ 1966. 50; SCHMUTZ 1972. 447, 452–455.

sága meglehetősen nagy szóródást mutat.⁷² A különböző megnevezések cserélgetése az elbeszélő források esetében például igen jellemző.⁷³ Ezzel szemben a dekretális forrásokban érthetően erősebb volt az igény a pontosabb megfogalmazásra, definiálásra.⁷⁴ A 12. század közepén Gratianusszal meginduló rendszerezés egy hosszú, évszázados folyamat eredményeként elvezetett a legátusok három fő típusának elkülönítéséhez, és a további változások kiindulópontjává vált. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kánonjogi irodalom a 13. század közepéig alapvetően a legátus és delegált bíró intézményével, jellemzőivel foglalkozott, a *nuntius* ezekben a munkákban gyakorlatilag még nem jelenik meg.⁷⁵

A legátus egyik szinonimája, az *apocrisarius* az első ezredfordulót követően gyakorlatilag már csak alkalmasszerűen volt használatos, latin megfelelőjét, a *responsalist* pedig csak egyházi udvarokban működő képviselő értelemben alkalmazták.⁷⁶ A *missus terminus* egyaránt szolgált a legátus és a *nuntius* alternatívájaként, fontos azonban megjegyezni, hogy ilyenkor a hangsúly az információcserén volt, azaz a kifejezést „hírvivőként” kell értelmeznünk.⁷⁷ Ami a delegált bírókat illeti, ezen a néven találkozunk velük a legritkábban, így az adott eset szövegtörzseiből kiindulva tudjuk kideríteni, hogy az illető éppen *iudex delegatus*ként működött vagy esetleg egy másik típusú pápai képviselővel van dolgunk.⁷⁸

A legátus legfőbb jellemzője, hogy a saját belátása szerint tárgyalhatott meg ügyeket, intézkedhetett, és *ordinarius*ként ítélkezhetett. Ez különítette el leginkább a *nuntius*októl és a delegált bíróktól, akik konkrét felhatalmazás alapján intézkedtek egy-egy ügyben. Más megfogalmazásban: egy legátus olyan ügyben

72 SCHMUTZ 1966. 51–52; SCHMUTZ 1972. 456; KYER 1979. 5, 9–12. Minden bizonnyal ennek tudható be egyébiránt a modern történetírásban is sokszor megjelenő tendencia, hogy a szerzők a különböző rendű és rangú, funkciójú pápai megbízottakat mind legátusoknak nevezik.

73 A narratív források gyakorta *nuntius* kifejezést használták, de természetesen a *legatus*, *apocrisarius*, *missus terminus*okra is van példa. Ld. pl. ASC, SRH, passim.

74 Ellenpéldák is akadnak, amikor a *legatus* és a *nuntius* lényegében szinonimaként szerepelnek. III. Ince egy 1199-es, eredetileg a milánói papsághoz intézett levele hosszasan értekezik arról, hogy Bernátnak, a S. Petrus ad Vincula áldozópap-bíborosának is jár a legátusokat és *nuntius*okat megillető ellátás. A pápai dekretális teljes szövegében bekerült a *Liber Extrá*ba. X,3,39,17. (DColl 627–628.). A IV. Lateráni Zsinat 33. kánonja a vizitációt végző főpapok ellátásáról rendelkezvén egymástól *nem* elválasztva említi meg a *legatust* és a *nuntium*. Vö. SCHMUTZ 1966. 52. Szerinte itt tetten érhető a különbségtétel a két típus (*legatus*, *nuntius*) között, de ennek a szövegben semmi jele: minden esetben egymás párhuzamán szerepelnek.

75 Ld. alább részletesen is. A rendszerezés során a sokféle kánonjogi forrás felmerülhetett: eseti pápai döntések éppúgy szóba jöhettek, mint partikuláris és egyetemes zsinati határozatok. Pl. III. Ince egyik ide vonatkozó dekretálisa bekerült a *Liber Extrá*ba (X,3,39,17), a másik a IV. Lateráni Zsinat 33. kánonja. Mindkettőre ld. SCHMUTZ 1966. 52–53.

76 SCHMUTZ 1966. 55–56; SCHMUTZ 1972. 446–447.

77 SCHMUTZ 1966. 56.

78 SCHMUTZ 1966. 56–57.

is ítélkezhetett, amelyre nem kapott egyedi felhatalmazást vagy megbízást, így akár egy peres ügyet is magához vonhatott bármely kiküldött bírótól.⁷⁹ Ez az általános jellegű, mindenre kiterjedő jogosítvány (*plenum jus*), mint láthattuk, VII. Gergely idején jelenik meg, hogy azután rendszerszerűvé válják.⁸⁰ A legátusok esetében a pápa és a legátus személyének megfeleltetése természetesen a kor szimbolikus felfogásának megfelelően korporatív formában jelentkezett. Így lett a pápa helyében (*vicis*), hasonmásaként (*alter ego*) ténykedő legátus annak „karja”, „szeme”, „füle”, „szája”.⁸¹ Róma püspöke általa, személyén keresztül volt jelen az adott helyen, cselekedett, értesült és nyilvánította ki véleményét.⁸² Innét pedig már csak egy kis lépés volt, hogy a pápa fizikai testére utaló kifejezés formulaként rögzüljön (*legatus a latere*).⁸³ Más kérdés, hogy ez éppenséggel a legátusok között is külön csoportot alkotó, általában bíborosoknak fenntartott terminus lett a 13. századi kánonjogban.⁸⁴

A *nuntius* kifejezés eleinte igen széles jelentéstartományt ölelt fel, ahogyan a magyar megfelelőik, a „követ” vagy „küldött” is teljesen általános értelműek. Könnyen érthető, hogy a miért használhatták a legátus megnevezésére is, hiszen ez utóbbi megbízatása is lehetett adott esetben egyszerű információ továbbítás, híradás.⁸⁵ Az a tény azonban, hogy a legátusok önállóan, általános felhatalmazás alapján tevékenykedtek, egyelőre inkább elválasztották őket a *nuntius*októl, akik megmaradtak a hírek továbbításánál, az információszerzésnél. Ezt az egyes esetekben a megbízólevélben megjelenő hitelességi formula tette egyértelművé, mely szerint a hírvivő a pápa saját szavait adja elő szó szerint a címzettnek (*verba nostra refert*). Abban az esetben, ha ez a kitétel nem

79 SCHMUTZ 1966. 58–62.

80 SCHMUTZ 1966. 74–75.

81 FIGUEIRA 1986a; ZEY 2008.

82 SCHMUTZ 1966. 76. Petrus Damiani esetében bukkan fel a szem-motívum. ZEY 2008. 81–83. Ennek szemléletes példája Amatus d’Oléron és Hugues de Die esete a bordeaux-i papsággal 1081-ben. Utóbbiak ugyanis nem fogadták őket a körmenet alkalmával arra hivatkozva, hogy egyik kiváltságuk szerint csak a pápát és Tours érsekét kötelesek személyesen a *processio* alkalmával fogadni, utóbbit is csak egyszer életében. A legátus, Amatus azonban kiközösítette bordeaux-i papokat arra hivatkozva, hogy az ő személyében maga a pápa van jelen, őt pedig még az említett kiváltság alapján sem utasíthatják el. Kettejük tevékenységéről összefoglalóan: SCHMUTZ 1966. 189–193 (Hugues de Die), 200–203 (Amatus d’Oléron); SCHMUTZ 1972. 448, 455. és 44. jz. (Amatus d’Oléron); BLET 1982. 94–95, 102–110;

83 SCHMUTZ 1966. 75–77. A szoros kapcsolatot elvileg jól kifejezné a pápa ruházatát mintázó bíborosi viselet. Csakhogy az erre vonatkozó egyetlen korai adat az 1001. évi pöhldei zsinat, de a következő hasonló információk csak a 13. századból állnak rendelkezésre (Vita Bernwardi, Annales Ecclesiastici (1213), IV. Lateráni Zsinat 5. kánon (1215)). A 11. századi megjelenés magyarázata az akkor intenzív Nyugat–Kelet kapcsolat lehet, így valószínű, hogy a ruházat és a színek szimbolikájának eredeti mintája is Bizánc lehetett. Uo. 78–83. Ld. még: WASNER 1958. különösen 300–307.

84 Ezt a tényezőt Schmutz nem emelte ki. SCHMUTZ 1966. 76–77.

85 SCHMUTZ 1966. 87–90; SCHMUTZ 1972. 457–458.

szerepelt – és ez igen gyakran így volt – más módon adták a címzett tudomására a megbízó és a megbízott szoros kapcsolatát: az adott személy hűségét, elkötelezettségét (*devotissimus, fidelissimus*), vagy éppen rátermettségét (*discretus, providus, probus*) hangsúlyozták. A legátusok és *nuntius*ok közötti sok hasonlóság ellenére nagyon lényeges különbség, hogy ami megvan ez előbbiek esetében (a pápa helyettesítése, a teljes jogú felhatalmazás és az önálló eljárás joga), az az utóbbiaknál hiányzik.⁸⁶ Az egyszerű hírvivői és -szerzői szerepnek köszönhetően nagy horderejű, kényes ügyekben is előnyös volt *nuntius* alkalmazása, hiszen így a döntés joga teljes egészében a megbízót illette meg, nem kellett attól tartania, hogy – amint az legátusok esetében előfordult – a megbízott önállóan olyan döntésre jut, ami ellenkezik Róma püspökének szándékával.⁸⁷ Mindez azonban a 12–13. század fordulóján megváltozott. A korabeli források tanúsága szerint immár a nem általános, hanem eseti megbízással tevékenykedő legátusok megnevezésére használták leggyakrabban a *nuntius* kifejezést, azaz a korábbi elválasztó vonalak egyre inkább elmosódtak. Ugyanakkor érdekes, hogy ez a gyakorlati fejlődés a kánonjogi irodalom szóhasználatában nem hozott érdemi változást.⁸⁸

A pápai kiküldött bírói intézmény szórványosan már a 11. század közepétől kimutatható. Bíraskodási feladatot természetesen VII. Gergely általános legátusai is végeztek, de az ügyek növekvő száma miatt már itt is felbukkannak kiküldött bírók. Azonosításukat azonban rendkívül nehézkéssé teszi, hogy hiányzik a pontos, egyértelmű megnevezés, sőt néha még őket is legátusnak nevezik.⁸⁹ A pápai kiküldött bírói intézmény tényleges elkülönülése a 12. század végére tehető, egyfelől a pápai döntést igénylő ügyek tömegessé válásával, másfelől azzal, hogy felkeltette egyes kánonjogi szerzők figyelmét.⁹⁰

A pápai kiküldött bírók felhatalmazása annyiban hasonlít a legátusokéra, hogy a pápa helyett járnak el, és bíraskodási joggal rendelkeznek. Ugyanakkor nem tévesztendő össze ez utóbbi a legátusok *ordinariusi* állásából következő bíraskodási jogával. De a helyzet fordítva is igaz: a legátusok általános felhatalmazása mellett gyakran kaptak eseti, tehát delegált bíraskodási felhatalmazást. Egy ilyen megbízás azonban önmagában nem jelenti azt, hogy az a személy, aki elnyerte, legátusnak tekintendő. Más szóval, minden legátus lehetett delegált bíró, de az utóbbi a kirendelés okán még nem minősült legátusnak.⁹¹

A kiküldött bírói intézmény kialakulása a pápai ítélőszék elé kerülő ügyek tömeges megjelenésével függ össze. Az elvi alap visszavezethető a 343. évi

86 SCHMUTZ 1966. 90–96.

87 SCHMUTZ 1966. 96–98; SCHMUTZ 1972. 458–460.

88 Így pl. a *Liber Extrá*ban csak a *kisebb* legátus fogalmát találjuk, a *nuntiust* nem. X 1,30,8. *DColl* 185. Vö. MALECZEK 2003. 41–42.

89 SCHMUTZ 1966. 235–238.

90 SCHMUTZ 1966. 53–54. Első alkalommal Bernardus Papiensis *Compilatio Prima* c. munkájában.

91 SCHMUTZ 1966. 98–99, 235–238; SCHMUTZ 1972. 460–461.

szerdikai zsinat 7. kánonjára, amely a letett püspök esetében biztosította azt a jogot, hogy Róma püspökéhez forduljon jogorvoslatért. Persze nem közvetlenül, hiszen az eredeti rendelkezés értelmében az ügyet a szomszédos püspökök elé terjesztették, a pápát pedig az „oldala mellől kiküldött áldozópap” (*per presbyterum a latere suo*) képviselte, hogy a püspökökkel együtt döntsön az ügyben. A nyugati egyházjog utóbb ezt döntést a maga képére formálta, azaz bizonyos elemeket megváltoztatott, vagy kihagyott, míg végül Gratianusnál már a minden ügyre kiterjedő általános fellebbezési jogként került meghatározásra.⁹² Az ügyek nagy száma miatt volt szükség erre az intézményre, amely azonban jól elkülöníthető a vele egy töről fakadó legátusi intézménytől. A kiküldött bírók esetében olyan jellegzetes elemek jelennek meg, ha nem is kötelező jelleggel – legalábbis a 12–13. század fordulójától –, mint az alapos és gondos vizsgálat, az apostoli felhatalmazás (*apostolica scripta, auctoritate nostra*), a bizalom és a megfelelő jogi felkészültség, a fellebbezést tiltó záradék (*appellatione remota, sine appellationis obstaculo*), az intézkedés szükségességének kifejezése és tanúságtétel tényleges megtörténte.⁹³ A fokozatos elkülönülés azzal magyarázható, hogy III. Sándor és III. Ince pontifikátusának idejére vitathatatlaná vált, hogy a pápa valamennyi egyházi peres ügyben rendes bíróként (*iudex ordinarius omnium*) járhat el, ez párosult az ügyek tömegessé válásával és vezetett el a kúriai bíráskodás és kancellária reformjához az utóbbi pápa idején. A delegált bírók így a pápát megillető bíráskodási jogot testesítették meg egyedi felhatalmazásuk alapján, és ők lettek a *ius commune* egyik legfontosabb gyakorlati közvetítői.⁹⁴

A pápai képviselő kérdésére sokat foglalkoztatta a kánonjogászokat is, akik általában a pápai hatalom felől közelítették meg a témát. A kiindulópont az egyház egészéért viselt felelősség (*sollicitudo*) volt, amely választ adott arra a kérdésre, miért rendelkezik teljhatalommal Róma város püspöke. A gondolat magja kora középkori eredetű, forrása I. Leó Anastasiushoz, Thesszalóniki püspökéhez intézett levele, amelyben azt fejtegeti, hogy a pápa az egész egyházért visel felelősséget (*sollicitudo*) és ezért teljhatalommal jár el a különböző ügyekben. E közben szükségszerűen megosztja a felelősséget másokkal – így

92 A III. Sixtus (432–440) nevére hamisított gyűjteményben már „minden ügy” szerepel, tehát nem csak a püspök letétele, és a „presbyter” helyére a „vicarius” került. Chartres-i Ivónál elmarad a püspökökkel együttes ítékezés, míg végül Gratianus fogalmazza meg a lehető legáltalánosabban a pápai széket illető fellebbezési jogot: „*Si quis vestrum pulsatus fuerit in aliqua adversitate, licenter hanc sanctam et apostolicam sedem appellet, et ad eam quasi ad caput suffugium habeat, ne innocens dampnatur aut ecclesia sua detrimentum patiatur.*” DG II, 2,6,4. „*Ad Romanam ecclesiam ab omnibus [...] est appellandum [...] quasi ad matrem.*” DG II, 2,6,8. Vö. SCHMUTZ 1966. 99–103. és 137: 138. jz; SCHMUTZ 1972. 461.

93 SCHMUTZ 1966. 103–104, 235–238; SCHMUTZ 1972. 462.

94 HERDE 1970; DUGGAN 1998; HERDE 2002; MÜLLER 2008a; MÜLLER 2008b. Rövid magyar összefoglalás az előbbieken alapján: BARABÁS 2013.

Anastasiusszal is mint pápai megbízottal – de a teljhatalmat nem adja át, hanem csak egy részét.⁹⁵ A pápai teljhatalom és az egyetemes egyház feletti felelősség oksági kapcsolatát mégis legplasztikusabban III. Ince pápának a poitiers-i Szt. Hilarius-egyházhoz intézett levele fejezi ki. Ám ez kiemeli, hogy a megbízottakra (legátusok, delegált bírák) a pápa csupán teljhatalma egy részét ruházza át.⁹⁶ De ugyanezt a felfogást fejezi ki szimbolikusan a pápa által az érseknek küldött *pallium* is, amely szintén a felelősség megosztását jeleníti meg, és nem biztosítja az illető számára a teljhatalmat.⁹⁷

Ugyanígy a pápai *plenitudo potestatis* felől közelítette meg a képviselő kérdését a *Decretum Gratiani* is, igaz egyelőre adós maradt annak pontos meghatározásával. Gratianus csupán egyes kérdések mentén érintette a legátusokat: így pl. kifejtette, hogy a pápa személyét helyettesítő, őt képviselő legátus megsértése lényegében egyenlő az Apostoli Szék, tágabb értelemben magának az Egyház megsértésével, és ezért esik az ilyen személy kiközösítés alá.⁹⁸ A zsinatok kapcsán pedig megjegyezte, hogy azok törvényessége a pápai tekintélyen alapul, amelyet adott esetben a legátus jelenléte fejez ki. Ezt aztán más kánonjogászok, így pl. Huguccio (†1210),⁹⁹ vagy Johannes Teutonicus (1170 k. – 1245),¹⁰⁰ kiegészítették azzal, hogy ez a tekintély is csupán a pápai felhatalmazáson alapszik.¹⁰¹ Gratianus egy másik szöveghelye lett azonban a pápai felhatal-

95 PL 54. 614, 1261; Ez a levél azután utat talált a különböző kánonjogi gyűjteményekbe, igaz nem mindig a pápa és a legátus viszonyrendszerében. Felbukkan pl. a Pseudo-Isidorus-i gyűjteményben, ám ott éppen a püspöki *ordinariusi* hatalom illusztrálására szolgál. Chartes-i Ivo az univerzalizisztikus pápai hatalom alátámasztására használta fel. A későbbi szerzők – így Gratianus is – a pápai *plenitudo potestatis* melletti példaként, érvként használták, megkülönböztetendő azt a püspöki *ordinariusi* hatalomtól. SCHMUTZ 1966. 68–70, és 60–62. jz., ill. uo. 72–73.

96 „*Quia conditionis humanae naturae lex hominem simul in diversis locis existere [...] non permittit, [...] sua videlicet onera dispensando per alios, et quae per se ipsum non posset, per legatos suos vel delegatos iudices exsequendo, ut sic multis vocatis in partem sollicitudinis penes eum plenitudo consisteret potestatis.* PL 216, col. 795A–795B. Vö. SCHMUTZ 1966. 54.

97 SCHMUTZ 1966. 73–74.

98 „*Ius gentium est sedium occupatio, edificatio, munitio, bella, captiuitates, seruitutes, postliminia, federa pacis, induciae, legatorum non uiolendorum religio, conubia inter alienigenas prohibita.* D 1,9. „*Legatum uero apostolicae sedis quicumque impedierit, usque ad satisfactionem excommunicetur. Si quis autem legationem impedit, non unius, sed multorum profectum auertit, et sicut multis nocet, ita a multis arguendus est, et bonorum societate priuandus. Et quia Dei causam impedit, et statum conturbat ecclesiae, ideo ab eius liminibus arceatur. Ab omnibus itaque talis est cauendus, et non in communionem fidelium usque ad satisfactionem recipiendus.* D 94,2. Vö. FIGUEIRA 1980. 13–18.

99 BRUNDAGE 1995. 215–216.

100 BRUNDAGE 1995. 219–220.

101 „*Porro canonum alii sunt decreta Pontificum, alii statuta conciliorum. Concillorum vera alia sunt universalialia, alia provincialialia. Provincialium alia celebrantur auctoritate Romani Pontificis, presente videlicet legato sanctae Romanae ecclesiae; alia vera auctoritate patriarchum, vel primatum, vel metropolitanorum eiusdem provinciae*” D 3,2. „*Non est ratum concilium, quod*

mazás, és így a legátusi megbízatás értelmezésének tényleges kiindulópontja. A bolognai kánonjogász által tévesen Symmachus pápának tulajdonított, valójában I. (Nagy Szt.) Gergely által Péter szubdiakónusnak írt levél szerint, mivel a pápa személyesen nem lehet jelen, ezért maga helyett (*vices nostras*) bízta meg Pétert, hogy a *Patrimonium Petrine* tekintett Szicília egyházi ügyeiben eljárjon.¹⁰² És bár a szövegben a pápai legátus kifejezés nem szerepel, a későbbi glosszátoroknál már rendre így értelmezték Péter megbízatását, és ebből vezették le a pápai legátus általános felhatalmazását (*generalis legatio – generalis mandatum*). Abban viszont vita bontakozott ki, hogy mi mindenre is terjed ki a megbízatás. Általában az a vélemény alakult ki, hogy minden ügyre kiterjedhet, a *temporalia* mellett a *spiritualiára* is, kivéve a szentségi ügyekre.¹⁰³

Hasonlót tapasztalunk a korábban már említett szerdikai zsinati határozattal kapcsolatban. Gratianus ezt még csupán a pápát megillető legfőbb bírói hatalom alátámasztására használta fel,¹⁰⁴ ám a későbbi kánonjogászok, az itt említett, a pápa oldaláról kiküldött szerpapot (*per presbyterum a latere suo*) már egyértelműen a legátusokkal azonosították, ill. vitatkoztak azon, hogy az ilyen felhatalmazás általános, mindenre kiterjedő, *ordinariusi* jellegű, avagy különleges, egyedi jogosítvány-e. A legtöbben az utóbbi mellett foglaltak állást,¹⁰⁵ míg végül azután a 13. század második felére tisztázódott, hogy a legátusok

auctoritate Romanae ecclesiae fultum non fuerit. [...] Regula vestra, nullas habet vires, nec habere poterit, quoniam nec ab orthodoxis episcopis hoc concilium actum est, nec Romanae ecclesiae legatio interfuit; canonibus precipientibus, sine eius auctoritate concilia fieri non debere, nec ullum ratum est, aut erit unquam concilium, quod fultum non fuerit auctoritate eius.” D 17,2. FIGUEIRA 1980. 23–35.

- 102 „*Subdiacono etiam summus patriarcha uices suas committere ualet. Unde Simacus ait: Valde necessarium esse perspeximus, ut sicut decessorum nostrorum fuit iudicium, ita uni eidemque personae omnia committamus, et ubi nos presentes esse non possumus, nostra per eum, cui precipimus, representetur auctoritas. Quamobrem Petro subdiacono sedis nostrae intra prouinciam Siciliam uices nostras auxiliante Deo commisimus. Nec enim de eius actibus dubitare possumus, cui Deo auxiliante totum nostrae ecclesiae noscitur patrimonium commisisse.”* D 94,1.
- 103 Ezzel szemben Johannes Teutonicus szerint épp az egyházi hivatalokra, tisztségekre nem terjed ki a pápai megbízás. FIGUEIRA 1980. 47–60, és uo. 106. jz.
- 104 „*Si episcopus accusatus fuerit, et omnes iudicauerint congregati episcopi regionis ipsius, et de gradu suo deiecerint eum, si appellauerit qui deiectus uidetur et confugerit ad beatissimum Romanae ecclesiae episcopum, et uoluerit se audiri, si iustum putauerit ut renouetur examen, scribere episcopis dignetur episcopus Romanus his, qui in finitima et propinqua altera prouincia sunt, ut episcopi diligenter omnia requirant et iuxta fidem ueritatis diffiniant. Quod si is, qui rogat causam suam iterum audiri, deprecatione sua mouerit episcopum Romanum, ut de latere suo presbiteros mittat, erit in potestate eius quid uelit, et quid estimet. Et si decreuerit mittendos esse qui presentes cum episcopis iudicent, ut habeant etiam auctoritatem personae illius, a quo destinati sunt, erit in eius arbitrio. Si uero crediderit sufficere episcopos prouinciales, ut negotio terminum inponat, faciet quod sapientissime consilio suo iudicauerit.* D 6 q 36 c.
- 105 FIGUEIRA 1980. 63–83.

egyik típusát (*legatus a latere*) rendes bírói joghatóság illeti meg.¹⁰⁶ Ezzel el is érkeztünk a kánonjogászokat leginkább foglalkoztató kérdésig, a delegált bírók és a legátusok elkülönítéséig, amely éppen az általános és az egyedi megbízás közötti különbség meghatározására irányult, és hozzájárult a pápai megbízottak pontosabb kánonjogi osztályozásához.

A kiindulópont itt már nem a *Decretum Gratiani*, amely nem említ különböző legátus fajtákat (sőt mint láthattuk maga a kifejezés is gyakorta hiányzik a szövegből), hanem a IX. Gergely által összeállított *Liber extravagantium decretalium* vagy rövidebben *Liber Extra* (1234).¹⁰⁷ Ebben az első könyv 30. titulusa foglalkozik behatóbban a legátusi hivattal (*De officio legati*), összesen tíz fejezetben. Elsőként megállapítja, hogy a legátus (minden további jelző nélkül) jogosult egy érseki tartomány valamennyi püspökségének peres ügyeit meghallgatni (azaz megítélni), legyen az fellebbezés vagy egyszerű panasz.¹⁰⁸ A második fejezet meghatározza, hogy a pápa által adott eseti bírói meghatalmazásba egy, az adott területen működő legátus nem avatkozhat be, hacsak erre nincs különleges jogosítványa.¹⁰⁹ A harmadik már kicsit árnyaltabb. Arról értekezik ugyanis, hogy egy pápai oldalkövet még általános megbízatás keretében sem helyezhet át egy püspököt más egyházmegye élére, nem változtathatja meg egy székesegyház jogállását, nem adományozhat primási jogot, és nem vonhat össze két püspökséget sem, ellenben klerikusok elleni erőszak miatt kiközösített személyeket feloldozhat. Hasonlóképpen rendelkezik a következő, negyedik fejezet is.¹¹⁰ Az ötödik fejezet újra általánosságban értekezik a legátusi hivatalról. E szerint egy pápai ítéletre váró ügyben – jelen esetben a trani püspökválasztás megerősítéséről volt szó – a legátus közbevetőleg nem intézkedhet.¹¹¹ A ha-

106 KYER 1979. 1; FIGUEIRA 1986b. 128–129; MALECZEK 2003. 41–42.

107 *DColl IX–LXXII*; KUTTNER 1937. 447–452; BRUNDAGE 1995. 196–197.

108 „*Sane licet forte idem archiepiscopus metropolitico iure audire non debeat causas de episcopatibus vestris, nisi per appellationem deferantur ad eum, legationis tamen obtentu universas causas de ipsis episcopatibus, quae per appellationem vel querimoniam aliquorum perveniunt ad suam audientiam, audire potest et debet, sicut qui in provincia sua vices nostras gerere comprobatur*” X 1,30,1. *DColl 183*. Az eredeti forrás III. Sándornak a canterburyi érsekhez intézett levele volt.

109 „[...] *quum mandatum speciale derogat generali, legatus commissionem alii vel aliis factam specialiter impedire non debet nec potest, unde, et si secundum formam expressam mandati nostri sententia iam fuerit promulgata, non poterit ipse legatus, nisi super hoc mandatum speciale receperit, eam quomodolibet irritare. Ipsam tamen, si rationabiliter lata fuerit, confirmare valebit et executioni mandare.*” X 1,30,2. *DColl 183*. Az eredeti forrás III. Celesztin pápa dekretálisa volt.

110 „*Legatus etiam de latere ex generali legatione non potest transferre episcopos, vel unam ecclesiam cathedralem alteri subiicere, et alteri concedere ius primatiae, vel duos episcopatus unire, vel unum dividere; excommunicatos tamen propter manuum iniunctionem in clericos absolovere potest.*” X 1,30,3. *DColl 183–184*. Az eredeti forrás III. Incének a S. Laurentius in Lucina áldozópap-bíborosához intézett parancsa volt. A 4. fejezet: X 1,30,4. *DColl 183*.

111 „*Ex quo legatus retulit causam Papae, illius desinit esse iudex.* [...] *De communi consilio*

odik rész szintén általános értelemben szól a legátusról. Egyházi javadalmat adományozhat, még ha arra egy másik egyházinak prezentálási joga van is.¹¹² A következő fejezet III. Incének egy a francia királyhoz intézett dekretálisából emelte ki azt a jellemző esetet, hogy az országra kimondott egyház tilalom annak ellenére érvényes, hogy bár a legátus Franciaország határait elhagyta, de továbbra is felhatalmazási területén belül maradt. A fejezet összefoglaló címe még ennél is általánosabban fogalmaz, amikor megállapítja, hogy a legátus több helyen is gyakorolhatja joghatóságát, döntését más helyen is érvényesítheti.¹¹³ A nyolcadik rész a harmadikhoz és a negyedikhez hasonlóan feltár bizonyos rangbeli különbségeket az egyes legátus fajták között. Kimondja ugyanis, hogy a *kisebb* legátus nem gyakorolhatja hivatalát egy pápai oldalkövet jelenlétében.¹¹⁴ Az utolsó előtti, kilencedik fejezet szintén fontos megállapításokat tesz. Azok a pápai legátusok, akik nem oldalkövetek, ill. egyházuk miatt viselnek legátusi hivatalt egyházmegyénkön kívül nem közösihetnek ki olyan személyt, aki klerikusra emelt kezét, még abban az esetben sem, ha az érintett személyek távoztak a kérdéses egyházmegyéből.¹¹⁵ Végül a tizedik fejezet ismét az igazságszolgálat-

fratrum nostrorum examinationem secundam, tanquam a non suo iudice factam, postquam negotium ad nostrum fuerat translatum examen, censuimus irritam et inanem.” X 1,30,5. [DColl 184–185.](#)

- 112 „*Legatus de latere confert beneficium vacans, licet illud spectet ad praesentationem alicuius clerici. Hoc dicit et est casus notabilis. [...] Quum igitur plus iuris habeat in concessione praelatus, quam in praesentatione patronus, nec praeiudicetur praelato, si quando per apostolicae sedis legatum eo inconsulto ecclesia concedatur, discretioni vestrae per apostolica scripta mandamus quatenus dictum archidiaconum, ut ab eius super hoc indebita molestatione desistat, monitione praemissa per censuram ecclesiasticam appellatione remota cogatis.*” X 1,30,6. [DColl 185.](#)
- 113 „*Legatus in pluribus locis potest in quolibet dictorum locorum iurisdictionem suam exercere ita, quod facta unius loci potest in alio explicare. [...] Ceterum ad ea, quae contra cardinalem obiecerant, et eis respondimus, et Tuae magnificentiae respondemus, quod etsi fines regni Francorum exierat, nondum tamen fuerat terminos suae legationis egressus, quum non solum in regno Francorum, sed in Viennensi, Lugdunensi et Bisuntinensi provinciis iniunctam sibi a nobis legationis sollicitudinem suscepisset.*” X 1,30,7. [DColl 185.](#)
- 114 „*Praesente legato de latere minor legatus executionem officii sui dimittere debet. [...] Fraternitati tuae legationis officium in provincia tua duximus committendum, ita tamen, quod, si legatum ad partes illas de latere nostro contigerit destinari, executionem ipsius officii, quamdiu legatus ipse ibi fuerit, pro sedis apostolicae reverentia omnino dimittas*” X 1,30,8. [DColl 185.](#) A rendelkezés eredetileg IX. Gergelynek a jeruzsálemi pátriárkához intézett parancslevele volt.
- 115 „*Legatus, non de latere sed ratione personae, extra provinciam sibi decretam absolvere nequit excommunicatos pro iniectioe manuum in clericos, nec etiam in provincia, si tales excommunicati aliunde veniant. Legatus vero ratione dignitatis nullos tales absolvit. H. d. secundum communem intellectum. [...] Excommunicatis pro iniectioe manuum violenta ecclesiae Romanae legati, qui de ipsius latere non mittuntur, extra provinciam sibi commissam, vel ibidem, si huiusmodi manuum iniectores illuc contingat aliunde accedere, et qui ecclesiarum suarum praetextu legationibus sibi vendicant dignitatem, etiam subditis, quamvis in provincia sua exsistentes, beneficium absolutionis impertiri non possunt, nisi de speciali gratia illis et*

tást érinti. Kifejti, hogy a legátus határozata távozása után is érvényben marad. Ellenben, ha valamely ügyet másnak kirendel, akkor a távozással e delegáció is érvényét veszti, hacsak a peres ügyben nem történt időközben idézés.¹¹⁶

A legátusi hivatalról szóló cikkelyeket két jól elhatárolható csoportba lehet sorolni. Az egyik az általános rendelkezéseké (1, 2, 5, 6, 7, 10), amelyek a) nem részletezik, pontosan milyen legátusról van szó, b) a megbízás általános és/vagy delegált jellegéről értekeznek. A kérdések itt leginkább a körül sűrűsödnek, hogy hol is húzódnak a legátusi általános és eseti meghatalmazás határai, milyen esetekben rendelkezhetett egyedül a pápa, és miben különült el a legátusi és delegált bírászkodás.

A többi négy (3, 4, 8, 9) rendelkezés alapján ugyanakkor az is biztosan megállapítható, hogy a 13. század derekán már három jól elkülöníthető legátusi csoportról beszélhetünk: pápai oldalkövetek (*legati de/a latere*), egyházuk jogán tevékenykedő követek (*legati pretextu ecclesie*), kisebb, vagy inkább egyszerű legátusok (*legati minores*).¹¹⁷ Jellemző, hogy e négy fejezet a két első esetben III. Ince, a másik kettőben pedig IX. Gergely egy-egy dekretálisára megy vissza. Ezzel szemben az első csoport rendelkezései részben még a 12. századi pápai döntvényeket veszik alapul (III. Sándor, III. Celesztin).

A *Liber Extra* egy későbbi helyen visszatér a már említett kilencedik fejezethez, a kiközösítés kérdéséhez. Itt az előbbihez képest úgy merül fel a kérdés, hogy a legátus által adott kiközösítés alóli feloldozás akkor is érvényes-e, ha erre megbízása kifejezetten nem tér ki. A III. Kelemen döntvényén alapuló fejezet nem csupán ezt erősíti meg, hanem – új elemként – egy szintre emeli a pápai oldalköveteket és a bíborosokat.¹¹⁸ A későbbi kánonjogászok azután ezen a nyomvonalon haladva lényegében letisztázták az 1234-ben lefektetett alapelveket. Így jutottak el a klasszikus kánonjog hármas legátusi felosztáshoz. Vita leginkább abban mutatkozott, ami a *Liber Extra* két, a kiközösítettek feloldására vonatkozó részében olvasható különbség lényege, ti. az, hogy a pápai oldalkö-

istis amplius a sede apostolica concedatur." X 1,30,9. [DColl 185](#).

116 „*Durant legati statuta etiam legatione finita, finitur tamen sui delegati iurisdictio, si citatio non praecessit. [...] Nemini dubium esse volumus, quin legatorum sedis apostolicae statuta edita in provincia sibi commissa durent tanquam perpetua, licet eandem postmodum sint egressi; secus autem, si causas duxerint aliquibus delegandas, quum iurisdictio istorum exspiret, si ante illorum discessum horum citatio non praecessit.*" X 1,30,10. [DColl 185](#).

117 Vö. FIGUEIRA 1983. 214.

118 „*Legati de latere absolvere possunt excommunicatos pro iniectioe manuum in clericos. [...] Sicut autem ex parte tua nostris est auribus intimatum, tibi exstat dubium, utrum absolutionis beneficium assequantur qui pro iniectioe manuum in clericos vel alias religiosas personas excommunicationem incurrerunt, et a legatis cardinalibus, qui a latere Romani Pontificis destinantur pro tempore, absolvuntur, quum iidem legati mandatum sibi super hoc non ostendant expressum. Super quo id a te ac tuis suffraganeis volumus observari, ut eos habeas absque omni haesitationis scrupulo absolutos, quos constiterit a talibus beneficium fuisse absolutionis adeptos.*" X 5,39,20. [DColl 896](#).

vetek kizárólag a bíborosok közül kerülnek ki, vagy sem. A szakirodalommal és a közvélekedéssel szemben¹¹⁹ az előbbi vélemény¹²⁰ nem egyöntetű, számos kánonjogász vélekedett úgy, hogy a bíborosokon kívül a pápai kúriából kiküldött más egyházi személy is lehetett pápai oldalkövet.¹²¹ Ezt a képlékeny helyzetet tükrözi vissza egyébiránt maga a gyakorlat is: nem egy példa akad arra, amikor a pápa oldala mellől küldött követ nem bíboros, de a pápai kúria tagja volt.¹²²

A kánonjogászok tehát a legátus meghatározására két irányból tettek kísérletet: a pápa és képviselője viszonyának (általános és eseti felhatalmazás, pápának, ill. a pápai oldalkövetnek fenntartott esetek), ill. a legátusok és a kiküldött bírák elkülönítése mentén. A 13. század második felének kánonjogi fejlődése igyekezett formalizálni a pápai képviselet intézményét és jutott el a *Liber Extra*-ban már tetten érhető hármass rendszer megszilárdításához. Ehhez jelentős lökést adott az I. Lyoni Zsinat 1245-ben, amely az egyházi javadalmak adományozása esetén megkülönböztette a pápa által küldött és az egyházuk jogán maguknak legátusi felhatalmazást igénylő követeket, ill. a bíboros-legátusokat. Csak az utóbbiak voltak ugyanis jogosultak arra, hogy különleges felhatalmazás nélkül intézkedjenek egyházi javak betöltéséről. Ez a felosztás lényegében megfelel a *Liber Extra* első és ötödik könyvében alkalmazott osztályozásnak azzal a különbséggel, hogy a legmagasabb rangú legátus itt immár egyenértékű a bíborosokkal. A nyugati egyetemes zsinat határozatának jelentőségét mutatja, hogy VIII. Bonifác idején bekerült a *Liber Sextus*-ba.¹²³

119 FIGUEIRA 1983. 214–215, és 215: 14. jz.

120 Az egyik legmeghatározóbb kánonjogász, Goffredus már kifejezetten egyenlőnek tekintette a pápai oldalköveteket és a bíborosokat. FIGUEIRA 1983. 216–217.

121 Pl. Bernardus Papiensis ingadozó álláspontot foglal el. Alapvetően elfogadja Goffredus vélekedését, ill. IV. Ince egy dekretálisa alapján maga is így foglal állást, ugyanakkor megengedő annyiban, hogy a kiszélesíti a pápai udvar egészére. A különbséget az adja, hogy a *Liber Extra* két helyét (X 1,30,9 és 1,30,6) eltérően kommentálta, előbbinél megengedően nyilatkozik, míg az utóbbinál már a pápai oldalkövet csak a bíborosok közül kerülhet ki. Az egyik legmeghatározóbb kánonjogász, Hostiensis *Summájában* nyitva hagyja a kérdést, itt a bíboros az egyik nyilvánvaló példája, de nem modellje a *legatus a latere* körének. Ellenben a *Commentariában* már egyértelműen Bernardus Parmensisnek azt a véleményét fogadja el, amely a pápai oldalkövetet és a bíborosokat egynek tekintette. FIGUEIRA 1983. 216–220.

122 Magyar vonatkozású példa Fülöp fermói püspök, akinek tevékenységét ld. részletesen a jelen kötetben. Vö. FIGUEIRA 1983. 226–227.

123 „Proinde praesenti decreto statumus, ut ecclesiae Romanae legati, quantumcunque plenam legationem obtineant, sive a nobis missi fuerint sive suarum praetextu ecclesiarum legationis sibi vendicent dignitatem, ex ipsius legationis munere conferendi beneficia nullam habeant potestatem, nisi hoc alicui specialiter duxerimus indulgendum. Quod in fratribus nostris legatione fungentibus nolumus observari, quia sicut honoris praerogativa laetantur, sic eos auctoritate fungi volumus ampliori.” VI 1,15,1. DColl. 983–984. SCHMUTZ 1972. 453: 35. jz. (tévesen a II. könyvet adja meg!); RESS 2002. 149.

A 13. század végére nagyjából a fenti hármas felosztás szilárdult meg, amely szerint voltak a) pápai oldalkövetek (*legati a* vagy *de latere*), akik általános felhatalmazással bírtak, ordinariusként, azaz az illetékességi körükbe tartozó területen belül rendes bíróként ítélezhettek (amennyiben a felek nem fellebbeztek időközben a pápához, vagy nem olyan ügy volt, amelyben csak a pápa hozhatott döntést /főpapok áthelyezése, egyházmegyék jogi helyzetének megváltoztatása, stb./). A pápai oldalkövetek leginkább bíborosok közül kerültek ki, de a pápai kúria más tagjai is kaphattak ilyen megbízást. Mellettük voltak b) a pápa általi eseti felhatalmazással kiküldött legátusok, akiket a *Liber Extra* *kisebb* (*legati minores*) vagy mindenféle pontosítás, kiegészítés nélkül legátusoknak nevez. Ezeket a szakirodalomban – nyilvánvalóan a gyakorlat alapján – egyszerű, kiküldött stb. legátus néven találjuk meg (*legati missi, constituti*, stb.). És végül ismeretes c) az egyháza jogán (*pretextu ecclesie*) legátusként eljáró típus, amelyet ismét csak a későbbi gyakorlat szóhasználata alapján szokás született pápai követnek (*legatus natus*) nevezni.¹²⁴

Egy, a gyakorlatban rendre megjelenő megbízott típussal, a *nuntius*szal viszont alig foglalkoztak a kánonjogászok, holott a korabeli forrásokban gyakorta szerepel. A VII. Gergely-kori általános legátusok egyik iskolapéldájának számító Hugues de Die-t például éppen egy pápai forrás nevezi *nuntius*nak.¹²⁵ De később sem ritka, hogy a *nuntius* a *legatus apostolice sedis* szinonimájaként jelenik meg.¹²⁶ Amint a *Liber Extra* ide vonatkozó fejezeteiből kiolvasható, a legátusok között nagyjából IX. Gergely időszakára különült el a *kisebb* legátus a pápai oldalkövettől és az „egyháza jogán” legátusi felhatalmazást bíró másik típustól. A korabeli források tanúsága szerint e *kisebb* legátusra használták leginkább, ha nem is kizárólag a *nuntius* kifejezést.¹²⁷ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy automatikus megfeleltethetők lennének egymásnak, hiszen a *nuntius* kifejezés továbbra is használatos volt joghatóság nélküli hírvivői, küldötti értelembe is.

A VII. Gergely-féle radikális reform tehát újrafogalmazta a pápai képviselő intézményét, ám ez közelről sem jelentette azt, hogy a folyamat itt megállt volna. A 12–13. században további fejlődés következett be: megjelentek a különböző legátus fajták (a korábbi általános legátusok szerepkörét átvevő, teljes felhatalmazással tevékenykedő pápai oldalkövetek /*legatus a latere*/, az eseti megbízást teljesítő kiküldött követek /*legatus missus*/ vagy esetenként *nuntius*ok, ill. a született pápai követek /*legatus natus*/). A peres ügyek tömegessé válásával szintén e korszakban formálódott ki a kiküldött bírák intézménye, amely

124 Összefoglalólag: FIGUEIRA 1983. 214–215, 226–227. Meglehetősen leegyszerűsítve ld. KYER 1979. 25.

125 „*nuntiis papae ad Gallias ituris*”. BLET 1982. 102.

126 SCHMUTZ 1972. 456. Ennek mintájára lehet akár *nuntius apostolice sedis*. RESS 2002. 149.

127 MALECZEK 2003. 41–42.

az előzőekhez hasonlóan a pápai képviselet része volt.¹²⁸ Jóllehet a kánonjogi irodalomban a korszak végén – a 13. század közepén – megszületett a legátusok típusainak formális elkülönítése, aligha állíthatjuk, hogy ez lett volna az intézményi fejlődés végkifejlete.

A 13. század közepe – 14. század vége

E korszakhatár valamelyest magyarázatra szorul. Egyrészt az elméleti, kánonjogi fejlődés az 1240-es évektől – IV. Ince pontifikátusától (1243–1254) – részben új elemekkel gazdagodott a pápai képviselet értelmezését illetően. Másrészt a gyakorlatban is mélyreható változások következtek be: a legátusok szerepe csökkent, a *nuntiusok* egyik fajtájának jelentősége viszont ezzel arányosan jelentősen megnövekedett.

A kánonjogi irodalomban ekkortól tűnnek fel a legátusok három típusa mellett a *nuntiusok* is. Az átmenetet jól mintázza, hogy míg Hostiensisnél (*Summa aurea, Commenta super decretalibus*) alapvetően a legátusokról (és a bíborosi hatalomról) van szó, addig IV. Ince és Guillaume Durand esetében (*Speculum legatorum, Speculum iudicale*¹²⁹) már megtaláljuk a *nuntiusok* osztályozását is.¹³⁰

Ez utóbbi elsőként 1243-ban IV. Ince egyik levelében bukkan fel, mégpedig annak kapcsán, hogy eltérő ellátás illeti meg az egyszerű hírvivőt és a „tisztelteméltó” *nuntiust*, ill. a pápai oldalkövetet.¹³¹ A két évvel később, az I. Lyoni Zsinaton hozott rendelkezések egyike alapján Durand már kissé másként festette le a pápai képviselet rendszerét. Szerinte ugyanis a legalacsonyabb rangú volt a *nuntius* vagy *cursor*, ennél magasabbak szintet képviseltek a *legati nati*, felettük álltak rangban a *legati constituti*, míg végül a képzeletbeli piramis csúcsán foglaltak helyet a *legati laterales*.¹³² A három utóbbit tekintve a felosztás

128 SCHMUTZ 1966. 212; SCHMUTZ 1972.

129 A *Speculum legatorum* 1278 augusztusa és 1279 ősze között készült Latino Malabacra, Ostia és Velletri püspök-bíborosának észak-itáliai legációja idején, és ebből kerültek be bizonyos részek a *Speculum iudicale* átdolgozásába. Ez utóbbi eredetileg 1272–1276 között készült, majd Durand később, 1287–1291 között átdolgozta. A szerzőre és a művekre bővebben: KYER 1979. 183–193; KYER 1980; PERRET 2018.

130 FIGUEIRA 1983. 219–221.

131 „*Ceterum licet legatus a nostro latere ac nuntios honorabiles a Sede Apostolica destinatos velimus a vobis et aliis Christi fidelibus decenter prout convenit honorari, quia tamen quidam minores, et humiles presertim cursores nostri, ut accepimus, impensis sibi gratis necessariis non contenti, adeo insolescunt, quod non nuntii vel cursores, sed predones vel exactores potius videantur, nos volentes vobis honorificentiam debitam exhiberi, mandamus quatinus cum tales ad vos venire contigerit, victui necessaria eis pro personis et equitaturis in litteris sibi datis expressis in domibus vestris tatummodo, et nihil amplius tribuatis, cum alias a nobis ipsis congrue sit provisum.*” RIIV. 43. sz. Értelmezésére ld. KYER 1979. 60.

132 „*Dici ergo potest, quod legatorum alii sunt minimi, ut nuntii et cursores, et alii magni ut nati, alii maiores, ut constituti, alii maximi, ut laterales.*” Durantis: *De legato*, 3,3. – idézi KYER 1979. 56: 37. jz.

lényegében megfelel a 13. század közepi általános kánonjogászai felfogásnak. Az itt megjelenő *legatus praetextu ecclesiae* Durandnál már modernebb szóhasználat (*legatus natus*) szerepel, a *legatus missus* megfelelője a *legatus constitutus*, míg a *legatus lateralis* a *legatus de lateré*vel azonosítható. Az utóbbi kettővel kapcsolatban Durand egyértelműen úgy foglal állást, hogy a pápai követek kizárólag a kardinálisok közül kerülnek ki.¹³³

A neves kánonjogász szóhasználata ugyanakkor árulkodó: a legátusok sorrendjében a legelső helyen a *nuntius* vagy hírvivő (*cursor*) áll, azaz szerinte az utóbbiak is a legátusok egy fajtáját jelentik. Ezt támasztja alá az is, hogy Durand más helyen meglehetősen általánosan fogalmaz a legátus jelentését illetően: lényegében bármilyen hatalom, legyen az egyházi vagy világi másik félhez küldött követét jelentheti.¹³⁴ A tisztánlátást nem segíti, hogy a *nuntius* e fajtáját Durand más helyen egyszerűen a levelet helyettesítő eszköznek tekinti, aki csupán tolmácsolja a küldő szavait.¹³⁵

Kérdés, hogy a gyakorlat mennyire igazolja vissza az 1243-ban már megfogható különböző *nuntiusi* csoportok létezését, és valójában milyen kapcsolatban álltak a legátusi intézménnyel.

William Lunt angliai pápai adószedőkre és ellátásukra vonatkozó kutatása alátámasztja e csoportok létezését már az 1250-es évek közepén. Egyes *nuntiusok* ugyanis csupán hírvivői szerepet töltek be: a pápa üzenetét tolmácsolták írásban, vagy szóban.¹³⁶ Ők kapták a legszerényebb ellátást. Másik, jobban dotált csoportjuk pápai adószedőként működött, és legvégül a legmagasabb *procuratio* az „ünnepélyes nunciust” (*sollempnis nuntius*) illette meg.¹³⁷

Úgy tűnik tehát, mintha Durand leírásában lenne egy kis ellentmondás. Előbb a *nuntius* a küldő üzenetének kézbesítőjeként tűnik fel, utóbb viszont mint a legátusok legelső osztálya, hírvivő szerepel. Valójában tehát nem lehet élesen elválasztani a legátusi és *nuntiusi* intézményt egymástól.

Ezzel kapcsolatban érdemes visszaemlékezni Schmutz korábbi megállapítására, miszerint a legátus teljes pápai felhatalmazással jár el *ordinarius*ként, míg a *nuntius* nem rendelkezik ilyen jogosítvánnyal, megbízatása konkrét fel-

133 „Potest autem dici de latere domini Pape missus, etiam si non sit cardinalis [...]. Sed Romae usus ecclesiae solos cardinales legatos de latere vocat.” Durantis: De legato, 3,1. – idézi KYER 1979. 58: 42. jz.

134 „Legatus est, seu dici potest, quicumque ab alio missus est [...] sive a principe, vel a papa, sive ab aliqua ecclesia ad papam, sive ab aliqua civitate, vel provincia ad principem, vel ad alium [...]” Durantis: De legato 1,1. – idézi KYER 1979. 5: 2. és 3 jz.

135 „Nuntius enim est is, qui vicem gerit epistolae: estque velut pica et organum, et vox domini mittendis ipsum et recitat verba domini.” Durantis: De legato 1,3,4, 5. sz. – idézi KYER 1979. 61: 54 jz.

136 Ez utóbbiakat nevezi szellemesen Kyer „living letter”-nek, azaz „élő levél”-nek. KYER 1979. 61.

137 LUNT 1939. 544.

adatra szól.¹³⁸ Ám már az általa vizsgált időszakban (a gregorián reform korszaka) is vannak esetek, amikor a legátust, mégpedig egy *legatus generalist* neveznek *nuntius*nak.¹³⁹ Ugyanez tapasztalható a 13. század derekától megjelenő „ünnepélyes nuntiusok” esetében is: a megnevezések olykor keverednek, sőt, a korábbi legfontosabb elkülönítési kritérium, a teljes meghatalmazás megléte vagy hiánya sem következetes, azaz esetenként *nuntius*ok is elnyernek ilyen jellegű megbízást.

A *legatus-nuntius* terminológia használatának sajátosságát mutatja két bíboros, Gaucelme de Jean és Luca Fieschi esete. A kamarai források legátusoknak nevezik őket,¹⁴⁰ míg a megbízottakhoz intézett levelek a *nuntius* kifejezést használják. Ráadásul velük kapcsolatban még három további *nuntius* bukkan fel: Antonius de Mediolano és Henricus Boydini, ill. Rigaud d’Asserio orléans-i kanonok, pápai ügyhallgató.¹⁴¹ Az előbbi kettőről kiderül, hogy Gaucelme, ill. Luca bíborosok hírvivői voltak, Rigaud pedig más forrás tanúsága szerint pápai adószedőként tevékenykedett Anglia, Skócia, Írország és Wales területén.¹⁴²

Itt tehát a korábban megismert *nuntius* típusok közül kettő világosan azonosítható: a két hírvivő, és a két bíboros. Közülük azonban csak ez utóbbiakkal kapcsolatban használja a kamarai forrás a *legatio* kifejezést.¹⁴³ Ehhez csatlakozik még a *nuntius*ok harmadik fajtája, a pápai adószedő, akit a 14. századi adatok tömege rendre a *nuntius et collector apostolicus* névvel illet.¹⁴⁴ A három közül, aligha lehet kétségünk, az „ünnepélyes nuntius” állt a legközelebb a legátusokhoz, ezt sugallja az ellátásuk nagysága, magasabb volta, valamint az, hogy tevékenységük leírásában, megnevezésében e két fogalom rendre keveredik.

Ian Clifford Kyer kutatása világított rá arra, hogy bármennyire is hasonlít egymásra a legátus és az „ünnepélyes nuntius” intézménye, azért vannak különbségek köztük. A szerző kiindulópontja továbbra is az a Schmutz által felállított tézis, miszerint a legátus teljes felhatalmazással *ordinarius*ként jár el egy adott területen, a saját belátása szerint intézkedik, míg a *nuntius* egyedi, konkrét feladatot teljesít. Az utóbbiak körében is megjelenik a teljes felhatalmazás, ám míg ez a legátusok esetében a hivatalukhoz (*officium*) kötött, ezért általános jellegű, addig a *nuntius*oknál a konkrét feladathoz tartozik, eseti. A legátus a neki meghatározott illetékességi területen belül a pápa helyett, annak teljes felhatalmazásával élve kormányoz, hiszen néhány, a pápának fenntartott esetet leszámítva minden ügyben intézkedhet. Ez a teljeskörű felhatalmazás azonban elválaszthatatlan a hivatalától (*plenum legationis officium*). Ellenben az „ünne-

138 SCHMUTZ 1966. 90–96.

139 SCHMUTZ 1972. 456; BLET 1982. 102; RESS 2002. 149.

140 ASV Coll. 350, fol. 67^r; KYER 1979. 12.

141 ASV Coll. 350, fol. 67^r–68^r; KYER 1979. 12–13.

142 KYER 1979. 11–13; LUNT 1934. I. 214.

143 Arra, hogy nem elszigetelt jelenségről van szó ld. KYER 1979. 13: 27. jz.

144 Ld. SCHUCHARD 2000.

pélyes *nuntius*” megbízása, legyen az akár teljhatalmú, egy adott feladatra, ügyre (*pro certis negotiis*) érvényes, de nem kötődik hivatalhoz.¹⁴⁵

Az előbbi különbségekre jó példát kínál két angliai pápai megbízás. Ottobuono Fieschi 1265-ben legátusi felhatalmazást kapott *plenum legationis officium* formájában a Brit-szigetek egészére. A küldetés célja a király és a bárók viszonyának rendezése volt. Fieschi e nyilvánvaló politikai tartalmú feladat mellett más ügyekkel is foglalkozott saját belátása szerint: zsinatokat hívott össze az angol egyház reformjára, különböző egyházi ügyek megtárgyalására és rendezésére, valamint szerzetesi közösségeket vizitált. 1312-ben a pápa Arnald Novelli alkancellárt, bíborost és Arnaud d’Aux kamarást szintén Angliába küldte ki. Ezúttal azonban a megbízás konkrét feladatra szólt, ismét csak a király és a bárók viszonyának rendezése volt napirenden. E bizonyos ügyek (*pro certis negotiis*) rendezése végett adott esetben Anglián kívül is eljárhattak, de saját belátásuk szerint nem intézkedhettek semmilyen más ügyben. Azok a gyűlések, amelyeket összehívtak, csupán a feladat teljesítéséhez szükséges politikai megbeszélések voltak, zsinatokat nem tartottak, de nem is tarthattak, mivel *nuntiusi* megbízást teljesítettek.¹⁴⁶

Összességében tehát az állapítható meg, hogy a 13. század közepe és 14. század vége közötti időszakban kibővült, változatosabb lett a pápai képviselet rendszere. Egyrészt a korszak elejére már kikristályosodott a legátusi hivatal hármas rendszere, másrészt egyre nagyobb szerephez jutott a *nuntiusi* intézmény, amely hasonló átalakuláson ment keresztül: egyes csoportjai (hírvivő, adószedő, „ünnepélyes *nuntius*) egyre inkább elkülönültek egymástól. Harmadrészt a delegált bírói intézmény – miután a 13. század első felére megszilárdult –, továbbra is a pápai képviselet egyik legfontosabb eszköze volt.¹⁴⁷ Ez egészült ki azután a 14. században egyre nagyobb mértékben a jogvédői (*conservator* vagy *iudex conservator*), az adminisztrátori (*administrator*) és az *executori* intézménnyel, ami nyilvánvalóan összefüggésben állt az avignoni pápaság kiterjedt egyházi javadalompolitikájával is.¹⁴⁸

A leginkább szembetűnő változás a legátus-*nuntius* képviselet arányaiban mutatkozik meg ebben az időszakban. Az 1198–1254 közötti években a pápai megbízások közel kétharmadát (68/107) legátusok teljesítették, ezek fele-fele részben oszlottak meg a bíboros- és nem bíboros legátusok között; földrajzilag az egész kereszténységet lefedték, a nem kardinálisok között mindenféle egyházi tisztség képviselője megfigyelhető (káplán, szubdiakónus, püspök, érsek, apát).¹⁴⁹

145 KYER 1979. 37–55, 61–66.

146 KYER 1979. 49–55.

147 KYER 1979. 26.

148 KISS GÁBOR 2015; MALÉTH 2019. IV. 2. és V. 2. 1. fejezetek.

149 KYER 1979. 26–27.

A 13. század második felében több fontos változás mutatható ki. Egyrészt a legátusok száma drasztikusan csökkent, ugyanakkor a kisebb számú megbízásokban a bíborosok váltak meghatározóvá. A nem bíboros-legátusok közül gyakorlatilag eltűnnek a pápai káplánok és -szubdiakónusok, és csak a püspökök, érsekek maradnak meg.¹⁵⁰ Kiküldésük földrajzi kerete is leszűkül: egyre inkább a peremvidékekre szorítkozik (Magyarország, Bizánc, Szentföld). A *legatus natus* megbízottak jelentősége lecsökkent, immár alig volt több egy címnél.¹⁵¹

A 14. században újabb változások következtek. Az avignoni pápák összesen alig feleannyi legátust küldtek ki, mint III. Ince egyedül, bár egyes legációk igen hosszúra nyúltak (Bertrand de Pujet, Gilles Albornoz), a megbízások elsősorban négy területet érintettek: Itália, Kelet-Mediterráneum, Magyarország, Kasztília. Angliában 1268-ban, a Német-római Császárságban 1286–1287-ben, Franciaországban 1291-ben járt utoljára pápai legátus.¹⁵²

Ettől persze még nem csökkent a pápaság diplomáciai tevékenysége. Sőt, a 13. század első feléhez képest még intenzívebb lett, de a feladatok java részét a *nuntiusok* vették át.¹⁵³ Közülük is az „ünnepélyes nuncius” néven említett pápai megbízottak kerültek túlsúlyba, akik lehetnek akár bíborosok is. Jellemző pl., hogy 13. század közepe és a 14. század vége közötti években 17 kardinális teljesített szolgálatot *nuntiusként* Angliában, ezzel szemben egyetlen legátust sem küldtek ki Avignonból, sem bíborost, sem más egyházit. A megváltozott legátus-*nuntius* arányok talán legplasztikusabban a korszak végén uralkodó XI. Gergely rövid pontifikátusa (1371–1378) idején mutatkoznak meg. E hét év alatt csak két legátust küldött ki, ellenben 139 személyt bízott meg *nuntiusként* a pápa, ezek közül 7 volt bíboros, 10 érsek, 40 püspök, 13 pedig apát.¹⁵⁴

Mi lehet ennek a jelentős változásnak az oka? A kérdés azért is felettébb érdekes, mert az aligha állítható, hogy az avignoni pápák ne tartották volna fontosnak, hogy képviseltessék magukat a keresztény világ egészében. Sőt, ellenkezőleg, a legátusok kiküldésének szükségességét hangsúlyozza XXII. János *Super gentes* kezdetű dekretálisa, amely bekerült az *Extravagantes communes*be is (Extr. Comm. 1,1,1).¹⁵⁵

150 KYER 1979. 27–28.

151 KYER 1979. 28.

152 KYER 1979. 28–29.

153 KYER 1979. 29–30.

154 KYER 1979. 30–31., ill. 32–36: 1–4. táblázat.

155 „*Super gentes et regna Romanus Pontifex a Domino constitutus, quum personaliter singulas regiones circuire non possit, nec circa gregem sibi creditura curara pastoralis sollicitudinis exercere: necesse habet interdum ex debito impositae servitutis, suos ad diversas mundi partes, prout necessitates emergerint, destinare legatos, qui vices ipsius supplendo errata corrigant, aspera in plana convertant, et commissis sibi populis salutis incrementa ministrent. Verumtamen aliqui, huiusmodi officium et potestatem ipsius Romani Pontificis, quam non ab homine, sed a Deo recepit, sub suo arbitrio redigere molientes, legatos ipsos, nisi ab eis*

E kérdésre talán a legrészletesebb választ Ian Clifford Kyer dolgozta ki. Az általa adott magyarázathoz hozzátartozik azonban, hogy ő alapvetően négy-öt országot hasonlított össze, ezek: Anglia, Német-római Császárság, Franciaország, Itália és Kasztília.¹⁵⁶ Szerinte az előbbi három az a terület, ahol drámaian lecsökkent a legátusok száma, szemben az utóbbi kettővel, azaz, másképpen fogalmazva, a mennyiségi és minőségi változás megoszlása nem egyenletes a (nyugati) keresztény világban. Ráadásul azok belső kronológiája is jelentős különbségeket mutat. Vizsgálatai szerint Angliában a normann hódítás óta hagyomány, hogy a pápai legátusok tevékenysége az uralkodó engedélyétől függött. Ez nyilván azzal is összefüggésben állt, hogy Hódító Vilmos idején Lanfranc canterburyi érsek a reformpápaság eszményei szerint újíttotta meg az angol egyházat, így nem érezték szükségét a külső beavatkozásnak. William Rufus idején II. Orbán a támogatásért cserébe Walter albanói püspök-legátus útján pedig engedményt tett neki: az ő engedélyétől függött, hogy egy legátus beléphet-e az országba vagy sem.¹⁵⁷ Ez azonban nem várt következménnyel járt az 1102–1107-es konfliktus idején, amely az investitúra miatt alakult ki. A viták hajnalán, 1101–1102-ben Anzelm canterburyi érsek még kijárta az uralkodónál, hogy Guy vienne-i érsek legátusként Anglia földjére léphessen. A cél elég nyilvánvalóan az volt, hogy Canterbury számára biztosítsa a pápai képviselő jogát. Az érseknek sikerült elérnie, hogy ezért cserébe a pápa lemondott arról, hogy – legalábbis Anzelm életében – legátust küldjön Angliába.¹⁵⁸ A következő években az I. Hen-

petiti fuerint, vel de beneplacito eorum transmissi, sibi terras subiectas, dicentes, hoc eis de consuetudine competere, ingredi non permittunt. Nos, huiusmodi consuetudinem non tam irrationabilem, quam nonnunquam animarum saluti contrariam detrahentemque apostolicae potestati auctoritate apostolica penitus reprobantes, legatos ipsos ab omnibus, cuiuscunque praeeminentiae, conditionis aut status fuerint, debere admitti decernimus, nec eos praetextu cuiusvis consuetudinis impediri posse a quoquam, Christiano nomine gloriantes, quominus regna, provincias et terras quaslibet, ad quae ipsos destinari contigerit, ingrediantur libere, ac commissae sibi legationis officium exercent in eisdem. Qui vero de cetero super praedictis dictos legatos aut etiam nuncios, quos ad quascunque partes pro causis quibuslibet sedes ipsa transmiserit, praesumpserint impedire, ipso facto sententiam excommunicationis incurrant. Regna, terrae et loca quaelibet subiecta eisdem tamdiu sint eo ipso ecclesiastico supposita interdicto, quamdiu in huiusmodi contumacia duxerint persistendum, non obstantibus quibuslibet indulgentiis aut privilegiis, imperatoribus ac regibus, seu quibuscunque aliis sub quibuscunque modis, tenoribus et formis, a sede ipsa concessis, quae contra praemissa nihi volumus suffragari.” Az érvelésben igazából semmi új nincs: az alap továbbra is a pápa által viselt felelősség, és az, hogy egyszerre nem lehet jelen mindenhol. Ezért küld legátusokat, akik szabadon cselekedhetnek az egyes országokban, feladatuk, hogy megszüntessék, ami rossz, és elősegítsék az emberek üdvözülését. Az ilyen legátusok be nem engedése, elutasítása *ipso facto* kiközösítést von maga után, a terület egyházi tilalom alá kerül, bármilyen kiváltság megléte ellenére is. KYER 1979. 92–93.

156 Éppen ezért különösen izgalmas a magyarországi helyzet vizsgálata, amelyre ld. a következő, Magyarországgal foglalkozó fejezetet.

157 DEÉR 1964. 171–173; KYER 1979. 98–99.

158 KYER 1979. 100.

rik-féle egyházpolitika miatt egyre élesedő konfliktus rendezésében – 1107, londoni konkordátum – sem egy pápai legátusnak, hanem Canterbury érsekének, Anzelmnek volt döntő szerepe.¹⁵⁹ Mintegy két évtizeddel később Johannes de Crema legátus ugyan beléphetett az országba, de valószínűleg csak azért, mert tőle várta az uralkodó Canterbury prímási jogának megerősítését Yorkkal szemben.¹⁶⁰ Azaz, a 12. század elején már valóban kitapintható a legmagasabb szintű pápai képviselő uralkodói engedélyezésének gyakorlata. Az is látszik ugyanakkor, hogy azon ritka alkalmak esetén, amikor pápai legátus érkezett az országba, az is alapvetően Canterbury pápai képviselő jogának (*legatus pretextu ecclesie* vagy *legatus natus*) megerősítését szolgálta. Később, Mathaeus Parisiensis jegyezte le azt a szokást – Robert Grossetestének tulajdonítva –, miszerint Angliába a pápa nem küldhet legátust, mielőtt kikérné a király véleményét. Minden más esetben a pápa csak hamis legátusokat küld, akik arról ismerszenek meg, hogy nincs megfelelő skarlátszín ruházatuk, de nagy hatalommal bírnak. E hagyomány tényleges létezését támasztja alá az angol követeknek az 1245-ös I. Lyoni Zsinaton megfogalmazott panasza, a király engedélye nélkül, megfelelő jelvények nélkül tevékenykedő legátussal kapcsolatban.¹⁶¹ A tradíció nem maradt csupán elmélet: 1176-ban pl. Vivian legátust feltartóztatták Skóciába menet, és kérdőre vonták, milyen joggon lépett Anglia földjére. 1189-ben Johannes de Anagni csak Doverig jutott a király engedélye nélkül.¹⁶²

Ezzel szemben a *nuntiusok* belépése előtt nem volt akadály, mivel ők nem általános joghatósággal érkeztek, és rangban sem előzték meg a helyi egyháziakat, ami különösen zavarta az angol prelátusokat, ha kisebb rangú volt az illető legátus.¹⁶³ E mellett a 12. században az is gyakorlattá vált, hogy a pápaság Canterbury érsekeit vette igénybe e minőségben (William /1126–1136/, Theobald /1150–1161/, Thomas /1166–1170/, Richard /1174–1181/, Baldwin /1185–1187/, Hubert Walter /1195–1198/). Néha azért akad kivétel, amikor más angol püspök részesül ilyen megbízatásban (Henry /Winchester, 1139–1143/, William /Ely, 1190–1197/).¹⁶⁴

Hasonlóan alakult a helyzet a császárság területén, ahol a pápaság sokszor ütközött a helyi főpapság ellenállásába, így a 12. században itt is inkább azokat az egyháziakat igyekezett képviselőként megnyerni, akik a reformpápaság hívei voltak, és nem annyira kísérletezett legátusok küldésével.¹⁶⁵

Itáliában a normann-szicíliai királyságban alakult ki az angliaihoz hasonló helyzet. 1098-ban Roger király helyettes legátusi címet kapott, így Szicíliába a

159 CANTOR 1958.

160 KYER 1979. 99.

161 KYER 1979. 94–95.

162 KYER 1979. 102.

163 KYER 1979. 100–101.

164 KYER 1979. 102.

165 KYER 1979. 103.

pápa nem is küldött többet legátust uralkodása idején. Már Roger igyekezett ezt a jogot kiterjeszteni Közép-Itáliára is. 1156-ban azután IV. Honorius és I. Vilmos között jött létre egyezmény e tárgyban, amely szerint a pápa küldhet legátust Közép-Itáliába, de Szicíliába nem. 1192-ben III. Celesztin és Tankréd újabb megállapodást kötöttek: Apuliába, Calabriába és az Apuliával határos területekre szabadon küldhet legátust a pápa, ellenben Szicíliába csak ötévente, a köztes időben is csak a király kérésére, vagy nyilvánvaló szükség esetén. Ugyanakkor Szicília és az említett területek jellemzői nem jelentik azt, hogy egész Itáliában hasonló helyzet alakult volna ki. Nem volt ugyanis magán a pápaságon kívül olyan helyi egyházi hatalom, amely betölthette volna a legátusi feladatot, ahogy az történt pl. Anglia és Canterbury esetében.¹⁶⁶

Az eddigiektől jelentősen elüt ugyanakkor Franciaország és az Apostoli Szék kapcsolata a 12. században. Itt – néhány olyan konfrontatív helyzetet leszámítva mint VII. Lajos és Aquitániai Eleonóra házasságának érvénytelenítése – a királyi hatalom és a pápaság szoros együttműködésben tevékenykedett, aminek hátterében nyilvánvalóan a kölcsönös támogatás húzódott meg. Mindenesetre a 12. században a pápai legátusok akadálytalanul közlekedhettek Franciaországban, gyakoriak voltak a legációk, igaz, ennek a feltétele itt is a király hozzájárulása volt.¹⁶⁷

A 13. század első felében ez a gyakorlat nem változott érdemben, jóllehet a pápai legációk számban növekedést mutatnak. Az ok viszonylag egyszerű: a világi uralkodók előszeretettel fordultak a pápához, és kérték legátusokat különböző célzattal. Több alkalommal kértek legátusokat koronázáshoz, régens támogatására a király kiskorúsága idején, belső lázadások felszámolása, kereszties hadjáratok vezetése, nem kívánt házasságok felbontása végett.¹⁶⁸ Így tevékenykedhettek legátusok Guala (1237), Otto (1237–1241), majd Ottobuono (1265–1271) személyében III. Henrik angol király kiskorúsága idején, ill. később a belső politikai béke megteremtése érdekében.¹⁶⁹ Hasonló a helyzet IX. Lajos esetében: kiskorúsága (Romanus de Bonaventura) és a kereszties hadjáratok idején egyaránt pápai legátusok segítettek (Odo, Tusculum püspök-bíborosa az első és Radolphus de Grosparmi a második hadjárat esetében). Simon de Brion legátus pedig Anjou I. Károlynak nyújtott segítséget abban, hogy Dél-Itáliában berendezkedhessen. Utóbb ugyanő segített az itáliai jövedelmek beszédésében egészen III. Fülöp koráig, majd pápaként (IV. Márton) támogatta Fülöpöt az Aragónia elleni fellépésben Jean Cholet legátus személye révén.¹⁷⁰ Ettől persze a helyzet alapvetően nem változott: a helyi igény, kérés szabta meg a pápai

166 KYER 1979. 103.

167 KYER 1979. 103.

168 KYER 1979. 104–106.

169 KYER 1979. 106–107.

170 KYER 1979. 107–109.

legátus kiküldését angol, francia, német területen. Az eddigi pozitív esetekkel szemben ellenpélda is akad. Guy Foulques (a későbbi IV. Kelemen) 1263–1264-ben nem jutott be Angliába, mert a III. Henrik ellen fellázadt bárók szerint a királyt segítette volna. A legátusnak semmilyen eszközzel (levelek, *interdictum*) sem sikerült jobb belátásra bírnia az angol bárókat. Pápaként viszont 1271-ben már sikerrel küldte ki Ottobuono Fieschit, de csak azért, mert III. Henrik igényt tartott a szolgálataira, és ezúttal ő uralta országát és nem a bárók.¹⁷¹ Ellenben Itáliában a pápa pozíciója jóval erősebb volt – különösen a II. Friggyessel vívott évtizedes küzdelem sikeres lezárása után, itt a kiküldésnek nem volt igazán akadály.¹⁷²

A korszakban a pápák gyakran megpróbálták kikényszeríteni, hogy egy-egy világi vezető legátus kiküldését kezdeményezze. Ezt általában *nuntiusok* kiküldésével igyekeztek elérni. Így pl. 1278-ban III. Miklós azzal küldte Konstantinápolyba Bertalant, Grosseto püspökét és még két másik *nuntius*t, hogy vegyék rá a császárt legátusok kiküldésének kérésére.¹⁷³

A legátusok sikerének csak egyik eleme a királyi engedély vagy kérés, legalább ennyire fontos, hogyan viseltetik iránta a helyi főpapság, amelynek segítségére rá is van szorulva a legátus. Ha ők ellenálnak, a legátus sikere is erősen kérdéses.¹⁷⁴ Így 1286–1287-ben Habsburg Rudolf kérésére érkezett a császárság területére legátusként János tusculumi püspök-bíboros a császári koronázás biztosítására. Azonban a német egyház reformjával nem tudott érdemben foglalkozni, mert a helyi főpapok ellenállásán ez megbukott, akik a kölni érsek vezetésével még fellebbezést is benyújtottak a pápánál János ellen. Sőt 1287 márciusában az általa összehívott würzburgi zsinaton majdnem tettelegességgig fajult a dolog: a legátust csak Rudolf közbeavatkozása mentette meg, ezért szeptemberben távozni kényszerült az országból.¹⁷⁵

A helyzet a 13. század végén gyökeresen megváltozott Franciaország és Anglia tekintetében: IV. Fülöp és I. Edward egyaránt szilárdan kézben tartotta országát, nem szorultak legátusokra, sőt saját belátásuk szerint akarták országukat, egyházukat kormányozni. VIII. Bonifác pl. egy alkalommal sem küldött legátust egyik országba sem – bár ilyen irányú kérdésekkel sűrűn bombázta IV. Fülöpöt¹⁷⁶ –, csak *nuntiusok*at bízott meg.¹⁷⁷ De még az utóbbiakat sem fogadták szívesen. Jacobus de Normannisnek pl. 1301 decemberében el kellett hagynia Franciaországot pedig ő vitte az *Ausculda filii*-bullát. A következő évben kikül-

171 KYER 1979. 110–113.

172 KYER 1979. 109–110.

173 KYER 1979. 113.

174 KYER 1979. 114–115.

175 KYER 1979. 116.

176 KYER 1979. 125–126.

177 KYER 1979. 122–124.

dött Jean le Moine közlekedését pedig kifejezetten korlátozta a francia uralkodó, sőt még az országból való kilépéséhez is királyi engedély kellett.¹⁷⁸

Ez a jelenség – a világi uralkodó részéről tapasztalható esetleges korlátozás – magyarázhatja, hogy a 14. században miért nem küldtek legátusokat a pápák. VII. Henrik és IV. Károly is kérte legátus küldését a császári koronázáshoz szükséges római úthoz, de a pápai legátusok mindkét esetben csak Itália határán kerültek kapcsolatba a leendő császárral. Bajor Lajos esetében pedig egészen nyersen fogalmazott a pápa: XII. Benedek (1335–1342) az út nyilvánvaló veszélyei miatt nem akart legátust küldeni „medvék és oroszlánok közé”. A háttérben nyilvánvalóan kitapintható egy másik, régebbi tapasztalat. A legátusok amúgy is tehetetlennek bizonyultak volna, hiszen a helyiek semmiképpen sem akartak olyan megbízottat a nyakukba venni, aki teljhatalommal kormányozná országukat.¹⁷⁹ Itália megosztottsága, a szoros összeköttetés a helyi egyháziak és a pápaság között, ill. az utóbbi domináns szerepe miatt itt nem volt ilyen potenciális ellenállás a legátusokkal szemben, így azok szinte mindenhol jelen voltak a 14. században is.¹⁸⁰

A megoldást a pápaság számára az „ünnepélyes *nuntiusok*” alkalmazása jelentette, mivel ők a világi uralkodók és helyi egyháziak számára elfogadhatóbbak voltak. Az Apostoli Szék a 13. század második felétől (és különösen a 14. században) már nem kísérelte meg, hogy ráerőszakolja a legátusokat azokra a királyságokra, ahol ellenállásba ütközött.¹⁸¹

I. Edward és IV. Fülöp, mint láttuk egyetlen alkalommal sem kérte legátus küldését. II. Edward viszont igen, 1312-ben, amikor az előkelők arra kényszerítették, hogy elküldje Piers Gaveston nevű bizalmasát. A király egy pápai oldalkövetet (*legatus de latere*) kért, de V. Kelemen ünnepélyes *nuntiusok*at küldött.¹⁸² 1317-ben V. Fülöp kért legátust XXII. Jánostól Flandria lecsendesítésére, de az elutasította, mondván „túl közel” van Avignon és a francia udvar, így „csak” teljhatalmú *nuntiusok*at küldött.¹⁸³ Azaz, másképpen megfogalmazva: a 14. században egy új jelenségnek is tanúi lehetünk. A pápák még akkor is a *nuntiusok*at részesítették előnyben, amikor kifejezett uralkodói igény mutatkozott legátus kiküldésére.

Ebből nyilvánvalóan adódik a kérdés: ha azért csökken a legátusok kiküldésének gyakorisága, mert a világi uralkodók elutasítók, akkor, ha ők kérik a kiküldést, miért utasítja el a pápa? Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy a világi uralkodók azért utasították el a pápa által küldött legátusokat, mert zavarta volna politikai törekvéseiket, így, ha az uralkodók politikáját segítő legátusokat

178 KYER 1979. 125.

179 KYER 1979. 125–129.

180 KYER 1979. 129.

181 KYER 1979. 129–130.

182 KYER 1979. 131.

183 KYER 1979. 132.

kérnek, akkor a pápa tulajdonképpen az ő céljainak eszközévé válik.¹⁸⁴ A másik lehetséges indok az lehet – és ez látszik az előbbi francia példán –, hogy a legátus kiküldését a pápa feleslegesnek ítélte olyan közeli régiókban, ahová maga is el tudott menni. Ennek a közelségnek az előnye, hogy így a pápa sokkal hatékonyabban és személyesen tudja felügyelni a felmerülő ügyeket.¹⁸⁵

Ehhez járul még hozzá néhány esetben a pápák személyisége is, így például XII. Benedek esetében: ő szerette a saját ellenőrzése alatt tartani a dolgokat, és kevésbé alárendeltjeire bízni. Ezt igazolja az is, hogy még Itáliában – ahol a legátusok küldésének hagyományosan kevesebb akadálya volt – is inkább *nuntius*okat alkalmazott. Ebben XII. Benedek élesen különbözik mind elődjétől (XXII. János), mind utódjától (VI. Kelemen), akik éltek a legátusok kiküldésének eszközével.¹⁸⁶ Itália politikai szerkezete, a pápai államok kiterjedése miatt sokkal inkább kedvezett a lelki-világi hatalomgyakorlás, kormányzat kialakításának, és ennek alkalmas eszköze a legátus intézmény volt.¹⁸⁷

A változások háttérében állt még egy, az előbbieket fényében könnyen érthető tényező is. A *nuntius* csak annyi hatalommal bír, amennyivel a pápa felhatalmazta, így könnyebb volt ellenőrizni, hatékonyabb diplomáciai eszközt jelentett. Ellenben a legátus ekkor már inkább a pápai főség kifejezése, nem annyira diplomáciai eszköz.¹⁸⁸ Az ünnepélyes *nuntius* feladata összetett: az élő szó erejével nemcsak információt továbbít, hanem be is gyűjti azokat, meggyőz, közvetít.¹⁸⁹ A folyamatos kapcsolattartás ugyanakkor lehetővé teszi azt is, hogy a pápa és a bíborosok naprakész információkkal rendelkezzenek egy-egy esemény alakulásáról, és szükség szerint arra reagálhassanak is, például új, eltérő utasításokkal lássák el a *nuntius*ot egy tárgyalás során, gyakran ők a „béke angyalai” (*angelus pacis*).¹⁹⁰

A 13. század második fele és a 14. század vége közötti időszakban a pápa, jóllehet a (nyugati) keresztény világ spirituális feje maradt, a megerősödött monarchiákat (Anglia, Franciaország) már nem annyira kormányozni próbálta – amely célt a legátusok testesítették meg –, hanem sokkal inkább diplomáciai eszközöket alkalmazott céljai elérésére, és ezt tükrözi vissza a *nuntius*ok szerepének növekedése.¹⁹¹

E mélyreható változások mellett érdemes arra is felfigyelni, hogy a legátusok szerepének csökkenése ellenére a *nuntiusi* kiküldések jelentőségének megnövekedésével nem járt együtt a bíborosok súlyának mérséklődése. Sőt, el-

184 KYER 1979. 132–133.

185 KYER 1979. 133–134.

186 KYER 1979. 134–135.

187 KYER 1979. 136–137.

188 KYER 1979. 137–138.

189 KYER 1979. 138–140.

190 KYER 1979. 140–149.

191 KYER 1979. 157–158.

lenkezőleg, igen gyakran töltenek be *nuntiusi* feladatokat. Ebben több tényező is szerepet játszott. Egyrészt a kardinálisok a pápa hagyományos tanácsadói, de sokszor kimutatható, hogy ők a világi előkelők lobbistái. Másrészt a *nuntiusi* felhatalmazás komoly anyagi előnnyel járt számukra, mivel így távollétük idején sem estek el az őket megillető bevételeiktől.¹⁹² Végül, de nem utolsó sorban egy bíboros kiküldése nagyobb biztonságot jelentett mind a küldőnek, mind a kiküldöttnek, emellett jelezte a fogadó fél számára a megfelelő szintű figyelmet a pápaság részéről.¹⁹³

A bíboros-*nuntiusok* alkalmazásának további előnye volt, hogy a legátusokkal kapcsolatos számos eltérés ellenére¹⁹⁴ a legtöbb kedvezmény (egyházi javadalmak betöltése, gyóntató választás, kíséret számára vonatkozó korlátozások alóli felmentés, stb.) megadható volt számukra is, igaz külön engedéllyel.¹⁹⁵ Így összességében érthető, hogy a miért volt olyan sikeres az „ünnepélyes *nuntiusi*” intézmény a 13. század második felétől és különösen a 14. században. Egyrészt a pápák számára megkönnyítette a kapcsolattartást és a céljaik elérését, sokkal inkább, mint a legátusok alkalmazása. Másrészt a résztvevők, leginkább a bíborosok is érdekeltek voltak a *nuntiusi* intézmény sikerében. Harmadrészt a fogadó fél is jobban örült nekik, mivel így személyükben nem egy teljhatalommal kormányzó legátus érkezett területükre, hanem meghatározott feladatokat ellátó, ugyanakkor általában nagy tekintélyű pápai küldött.

William E. Lunt korábban már idézett megfigyelése rávilágít arra, hogy a pápai adószedők (*collectores*) éppúgy fontos részesei voltak a pápai képviseletnek, már csak azért is, mert mint láthattuk, a források gyakorta nevezték őket is *nuntiusnak*.¹⁹⁶ Anélkül, hogy a pápai adószedés gyakorlatát illetően a részletekbe bocsátkoznánk, a források tanúsága szerint az alapvetően a pápai jövedelmek beszedésére kirendelt egyháziak tevékenysége korántsem korlátozódott

192 Vö. WASNER 303: 42. jz; RUESS 1912. 194; KYER 1979. 167–174.

193 KYER 1979. 160–161.

194 A legátus presztízsét mutatja, hogy amint elhagyja a pápai rezidenciát és amíg oda vissza nem tér, vörös kalapot visel és birettát, ill. áldást oszthat, ami egy *nuntiusnak* nem járt ki (*Ordo Romanus XIV*). Mindkettő előtt keresztet visznek, de a bíboros-*nuntius* jelenlétében egy pátriárkának nem tilos hasonlóképp keresztet vitetnie maga előtt, nem úgy, mint egy *legatus de latere* esetében. Ugyanez a helyzet, ha a pátriárka vagy metropolita éppenséggel *legatus natus*: a bíboros-legátus jelenlétében szünetel a legátusi mivolta. KYER 1979. 161–164. Egy eset mégis ismert Talleyrand de Périgord és Nicolaus Capoccis 1356–1357-es angol-francia békeközvetítés kiküldetéséről, amikor 1357-ben a két bíboros-*nuntius* megtiltotta a canterburyi érseknek, hogy jelenlétükben keresztet vitessen maga előtt. Uo. 164–165.

195 KYER 1979. 166–167.

196 A leggyakrabban elnevezések: *collector apostolicus*, *collector et receptor*, *nuntius et collector*, *nuntius et collector apostolicus*, vagy *nuntius apostolicus*. Christiane Schuchard megfogalmazása szerint az avignoni pápák pénzügyi politikájának az adminisztratív előfeltételét a *collectoria*-rendszer kiépítése jelentette, s ehhez a pápai rezerváció intézménye szolgáltatta a kánonjogi alapot. SCHUCHARD 2000. 18 és 20; KIRSCH 1903; RUESS 1912. 105–106; FEDELES 2017; LE ROUX 2010a. 36–40; [LE ROUX 2010b](#).

az adóztatásra. Lehetőségük volt ugyanis arra, hogy kiközösítetteket oldozzanak fel, vagy éppen ők maguk szabjanak ki egyházi fenyítékeket a nem fizetőkkel szemben, sőt, *excommunicatōt* alkalmazzanak azokkal szemben, akik akadályozták munkájukat. Ezen kívül az adószedő-*nuntius*ok is kaptak különleges felhatalmazásokat (*facultates*).¹⁹⁷ Természetesen ezek a további feladatkörök szoros kapcsolatban álltak az adószedői megbízással, annak kivetülését jelentették. Előfordult, hogy szükség volt egy-egy intézmény adófizetésre vonatkozó egyedi vagy különleges kiváltságának vizsgálatára, így az adószedő eljárása kiterjedt a jogszolgáltatás területére is.¹⁹⁸ Még beszédesebbek Jacobus Berengarii és Raimundus de Bonofato 1331. évi megbízatásai. A két pápai adószedő – akiket a források rendre *nuntius*ként említenek – két olyan parancsot is kapott, amelyek nem álltak szoros összefüggésben *collector*i feladataikkal. Az egyik pápai utasítás szerint Miklós győri püspökkel egyetemben vizsgálatot kellett lefolytatniuk Tatamér székesfehérvári prépost megválasztása ügyében, és a megfelelő feltételek esetén meg is kellett erősíteniük őt tisztségében.¹⁹⁹ A másik parancs szerint felügyelniük kellett az esztergomi egyházat, amely Boleszló halálával megüresedett, és az új érsek, Telegdi Csanád még nem foglalta el azt.²⁰⁰ A két adószedő egy másik alkalommal a szebeni prépost perében bíróként jártak el.²⁰¹ Tevékenységük olykor ennél sokkalta nagyobb horderejű feladatok megoldására irányult. Galhardus de Carceribus *nuntius*ként például 1336-ban megbízást kapott III. Kázmér lengyel király és a Német Lovagrend konfliktusának rendezésére, miközben egyébként Lengyel- és Magyarországra kirendelt pápai adószedő volt.²⁰² A fenti esetek tanúsága szerint a pápai képviselő rendszerében a pápai adószedőkre is másként kell tekintenünk a pusztán pénzügyi tevékenységen túlmutató feladatok ellátása miatt.

Végezetül röviden szólnunk kell még a pápai reprezentáció két, inkább a 14. századtól jellemzővé váló formájáról, a jogvédőkről és az adminisztrátorokról. Mindkettő megjelenése szoros összefüggésben állt a kiterjedt pápai javadalompolitikával és a 13. században megerősödő pápai igazságszolgáltatással.

197 Így pl. Bonaiutus de Casentino 1304-ben. RB XI. 702–706. 1156–1161, 1164. sz.; MALÉTH 2019. Adattár 5. sz.

198 Az említett Bonaiutus 1309. február 28-án János prágai püspököt bízta meg (*subdelegatio*) a prágai Szent Ferenc-ispotály tizedmentességének felülvizsgálatával. AOklt II. 580. sz.; MALÉTH 2019. Adattár 5. sz.

199 1331. 06. 10.: ASV Reg. Vat., 99. ep. 1359. (ASV AV 38. f. 70v); DF 291551; THEINER I. 543; AOklt. XV. 233. sz.; MALÉTH 2019. Adattár 22, 61. sz.

200 Az eset érdekessége, hogy a pápa 1330 nyarán már kirendelt két adminisztrátort az érsekség átmeneti kormányzására László pécsi és Henrik veszprémi püspökök személyében. 1330. 07. 29.: DF 200840; AOklt XIV. 448. sz.; MES III. 170–171; MALÉTH 2019. Adattár 22, 61. sz.

201 1332. 01. 25.: DF 277271; EO II. 269.: 725. sz.; MALÉTH 2019. Adattár 22, 61. sz.

202 1336. 09. 20.: ASV Reg. Vat., 131. f. 75v és 77v. (DF 291757); AOklt. XX. 352–353. sz.; SZCZUR 2009. 130–136; MALÉTH 2019. Adattár 22, 61. sz.

A jogvédői (*conservator*) intézmény szintén a 13. század közepétől mutatható ki a kánonjogi irodalomban. A *Liber Extra* a delegált bírói intézménnyel kapcsolatban külön még nem említi, ám IV. Ince már szabályozta, majd IV. Sándor dekretálisaival együtt VIII. Bonifác idején – saját ide vonatkozó rendelkezéseivel együtt – bekerült a *Liber Sextus*ba, továbbá a Vienne-i Zsinaton is szabályozták e jogintézményt.²⁰³ E szerint először is – IV. Ince rendelkezését átvéve – a *conservator*t a pápa küldi ki nyilvánvaló jogsérelem vagy erőszak esetén, de a megbízott tevékenysége csakis a meghatalmazásban foglalt ügyre szorítkozhat.²⁰⁴ Meghatározza továbbá – immár IV. Sándor rendelkezései nyomán – milyen egyházi fenytékeket alkalmazhat a jogvédő (és a delegált bíró) a püspökkel szemben,²⁰⁵ továbbá a kiküldhető egyháziak körét (püspök, vagy magasabb rangú egyházi, apát, székes- vagy társaskáptalan méltóságviselője), ill. szankcionálja a más, nem a rábízott jogügyben eljáró *conservator*t²⁰⁶. A jogvédő tehát valamely egyházi személy vagy intézmény sérelmet szenvedett jogainak megtartása, megőrzése végett lépett fel, mégpedig a panaszos kérelmére, és megbízását huzamosabb időre kapta. Működése nem bírósági fellépésre, inkább a sértett és jogsértést elkövető(k) közötti közvetítésre, peren kívüli megegyezésre irányult.²⁰⁷

Az *administratorok* pápai felhatalmazással, hosszabb-rövidebb ideig, átmenetileg látták el jellemzően egy-egy egyházmegye kormányzásának feladatát.

203 HÉNAFF 1993. 1–4; HÉNAFF 1997; HÉNAFF 2000; HÉNAFF 2005; KISS GÁBOR 2015. 94–98.

204 „*Statuimus, ut conservatores, quos plerumque concedimus, a manifestis iniuriis et violentiis defendere possint quos eis commitimus defendendos. Nec ad alia, quae iudicalem indaginem exigunt, suam possint extendere potestatem.*” VI,1,14,1; [DColl 978](#).

205 „*Quia pontificali dignitate praeditis ob reverentia sacri officii, quod exercent, plurimum deferri convenit, et eos plus aliis honorari decet, ut, quum a iudicibus vel conservatoribus a sede apostolica deputatis contra eos ad coactiones aliquas sive poenas fuerit procedendum, gradus et modestia in huiusmodi processu servetur ita, quod, eis quadam condigna reverentia supportatis, ingressus primo ipsis ecclesie vel sacerdotale intericatur ministerium, ac deinde ab officio suspendatur, et subsequenter aggravetur censura ecclesiastica contra eos; nisi forte aliter fieri suaserit nimia contumacie protervitas sive culpa.*” VI,1,14,2; [DColl 978–979](#).

206 „*Hac constitutione perpetuo valitura sancimus, ut conservatores, qui aliquibus, ut a manifestis iniuriis et violentiis tueantur eosdem, plerumque a sede apostolica concedentur, de cetero deputari non possint, nisi episcopi, vel eorum superiores, aut abbates, seu dignitates vel personatus in cathedralibus vel collegiatis ecclesiis obtinentes, nullusque deputati sibi conservatoris esse valeat conservator. [...] Conservatores autem huiusmodi extra civitates seu dioeceses, in quibus fuerint deputati, contra quoscunque procedere, aut aliquos ultra unam diabetam a fine dioecesium eorumdem trahere non praesumant. [...] Ut autem conservatores, limites sibi tradites potestatis, quos frequenter excedunt, metu poene diligenter observent; decernimus, ut, si de aliis quam de manifestis iniuriis et violentiis scienter se intromiserint, seu de alia, quae iudicalem indaginem exigunt, suam extenderint potestatem, eo ipso per unum annum ab officio sint suspensi. [...] Officium autem quorumcunque conservatorum ipso iure quoad non coepta negotia per obitum concedentis volumus expirare. [...]*” VI,1,14,15; [DColl 982–983](#).

207 HÉNAFF 1993. 1–4; HÉNAFF 1997; HÉNAFF 2000; KISS GÁBOR 2015b. 93–95.

Erre akkor került sor, amikor a tisztség üresedésben volt, vagy annak vezetője akadályoztatva volt, vagy valamilyen fenyíték (jellemzően felfüggesztés, kiközösítés) alatt állt. Az intézményt VIII. Bonifác szabályozta. Egyrészt meghatározta, hogy az egyházmegye anyagi és lelki ügyeire egyedül az Apostoli Szék nevezhet ki adminisztrátort, aki a szentségeket csak akkor szolgáltatathatja ki, ha püspöki rangú. Másrészt korlátozta a tartományi érsekek vizitációs jogát.²⁰⁸ Az *administrator* kinevezése arra az időszakra szólt, amíg az akadályoztatás tartott, vagy megszűnt, továbbá őt is megillette az egyházmegye jövedelmeinek egy része, akárcsak a segédpüspököket.²⁰⁹ Az *executorok* feladata egy javadalomra vonatkozó pápai rendelkezés (kinevezés) érvényesítése, ill. az ezzel kapcsolatos esetleges jogügyletek intézése volt. A megbízást három egyházi kapta, ebből kettő a pápai udvar valamely klerikusa, egy pedig helyi egyházi volt.²¹⁰

A pápát képviselő személyek

Az eddigiek során érintettük a pápai képviselet kialakulását és áttekintettük különböző formáit, ezek fejlődését. Arról azonban kevés szó esett, hogy kik is képviselték a pápát, kikből tevődött össze a megbízottak köre.

A közfelfogás úgy tartja, hogy pápa nevében eljáró egyháziak a legátusok voltak, valójában azonban éppen azzal szembesülhettünk, milyen változatos volt a képviselők megnevezése és a felhatalmazás jellege. Hasonlóképpen problémás az a hagyományos elgondolás, miszerint ők a bíborosok soraiból kerültek ki, egy bizonyos csoportjuk – pápai oldalkövet, *legatus a* vagy *de latere* pedig kizárólagosan csak kardinális lehetett. Ez utóbbi felfogás a kánonjogászok között a 13. század közepétől uralkodónak számított, még ha a gyakorlat erre több esetben rá is cáfol.²¹¹

A valóság azonban az, hogy a pápa képviseletében eljáró egyháziak köre nem szűkíthető le ennyire, jóllehet leginkább a pápa környezetében tevékenykedő, eleinte liturgikus, idővel viszont már jellemzően kormányzati feladatokat ellátó papság körében kell keresnünk őket. És tegyük hozzá rögtön, ez a kör a született pápai legátusok, a kiküldött bírák és adminisztrátorok miatt sokkal nagyobb, hiszen a képviselet e formái miatt elengedhetetlen volt a helyi egyháziak bevonása. Az előző csoport alapvetően a kardinálisokat (bíborosokat), valamint a pápai kápolna tagjait ölelte fel, így e rövid áttekintést is velük érdemes kezdeni.

A kardinális elnevezés 'sarokvas', 'sarokpánt' értelmű a latin *cardo* kifejezésre megy vissza, és gyakran megjelenik továbbképzett igei és főnévi szár-

208 VI,16,43, [DColl. 967](#); VI,18,4. [DColl. 974](#).

209 HINSCHIUS 1869–1897. II. 257–258; WEIGAND 1977.

210 MALÉTH 2019. V. 3. fejezet, 404. jz; BARRACLOUGH 1935. 91–97; MOLLAT 1921. 50–52.

211 Ld. pl. a jelen kötetben Fülöp fermói püspök magyarországi megbízatását.

mazéka is (*incardinare, incardinatio*). Az érett középkorban leggyakrabban püspök-, áldozópap- és szerpap-kardinálisokról szokás beszélni.²¹² Az ő esetükben a kifejezés azt jelenti, hogy eredeti egyházukhoz képest, amely címére (*titulus*) felszenteltettek (*intitulatio*), más egyház élére kerültek, vagy más egyházhoz is kapcsolódnak valamilyen feladat ellátásán keresztül, ez utóbbi az ún. *incardinatio*.²¹³ E sajátos szóhasználatra a római egyházszervezet folyamatos bővülése, fejlődése ad magyarázatot. Az itteni egyházak száma változó volt, és az 5. század második feléig a liturgikus szolgálat rendje sem volt kiforrott. Néhány egyház éppen azért emelkedett ki, mert vezetőik Róma püspökének segítségére voltak a liturgikus teendők elvégzésében, így egyre szorosabban kapcsolódtak a pápa egyházának tekintett Szt. Megváltó-templomhoz.²¹⁴ III. István pápa (768–772) 769-ben szabályozta a lateráni Szt. Megváltó vasárnapi miserendjét, mégpedig úgy, hogy vasárnaponként a hét hetes püspöknek kell ott misézni. Így alakult ki a püspöki rangú egyházak (*episcopi hebdomadarii*) rendszere, akik azonban tényleges területi hatalmat nem gyakoroltak, hanem tituláris püspökök voltak.²¹⁵

A hívek és az egyházak számának jelenős emelkedésével megnövekedett Róma püspökének is a liturgikus kötelezettsége, így szükség volt egy kiterjedtebb rendszerre, mivel a püspökök önmagukban nem voltak képesek eleget tenni megszorodott feladataiknak. Simplicius pápa (468–483) heti beosztású lelkipásztori szolgálati rendet (*hebdomadae*) alakított ki az első három bazilika köré szervezve más egyházakat, így létrejött egy körzeti rend, amely a szentségek kiszolgáltatásán alapult (*regiones propter penitentes et baptismum*).²¹⁶ Ezeknek az egyházaknak az előjárói áldozópapok (*presbyter*) voltak. A 8. században

212 KUTTNER 1945. 131–132; FÜRST 1967. 14–15.

213 KUTTNER 1945. 131–132, 138–144.

214 A pontos listát illetően vannak bizonytalanságok: általában Ostia, Albano, Preneste, Porto, Silva Candida, Gabii, Velletri tekinthetők elfogadottnak. *Descriptio sanctuarii ecclesie Lateranensis* szerint az érintett egyházak: Ostia, Porto, Albano, Sancta Rufina (Silva Candida), Sabina, Tusculanum, Preneste, ill. eleinte ide érthették még Nomentum, Gabii, Velletri egyházakat is. ANDRIEU 1946. 124–126.

215 „*Hic statuit, ut omni dominico die a septem episcopis cardinalibus ebdomadariis, qui in ecclesia Salvatoris observant, missarum solemniam super altare beati Petri celebraretur et Gloria in excelsis Deo ediceretur.*” LP I. 478; KUTTNER 1945. 146–152; ANDRIEU 1946. 113–114; GANZER 1974. 155. és 13. jz.; FÜRST 1967. 16–68. Ezt fenntartotta egy jóval későbbi forrás, a *Descriptio sanctuarii sanctae Lateranensis ecclesiae* is: „*Episcopi vero septem domini papae vicarii, qui missas ibi celebrant in altare Salvatoris, oblationem dividunt cum clericis, qui ibi sunt, et peracta ebdomada ad sedes suas redeunt.*” – idézi: KLEWITZ 1936. 26; GANZER 1974. 155. és 15. jegyzet. A 8. század második felétől a *cardinalis* kifejezés Rómán kívül is használatossá vált, elsősorban germán területeken, ahol azokat a klerikusokat nevezték így, akik egy-egy püspöki egyháznak szolgáltak, attól függtek, megkülönböztetendő őket a magánkápolnák, nemesi- és magánegyházak papságától („külső, nem római kardinálisok”). Ld. GANZER 1963.

216 KUTTNER 1945. 146–152.

azután ezeket az egyházakat hetesével négy tekintélyes bazilikához (Szt. Péter, Szt. Pál, Szt. Lőrinc, S. Maria Maggiore) rendelték, számuk tehát összesen 28 volt.²¹⁷

A kardinálisok harmadik, szerpapi rangú csoportjának kialakulása valamelyest eltér a két előzőtől. A diakónusok eleinte főleg kisegítő funkciókat (pl. szegények segítése) láttak el, szoros összefüggésben az anyagi javak kezelésével, ám a 4. századtól ezt a szerepet egyre inkább az esperesek (*archidiaconus*) vették át. Ekkor váltak el jobban a pasztorációs és anyagi feladatkörök. Rómában Fabianus pápa idejétől (236–250) hét területi alapon, régiók szerint szervezett diakónus működött, ebből alakul ki a *diaconi regionarii* fogalma (*Ordo Romanus*), e diakónusok mind a római püspök egyházához tartoztak (*diaconi Romanae ecclesiae*).²¹⁸ A 8. században számuk még 7 volt, majd a 10–11. században történt átszervezéseknek köszönhetően összesen 12 ilyen diakónus-körzet alakult ki, mindegyiküknek megvolt a maga saját címtemploma. Az ő esetükben a *cardinalis* jelző valószínűleg a régiségben gyökerező tekintélyre utal. Ezen kívül kevesebb számban ugyan, de megjelentek olyan szerpapok is, akik Róma püspökének székhelyén, a palotában láttak el szolgálatot, számuk 6 főben állandósult. Itt viszont a más intézményhez rendelt szolgálat adott alapot a *cardinalis* megkülönböztetés használatára. E két csoport azután fokozatosan összemosódott, jóllehet eltérő gyökerekkel rendelkeztek.²¹⁹

A 11. századra kialakuló rendszert a legszemléletesebben talán a *Descriptio sanctuarii sanctae Lateranensis ecclesiae* jeleníti meg. Az 1073 és 1118 között keletkezett szöveg²²⁰ ugyanis már világosan utal arra a szoros kapcsolatra, amely a kardinálisok egyes csoportjait a római egyházhoz fűzték. Ez a szöveg több szempontból is tanulságos. Egyrészt közös nevezőként emeli ki, hogy kardinálisok három csoportját a liturgikus szolgálat kapcsolta össze Róma püspökének egyházával. Másrészt földrajzilag behatárolja a kereteket: valamennyi kardinális csoportot egyértelműen a Városhoz köti. Harmadrészt, az eddigiekhez képest új elemeként jelenik meg – legalábbis a püspök és áldozópap rangú kardinálisok esetében –, hogy hatalmat nyernek a római birodalom valamennyi püspöke feletti ítélkezésre bármilyen zsinaton.²²¹

217 KLEWITZ 1936. 26; KUTTNER 1945. 146–152; ANDRIEU 1946. 113–114, 136–137; GANZER 1974. 155. és 13., 15. jz.; FÜRST 1967; BRÄUER 2014. 2.

218 KUTTNER 1945. 178–181.

219 Más kérdés, hogy Johannes Diaconus nyomán kialakult egy olyan hagyomány, amely szerint az eredeti 7 *diaconi regionarii*hoz a presbiteri régiók mintájára hozzáadtak 12-öt, így a 19 jött ki. Az azonban pontosan nem rekonstruálható mire alapozta az elméletet. KUTTNER 1945. 181–189; BRÄUER 2014. 2.

220 STROLL 1991. 34.

221 *Quando papa sancti Petri vicarius in dominicis vel in praecipuis sollempnitatibus missam celebrat in altare S. Salvatoris Lateranensis ecclesiae ipsi qui sacerdos est regalis et imperialis episcopus immo patriarcha et apostolicus praedicti VII episcopi debent assistere cum XXVIII cardinalibus totidem ecclesiis infra muros urbis Romae praesentibus, qui potestatem obtinent*

Ez utóbbi elem jelenti az átmenetet a liturgikus és a kormányzati feladatok között, amely az érett középkorban a kardinálisok három rendje alkotta bíborosi testület legfontosabb ismérve lett. Kialakulásában fontos elem volt a III. István idején, 769-ben tartott római zsinat határozata, miszerint csak a római egyház presbiterei vagy diakónusai választhatók meg Szt. Péter utódjaként.²²² Jóllehet a két évszázaddal később, 962-ben kiadott *Privilegium Ottonianum* a pápa megválasztását a rómaiakra bízta (és hivatalba lépését a császár megbízottai előtt leteendő eskükhöz kötötte),²²³ a 11. század derekán a reformpápaság valamelyest visszatért az előző felfogáshoz, de lényegesen túl is lépett rajta. Az 1059-es római zsinat ugyanis úgy határozott, hogy 1) Szt. Péter utódját ezentúl a püspök kardinálisok választják meg, maguk mellé véve a „klerikus kardinálisokat”; 2) a választás eshet nem római egyházra és 3) a választás megejthető a Városon kívül is, és az új pápa hatalmát választásától kezdve gyakorolhatja.²²⁴ Az előzmények fényében érthető, miért a püspök bíborosok jutottak vezető szerephez, ők kapcsolódtak legközvetlenebbül Róma püspökének egyházához. A jelenség nem véletlen: IX. Leó éppen e püspök-bíborosokból alakította ki azt a szűk tanácsadói kört, amely az egyház reformján munkálkodott. Jelentős szerepük volt II. Miklós megválasztásában 1058-ban, ami előkészítette a következő évi új választási dekrétumot.²²⁵ Petrus Damianus munkáiban már bíborosokkal kapcsolatos teológia megújulásról ír, amennyiben a 7 püspök-bíboros a pápa kősziklájának – azaz az Egyház – hét szeme, a pápa hét gyertyatartója, csillaga.²²⁶ Egyik levelében a bíborosokat egyenesen az egyetemes egyház szenátorainak nevezi (*ecclesiae universalis senatores*).²²⁷ Az 1059-es rendelkezés sem maradt papíron: 1088-ban II. Orbán terracina-i megválasztásánál már a bíboros-püspök-

iudicium faciendi super omnes episcopos totius Romani imperii in omnibus conciliis vel synodis quibuscumque accersiti vel praesentes fuerint. Debent etiam ibi praesens esse archidiaconus Romae cum VI diaconibus palatinis, qui in palatio legere debent evangelium et in ecclesia Lateranensi et alii XII diacones regionarii qui solent evangelium legere in stationibus Romae constitutis. KLEWITZ 1936. 20: 33. jz.; GANZER 1974. 156. és 18. jz.

222 KUTTNER 1945. 146–152.

223 MGH Const. I. 26., 12. sz.

224 MGH Const. I. 538–540., 382. sz.; HEFELE – LECLERCQ IV/1. 1139–1179; BRÄUER 2014. 4. Bräuer nem említi, hogy lehet nem rómaid is választani, ill. a választás megejthető Rómán kívül is.

225 A helyi papság helyébe kívülről (*ex diversis provinciis*) hívott reform iránt elkötelezett munkatársakat: Azelin (Compiègne): Sutri püspöke (1050), Humbertus (Moyenmoutier): Silva Candida (1050), Petrus Damianus (Fonte Avellana): Ostia (1057), Péter: Tusculanum, Labicum Gabii (1057), Bonifác: Albano (1057) bíborosai. Ők voltak ennek a szellemi, liturgikus, morális, ill. az egyházkormányzati reformnak a motorjai, közülük is kiemelkedik azonban Humbertus de Silva Candida és Petrus Damianus. Legfontosabb változás (az 1059. évi pápaválasztási dekrétum nyomán) nyomán már II. Miklós 1058-as megválasztásában is jelentős szerepet vittek a bíborosok. GANZER 1974. 156–157; BRÄUER 2014. 3–4.

226 GANZER 1974. 159.

227 GANZER 1974. 160.

köknek volt kezdeményező szerepük, ahogy 1099-ben, II. Paschalis esetében is. Ugyanezt mutatja aláírásuk gyakori megjelenése a pápai okleveleken II. Viktor és II. Miklós idején.²²⁸

A szintén 1059-ben feltűnő „klerikus kardinálisok” kilétét illetően sem lehetnek igazán kétségeink: minden bizonnyal a másik két csoportot (áldozó- és szerpapok) jelentették. A püspök kardinálisok szerepének megváltozása hatást gyakorolt az áldozópap-bíborosok egy részére, őket is a nagyobb egyházkormányzati szerepvállalás felé mozdította el, szemben korábbi liturgikus feladataikkal. Kisebb részük ugyanis II. Sándor idején a pápai kíséret tagja lett, és ekkortól tűnik fel aláírásuk a pápai bullákon.²²⁹ Kormányzati szerepvállalásuk első kézzelfogható jele, hogy az 1059. évi pápaválasztási dekrétumnak készült egy másik (hamis) változata, amely már nem püspök-bíborosokat, hanem általában kardinálisokat említ. E szöveg hamar terjedni kezdett, fellelhetők ugyanis Luccai Anzelm (1081/1085), Deusdedit (1087/1088), Bonizo de Sutri (1089/1095) gyűteményeiben is. A szerpap-bíborosok jelentőségét mutatja, hogy az investitúra harcok idején gyakran játszották a mérleg nyelvét, akár elpártoltak, akár hűek maradtak a reformpápákhoz. Püspöki rangú társaikhoz hasonlóan ők is egyre rendszeresebben vállaltak felelősséget a pápai döntésekben, amelynek aláírásukkal adtak nyomatékot.²³⁰ Hatalmukat a már említett *Descriptio* is kiemeli, hiszen úgy fogalmaz, hogy ítélkezési joggal bírnak a római birodalom valamennyi püspöke felett.²³¹

A diakónusok esetében hasonló, kormányzati joghatóságra utaló megnyilatkozások a 11. század második felében jelennek meg. Érdekes, hogy ez először a Ravennai Wibertet támogatók körében mutatható ki. A reformpárti oldalon II. Orbán, de még inkább II. Paschalis idején vált gyakorlattá a szerpap kardinálisok aláírása pápai okleveleken.²³²

A kardinálisok szerepe a 11–13. században tehát jelentősen megnövekedett. A fentiek mellett erre enged következtetni a pápát segítő egyházkormányzati intézmény, a konzisztórium megjelenése II. Orbán és megerősödése II. Paschalis pontifikátusa alatt. A kardinálisoknak a pápai döntésekhez adott beleegyezésére utaló formula (*de fratrorum nostrorum consilio*) is egyre gyakrabban olvasható az oklevelekben.²³³ Kormányzati szerepük növekedését mutatja, hogy a

228 GANZER 1974. 160–161.

229 Pl. Fridericus de Lotaringia, Desiderius de Montecassino, Stephanus (S. Chrysogonus), Hugues de Remiremont. GANZER 1974. 161–162.

230 GANZER 1974. 163–164.

231 „*qui potestatem obtinent iudicium faciendi super omnes episcopos totius Romani imperii in omnibus conciliis vel synodis quibuscumque accersiti vel praesentes fuerint.*” Idézi: KLEWITZ 1936. 20: 33. jz.; GANZER 1974. 164.

232 KUTTNER 1945. 189–198.

233 GANZER 1974. 167–170.

reformkorszak elejére jellemző rendszeres római zsinatokat fokozatosan háttérbe szorították a konzisztoriális döntések.²³⁴

Az új egyházfő kijelölését illetően az 1159-es kettős választás (III. Sándor és IV. Viktor) szükségessé tette a további szabályozást. Ennek köszönhetően az 1179-es III. Lateráni Zsinat elrendelte (*Licet de evitanda*), hogy a választás során kétharmados többségnek kell érvényesülnie, jóllehet azzal adós maradt, mi a teendő ennek hiányában.²³⁵ Egy újabb jelentősebb pápaválasztási krízis – a IV. Kelemen halálát követő több mint kétéves széküresedés, 1268–1270 – tette szükségessé a még finomabb szabályozást, amelyre az 1274. évi II. Lyoni Zsinaton került sor. Itt részletesen előírták, hogy a pápa halálát követően a kardinálisoknak milyen időközön belül, hol és hogyan kell megejteniük a választást.²³⁶

Összességében tehát a 8. századtól egyre határozottabban bontakozott ki egy olyan irányú fejlődés, amelynek során számos tekintélyes egyház emelkedett ki Rómán belül. A közös nevező a más egyházhoz rendelt liturgikus szolgálat volt, amelyre a *cardinalis* jelző utal, és amelynek eredője Róma püspökének egyházához kapcsolódott legyen szó eredetileg különböző rangú klerikusokról (püspökök, áldozó- és szerpapok). Számuk azonban természetesen változó volt, hiszen nem volt mindig minden *titulus* egyidejűleg betöltve. A *Liber pontificalis* alapján a püspöki rangúak száma hét volt (Ostia, Albano, Porto, St. Rufina /Silva Candida/, Palestrina /vagy Preneste/, Sabina, Tusculanum), ebből az első öt biztosan kimutatható már a korai időszakban. A 12. században a hétből hat kimutatható (Ostia-Velletri, Porto-St. Rufina, Albano, Palestrina, Frascati, Sabina). A presbiter-bíborosok száma maximálisan 28 lehetett, míg a szerpap-bíborosok létszáma 18 főben állapodott meg, így a teljes bíborosi testület létszáma legfeljebb 53 fő.²³⁷ A 11. században azonban szerepük fokozatosan megváltozott, immár az egyházkormányzat legfelső szintjét testesítették meg. Ez a jelenség szoros szálakkal kapcsolódott a laikus befolyás felszámolását, csökkentését cél-

234 GANZER 1974. 170–171; BRÄUER 2014. 5–6.

235 HEFELE – LECLERCQ V/2. 1086–1112; GANZER 1974. 166–167; BRÄUER 2014. 4–5.

236 A külvilágtól való elzárásra (*conclave*) első alkalommal 1241-ben került sor, igaz külső nyomásra. Matteo Rosso Orsini szenátor ugyanis IX. Gergely halála után a választásra képtelen bíborosokat bezáratta a Palazzo del Settizoniába. Az 1274-es zsinati szabályozás előzménye X. Gergely pápa *Ubi periculum* dekrétuma volt. E szerint a pápa halálának helyszínén az ott levő bíborosoknak 10 napon belül össze kellett jönniük a választásra. Ők és az esetleg közben megérkezett többi kardinális választják meg az új pápát, a külvilágtól teljesen elzártan, egy közös helységben tartózkodva. Nem szabad semmilyen más személlyel érintkezniük, sem szóban, sem írásban, sem küldött útján. Amennyiben három napon belül nem jutottak eredményre, a napi étkezések fogásainak számát lecsökkentették egyre, majd újabb öt nap elteltével pedig immár csak kenyeret, vizet és bort vehettek magukhoz. A választás idején távozni csak betegség esetén lehetett, amennyiben az illető még a döntés előtt meggyógyult, úgy visszatérhetett a többi bíboroshoz. A szabályozás bekerült a *Liber Sextus*ba (1, 6, 3: *De electione et electi potestate: Ubi periculum*). *DColl.* 946–949; BRÄUER 2014. 7–8; CONETTI 2003. 347, 357.

237 Vö. BRIXIUS 1912. 16–17.

zó belső egyházi reformhoz. A pápai képviselet ugyanekkor alakult át radikálisan. A pápa teljhatalmának átruházása egy személyét képviselő megbízottra kiemelt szerepet juttatott elsősorban a környezetében tevékenykedő kardinálisoknak, így nem meglepő, hogy az ilyen, a pápa oldala mellől kiküldött egyháziak (*legatus a latere*) tettek szert a legnagyobb tekintélyre és joghatóságra, és alakult ki egyfajta elválaszthatatlan kapcsolat köztük és a kardinálisok között a 13. századi kánonjogi irodalomban.

Ugyanakkor tény, a pápa képviseletében igen gyakran nem kardinálisok jártak el, hanem a pápai udvar más egyházi tagjai. A pápai *subdiaconusok* és káplánok hasonló utat jártak be, mint a kardinálisok, tekintve, hogy nagyjából hasonló időszakban alakult át eredetileg liturgikus tevékenységük, és vett fel egyre több olyan jegyet, ami alapján inkább már kormányzati szerepről beszélhetünk. A váltás esetükben is a 11. század második fele és a 12. század eleje között indulhatott el. Ennek eredője és mintája a bíborosok testületté szerveződése lehetett. Talán nem véletlen, hogy az ő tevékenységük átalakulása, kormányzati jellegűvé válása növelte meg a pápai *subdiaconusok* és káplánok liturgikus jelentőségét. Az sem lehetetlen, hogy *subdiaconus*, valamint a *capellanus domini pape* kifejezések is erre a jelenségre vezethetők vissza: a személyes kötődésre és a liturgikus szolgálatra. Az intézményesülés azonban őket sem kerülte el, esetükben III. Ince pontifikátusa tekinthető igazi vízválásztónak. Jelentősebb szerephez jutottak mind a kuriális mind a kiküldött pápai bírászkodásban, az előbbit tekintve ezt meg is követelte a jogi ügyletek számának drasztikus növekedése a 13. század elején. Előnyükre vált, hogy számuk nem volt korlátozott, mint a kardinálisok esetében, továbbá a meglévő személyes kötődés – a pápai *familiához* tartozás – különösen alkalmassá tette őket a kormányzati tevékenységben való intenzívebb részvételre. Ebben a folyamatban a káplánoké volt a jövő, a 13. század elejétől egyre inkább ők domináltak az átalakulás során. A század közepén azután újabb radikális változás következett: hirtelen megnőtt a pápai káplánok száma és a csoport összetétele is megváltozott: egyre nagyobb szerephez jutottak a külső, azaz nem kuriális *capellanusok*, nem csupán származásukat, hanem személyes kapcsolataikat tekintve is. Egyre többen voltak ugyanis közülük, akik immár nem egy-egy pápa familiájához tartoztak, hanem más területen szolgáltak, vagy éppen nyerték el címként e tisztséget. Ilyen értelemben megkülönböztethetők lettek immár tényleges (vagy *commensalis*, a pápa asztaltartásához tartozó) és tiszteletbeli káplánok (*capellanus honorarius*). Ez utóbbi lehetőséget adott arra, hogy a tisztség a szolgálat fizetsége legyen, nem csupán a pápa, hanem külső erők (egyházfők, világi vezetők) érdekeinek képviseletében.²³⁸

238 KLEWITZ 1936; GUILLEMAIN 1952; SCHIMMELPFENNIG 1973; BURNS 1979; HAIDER 1979; ELZE 1950; ELZE 1982; SCHIMMELPFENNIG 1992; PARAVICINI BAGLIANI 1995; ROSS 2013; SCHIMMELPFENNIG 2005b; MALECZEK 2011; FISCHER 2011; FISCHER 2013; JOHRENDT 2012; JOHRENDT 2014. Rövid magyar összefoglalása: BARABÁS 2018. 97–106.

A pápa természetesen nem csak a pápai udvar valamelyik klerikusát bízhatta meg képviseleti feladatokkal, hanem az egyház más tagjait is, így igen gyakran szerephez jutottak olyanok, akik nem tartoztak ugyan egyik eddig említett testülethez sem, mégis bírták az egyházfő bizalmát, tekintélyük, képzettségük, esetleg helyismeretük alapján. Mint láthattuk, a 13. század második felétől az „ünnepélyes *nuntiusok*” egyre nagyobb jelentőségre tettek szert, és jóllehet a bíborosok előszeretettel vállaltak szerepet e téren is, mégis, a nem kuriális egyháziak előtt is még inkább kitárultak a lehetőségek. Ezt a tendenciát csak felerősítette a pápai adminisztráció egyre összetettebb intézményi fejlődése, pontosabban annak két jelentős területe, az igazságszolgáltatás és az adószedés.

A 12. század második felétől – III. Sándor pontifikátusától – ugyanis érzékelhetően megnövekedett azoknak a peres ügyeknek a száma, amelyekben a felek igazukat az Apostoli Szék mint legfőbb bírói fórum előtt keresték. A pápát megillető felsőbbbíráskodás (*prima sedes*) elvén nyugvó delegált bíráskodás hozta magával, hogy a III. Ince korára már tömegessé váló ügyek intézésében egyre komolyabb szerep hárult a bíborosok mellett pápai *subdiaconusokra* és káplánokra, valamint a helyi egyháziakra. Így azután egyáltalán nem meglepő, hogy a 13. század első felétől egyre gyakrabban tűnnek fel az utóbbiak is mint a pápa parancsára eljáró jogi személyek.²³⁹ Hasonló a helyzet az egyes egyházi javadalmakkal kapcsolatos jogsérelmek ügyében eljáró *conservatorok*, ill. az adminisztrátorok és *executorok* esetében is: a pápai kúria tagjai mellett számos esetben kaptak megbízást a helyi egyház képviselői is.²⁴⁰

Az adószedés területe is hasonló viszonyokat tükröz. Mivel a pápai tizedszedés a 14. század első felének közepére intézményesült ténylegesen, így természetesen e megállapítások sem vonatkoztathatók a teljes korszakra. Annyi bizonyos, hogy a *collectorok* között alapvetően a pápai udvar klerikusai voltak

239 E mellett természetesen egy adott területre kiküldött pápai legátus – leggyakrabban a *de latere legatus* – maga is megbízhatott valamely egyházat egy adott ügy elintézésével, amit *subdelegatió*nak nevezünk; SCHMUTZ 1966. 52–57; SCHMUTZ 1972. 462; HAGENEDER 1967; HERDE 1970; MÜLLER 2008a; MÜLLER 2008b; SCHRÖR 2009; BARABÁS 2013. A magyar példák alapján ez a rendszer elsősorban a 13. századra jellemző, az Anjou-korban az országban tevékenykedő kevés számú pápai oldalkövet inkább ügyhallgatókra (*auditor*) bízta ezeket a feladatokat. Pl. Gentile de Montefiori, áldozópap-bíboros (S. Martinus in montibus) udvartartásában tűnnek fel ilyen szerepben Casparus (*Gasparrus*) de Montefia, comói kanonok, Campania et Maritima pápai rectora (1304), Gentile pápai legátus káplánja, szatmári esperes, vagy Philippus de Sardinia és Johannes Vannes/Johannes De Aretio. Kovács 2013b. 79, 82, 91. De megemlíthetjük Altegradus de Lendenariát is, róla bővebben a jelen kötet további részében.

240 A *conservatorokra* és adminisztrátorokra ld. MALÉTH 2019. IV. 2. 2. fejezetét. Az *executorok* esetében a 14. század első felének adatai arról tanúskodnak, hogy ezt a feladatot elsősorban a pápai kúria klerikusai töltötték be, de természetesen akadnak magyar egyháziak is. Az előbbire jó példa Petrus Veroli, az utóbbira a toplicai apát és a császmái éneklőkanonok. THOROCZKAY 2014. 343; MALÉTH 2019. Adattár 59. sz.; ASV Reg. Vat. 58, fol. 122v; RC V. 6897. sz.

többségben – azért itt is akad kivétel – az ő beosztottjaik (*subcollector*) sorában viszont a helyi papság számított meghatározónak.²⁴¹

Összességében tehát elmondható, hogy a pápai képviselet formáinak sokszínűsége mellett az azt ellátó egyháziak köre is meglehetősen változatos képet fest. Nem szorítkozott ugyanis a pápa szűkebb környezetére, a kúria papságára, hanem egyre inkább kiterjedt azon kívülre, az érintett helyi egyházakra is. E jelenség mögött is megragadható két közös tényező: 1) a pápai hatalom univerzalisztikus jellegének kiterjedése, 2) a pápaságra háruló egyre kiterjedtebb adminisztrációs feladatok kényszerű terhe. Az első magával hozott ugyanis egy gyakorlati problémát: minél inkább elfogadottá vált a pápa főisége az egyházkormányzatban, annál többször merült fel az a szinte hétköznapi nehézség, hogy az egyházfőt ki helyettesítse az ilyen ügyekben. Ezzel kapcsolatos a másik említett tényező. Az egyre kiterjedtebb feladatok ugyanis átformálták a segítők körét is. A Róma püspökét egykor liturgikus feladataikban segítő – elsősorban püspök és áldozópap – kardinálisok, ill. pápai *subdiaconus*ok és káplánok egyre inkább kormányzati szerepet nyertek. Az avignoni korszakban még összetettebbé váló pápai adminisztráció pedig szükségessé tette egy olyan apparátus kiépítését és működtetését, amely hatékonyan képviselte a pápai adók beszedését és a kiterjedt javadalompolitika igényeit.

241 A 14. század első felében Magyarországon (is) tevékenykedő pápai adószedők döntő többsége a pápai kúria tagja volt, ellenben pl. magyarnak tekinti a szakirodalom Rufinust, Szebeni Albert fiát. A *subcollector*ok esetében a helyi klerikusok túlsúlya figyelhető meg. MALÉTH 2019. Adattár 21. (Jakab). Ld. még: KROPF 1901.

RÖVIDÍTÉSEK

AHC	<i>Annuario Historiae Conciliorum. Internationale Zeitschrift für Konziliengeschichtsforschung.</i> Rom, 1969–
AHP	<i>Archivum Historiae Pontificae.</i> Roma, 1963–
ALKG MA	<i>Archiv für Litteratur_und Kirchengeschichte im Mittelalter.</i> I–III. Berlin, 1885–1887.
ASV AA Arm. C.	Archivio Segreto Vaticano, Archivum Arcis, Armadio C
ASV AA Arm. I–XVIII.	Archivio Segreto Vaticano, Archivum Arcis, Armadio I–XVIII
ASV Cam Ap. Collect.	Archivio Segreto Vaticano Camera Apostolica Collectoriae
ASV Cam. Ap. Int. et ex.	Archivio Segreto Vaticano Camera Apostolica Introitus et Exitus
ASV Instr. Misc.	Archivio Segreto Vaticano Instrumenta Miscellanae
ASV Reg. Av.	Archivio Segreto Vaticano Registra Avenionensia
ASV Reg. Lat.	Archivio Segreto Vaticano Registra Lateranensia
ASV Reg. Vat.	Archivio Segreto Vaticano Registra Vaticana
BAV	Bibliotheca Vaticana Apostolica
BIHB	<i>Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome</i>
BNF m.s. lat.	Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, manuscrits latin
BNF m.s. nal.	Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, nouvelles acquisitions latines
BS	<i>Bibliotheca sanctorum.</i> Roma, 1961–
DA	<i>Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters,</i> Köln – Weimar – Wien, 1820–
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár
HLFr	<i>Histoire littéraire de la France.</i> Paris, 1865–
MEFR MA	<i>Mélanges de l'École Française de Rome, Moyen Age.</i> Rome. 1881–
MGH Const	<i>Monumenta Germaniae historica, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum</i> I–XI. Hannover – Weimar, 1893–1992. (MGH Legum sectio IV.)
MGH Ldl	<i>Monumenta Germaniae historica, Libelli de lite imperatorum et pontificum saeculis XI et XII conscripti.</i> Hannover, 1891–1897.
MGH SS	<i>Monumenta Germaniae historica, Scriptores.</i> Hannover, 1826–
MGH SS rer. Germ.	<i>Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi.</i> Hannover, 1871–
MIÖG	<i>Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung.</i> Wien

QFIAB	<i>Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken</i> , Rom, 1920–
RQ	Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte, Freiburg im Breisgau, 1887–
RSCI	<i>Rivista di storia della Chiesa in Italia</i> , Roma, 1947–
UPLA	<i>Ut per litteras apostolicas. Les lettres des papes</i> (adatbázis): http://www.brepolis.net
ZSRg KA	<i>Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung</i> . Weimar. 1911–

FORRÁSOK

- AASS *Acta sanctorum*. I–LXVIII. Antwerpen – Bruxelles, 1643–1940.
- ACH *Annales cisterciensium in Heinrichow*. Hrsg. PERTZ, Georg H. Hannoverae, 1866. (MGH SS XIX.) 543–546.
- ACSG *Antiquissimae constitutiones synodales provinciae Gnezniensis*. Ed.: HUBE, Romualdus. Petropoli, 1856.
- AGM *Annales Grissowienses maiores*. Hrsg. PERTZ, Georg H. Hannoverae, 1866. (MGH SS XIX.) 541–542.
- ÁHL Árpád-kori oklevelek a Heves megyei levéltárban. *Diplomata Aetatis Arpadiana in archivo comitatus Hevesiensis conservata*. Ed. KONDORNÉ LÁTÓCZKI Erzsébet. Eger, 1997.
- AO *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. I–VII. Ed. NAGY Imre – TASNÁDI NAGY Gyula. Budapest, 1878–1920.
- AOKLT *Anjou-kor okleváltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. Ed. KRISTÓ, Gyula et alii. Budapest – Szeged, 1990–
- AP *Annales Polonorum*. Hrsg. PERTZ, Georg H. Hannoverae, 1866. (MGH SS XIX.) 609–663.
- AS *Annales Sandivogii a. 65–1360*. Hrsg. PERTZ, Georg H. Hannoverae, 1866. (MGH SS XXIX.) 424–430.
- ASC ANNALISTA SAXO: *Chronica*. Ed. WAITZ, Georg. Hannover, 1844. (MGH SS VI.) 542–777.
- ÁÚO *Codex diplomaticus Arpadianus continatus – Árpád-kori új okmánytár*. I–XII. Ed. WENZEL Gusztáv. Pest – Budapest, 1860–1873.
- BÓNIS 1997a BÓNIS György: *Szentszéki regeszták. Iratok egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Szerk. BALOGH Elemér. Szeged, 1997.
- BOSSÁNYI *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai: avignoni korszak*. I–II. Szerk. BOSSÁNYI Árpád. Budapest, 1916–1918.
- BP II *Bullarium Poloniae. II: 1342–1378*. Ed. SULKOWSKA-KURÁŚ, Irena – KURÁŚ, Stanisław. Romae, 1985.
- BURGER *Urkunden der Benedictiner-abtei zum heiligen Lambert in Altenburg, Nieder-Österreich K. O. M. B. vom Jahre 1144 bis 1522*. Ed. BURGER, Honorius. Wien, 1865.
- CAMERALIA *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*. Szerk. †LUKCSICS, József – TUSOR, Péter – FEDELES, Tamás. Budapest – Róma, 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae vol. 9–10.)
- CDMP I. *Codex diplomaticus majoris Poloniae documenta, et jam typis descripta, et adhuc inedita complectens, annum 1400 attentia. 984–1287*. Poznań, 1877.

- CDP *Codex diplomaticus Poloniae quo continentur privilegia regum Poloniae magnorum ducum Litvaniae bullae pontificum nec non jura a privatis data illustrandis domesticis rebus gestis inservitura adhuc nusquam typis exarata, ab antiquissimis inde temporibus usque ad annum 1506.* Varsaviae, 1847–1887.
- CDPM *Codex diplomaticus Poloniae Minoris.* I–IV. Ed. PIEKOSIŃSKI, F. Kraków, 1876–1905.
- CDS *Codex Diplomaticus Silesiae.* I–XXXVI. Breslau, 1857–1933.
- DCOLL *Decretalium collectiones. Decretales Gregorii P. IX., Liber Sextus Decretalium, Bonifacii P. VIII., Clementis P. V. Constitutiones, Extravagantes Tum Viginti Joannis P. XXII. Tum Communes.* Ed. TAUCHNITZ, Bernhard. Leipzig, 1881. Red. Ed. FRIEDBERG, Emil. Reprint, Graz 1959. (Corpus Iuris Canonici, 2.)
- DHA *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia.* Volumen I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Ed. GYÖRFFY, Georgius – BORSA, Johannes Bapt. – HERVAY, Franciscus L. – KUMOROVITZ, Bernardus L. – MORAVCSIK, Julius. Budapestini, 1992.
- DHGE *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique.* I–XXXI., fasc. 184. Éd. BAUDRILLART, Alfred [et alii]. Paris, 1912–2013.
- ENDLICHER *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana.* Ed. ENDLICHER, Stephanus Ladislaus. Sangallen, 1849.
- EO *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–III. (1023–1359).* Szerk. JAKÓ Zsigmond – HEGYI Géza – W. KOVÁCS András. Budapest, 1997–2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40., 47.)
- FEJÉR *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* I–XI. Ed. FEJÉR, Georgius. Budaë, 1828–1844.
- GOMBOS *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCXI.* I–IV. Ed. GOMBOS, Franciscus Albinus. Budapest, 1937–1943.
- HQ *Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius.* I–VIII. Ed. IPOLYI Arnold – NAGY Imre – PAÚR Iván – RÁTH Károly – Véghely Dezső. Győr – Budapest, 1865–1891.
- HOKlt *Hazai oklevéltár. 1234–1536: néhai gr. Dessewffy Lajos hazafias áldozatával.* Ed. NAGY Imre – DEÁK Farkas – NAGY Gyula. Pápa, 2006.
- IP *Italia Pontificia congegit KEHR, Paul Friedrich.* 1. Roma. Berlin, 1906. 2. Latium. Berlin, 1907. 3. Etruria. Berlin 1908. 4. Umbria, Picenum, Marsia. Berlin, 1909. 5. Aemilia sive Provincia Ravennas. Berlin, 1911. 6. Liguria sive Provincia Mediolanensis. 1, Lombardia. Berlin, 1913. 2, Pademontium, Liguria maritima. Berlin, 1914. 7. Venetiae et Histriae. 1, Provincia Aquileiensis. Berlin, 1923, 2, Respublica Venetiarum, Provincia Gradiensis, Histria. Berlin, 1925. 8. Regnum Normannorum, Campania. Berlin, 1935. 9. Samnium, Apulia, Lucania. Ed. HOLTZMANN, Walter, Berlin, 1962. 10. Calabria, Insulae. Ed. GIRGENSOHN, Dietrich, Zürich, 1975.

- JL *Regesta pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII.* Ed. JAFFÉ, Philippus – WATTENBACH, Georgius – LOEWENFELD, Samuelis – KALTENBRUNNER, Franciscus – EWALD, Paulus. I–II. Lipsiae, 1885–1888.
- JAKOBSON 1836 JAKOBSON: Beitrag zur Geschichte der preussischen Klöster *Neues allgemeines Archiv für die Geschichtskunde des preussischen Staate II/3.* Hrsg. LEDEBUR, Leopold von. Berlin – Posen – Bromberg, 1836. 191–259.
- KLANICZAY – BELLUS – SZABÓ 1999 Árpádházi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere. Szerk. KLANICZAY Gábor. Ford. BELLUS Ibolya – SZABÓ Zsuzsanna. Budapest, 1999.
- KLE *Kun László emlékezete.* A bevezetőt írta, a forrásszövegeket válogatta, és a jegyzeteket összeállította KRISTÓ Gyula. Szeged, 1994.
- LC *Liber Censuum de l'Église Romaine.* I–III. Ed. FABRE, Paul – DUCHESNE, Louis – FABRE, Paul, jr. – MOLLAT, Guillaume. Paris, 1889–1952.
- LCPC CL VI *Clément VI (1342–1352). Lettres closes, patentes et curiales intéressant les pays autres que la France.* I–II. Ed. DÉPREZ, Eugène – MOLLAT, Guillaume. Paris, 1960–1961.
- LCPC CL VI FR *Clément VI (1342–1352). Lettres closes, patentes et curiales se rapportant à la France publiées ou analysées d'après les registres du Vatican.* I–III. Ed. DÉPREZ, Eugène – GLÉNISSON, Janine – MOLLAT, Guillaume. Paris, 1901–1959.
- LMA *Lexikon des Mittelalters.* I–IX. München – Zürich, 1980–1998.
- LP *Liber pontificalis.* I–II. Ed. DUCHESNE, Louis. Paris, 1886–1892.
- LThK *Lexikon für Theologie und Kirche.* Ed. HÖFER, Josef – RAHNER, Karl. Freiburg in Breisgau, 1957–1967.
- LThK (NE) *Lexikon für Theologie und Kirche.* I – XI. Ed. KASPER, Walter – BAUMGARTNER, Konrad – BÜRKLE, Horst – GANZER, Klaus – KERTELGE, Karl – KORFF, Wilhelm – WALTER, Peter. Freiburg – Basel – Rom – Wien, 1993–2001.
- MÁLYUSZ – BORSA *A Szent-Iványi család levéltára 1230–1525.* Szerk. MÁLYUSZ Elemér – BORSA Iván. Budapest, 1988. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 14.)
- MDA *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-korból.* I–III. Szerk. WENZEL Gusztáv. Budapest, 1874–1876.
- MES *Monumenta ecclesiae Strigoniensis.* I–III. Ed. KNAUZ, Ferdinandus. Strigonii, 1874–1924. IV. Eds. DRESKA, Gabriel – Érszegi, Geysa – HEGEDŰS, Andreas – NEUMANN, Tiburcius – SZOVÁK, Cornelius – TRINGLI, Stephanus. Strigonii – Budapestini, 1999.
- MON PL *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia, maximam partem nondum edita, ex tabulariis vaticanis deprompta, collecta, ac serie chronologica dioposita.* I–IV. Ed. THEINER, Augustinus. Romae, 1860–1864.

- MON VAT I/1. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia: Rationes collectorum pontificorum in Hungaria* (Vatikáni magyar okirattár, I. sorozat, 1. kötet: a pápai tizedszedők számadásai, 1281–1375). Budapest, 2000.
- MON VAT I/2. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia: Acta legationis cardinalis Gentilis*. (Vatikáni magyar okirattár, I. sorozat 2. kötet: Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai, 1307–1311). Budapest, 2000.
- MREV *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára*. I–IV. Ed. FRAKNÓI, Vilmos – LUKSICS, József. Budapest, 1896–1907.
- OÖR *Ottokars Österreichische Reimchronik*. Ed. SEEMÜLLER, Joseph. Hannoverae, 1890. (Monumenta Germaniae historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt V/1.) 322–329.
- PL *Patrologia cursus completus. Series Latina*. I–CCXXI. Ed. MIGNE, Jean-Paul. Parisii, 1841–1864.
- POTTHAST *Regesta pontificum romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV*. I–II. Ed. POTTHAST, August. Graz, 1957.
- RA *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica – Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II/4. Ed. SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván. Budapest, 1923–1987.
- RB VIII *Les registres de Boniface VIII*. I–IV. Ed. DIGARD, Georges et alii. Paris, 1884–1935.
- RB XI *Le registre de Benoît XI*. Ed. GRANDJEAN, Charles. Paris, 1905.
- RC V *Regestum Clementis papae V ex Vaticanis archetypis Sanctissimi domini nostris Leonis XIII pontificis maximi iussu et munificentia nunc primum editum cura et studio Monachorum Ordinis S. Benedicti*. I–X. Romae, 1884–1892.
- RD *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica*. SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette ZSOLDOS, Attila. Budapest, 2008.
- RG IX *Les registres de Grégoire IX*. I–IV. Ed. AUVRAY, Lucien. Paris, 1890–1955.
- RG VII *Das Register Gregors VII. Gregorii VII Registrum*. I–II. Hrsg. CASPAR, Erich. Hannoverae, 1920–1923. (MGH Epistolae selectae 1–2.)
- RGJ *Les Registres de Grégoire X, 1272–1276, et de Jean XXI, 1276–1277*. Ed. GUIRAUD, Jean – CADIER, Léon. Paris, 1892–1960.
- RI III *Die Register Innocenz' III*. I–XII. Ed. HAGENEDER, Othmar et alii. Graz–Köln, 1964–2012.
- RI IV *Les registres d'Innocent IV*. I–IV. Ed. BERGER, Élie. Paris, 1881–1919.
- RI III *Les Registres de Nicolas III (1277–1280). Recueil des bulles de ce pape*. I–II. Ed. GAY, Jules. Paris, 1898–1932.

- SMIČIKLAS *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.* I–XVIII. Ed. SMIČIKLAS, Tadija et alii. Zagreb, 1904–1990.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* I–II. Ed. SZENTPÉTERY, Emericus. Budapestini, 1937–1938.
- THEINER *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia.* I–II. Ed. THEINER, Augustinus. Romae, 1859–1860.
- THOMAE SPALATENSIS *THOMAE SPALATENSIS Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum.* Ed. PERIĆ, Olga – KARBIĆ, Damir – MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana – SWEENEY, James Ross. Budapest – New York, 2006. (Central European Medieval Texts 4.)
- TKALČIĆ TKALČIĆ, Ivan Kristelj: *Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis.* I–II. Zagreb, 1872–1874.
- UGDS *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen.* I–VII. Ed. ZIMMERMANN, Franz – WERNER, Carl – GÜNDISCH, Gustav. Hermannstadt – Bukarest, 1892–1981.
- ULE *Urkundenbuch des Landes ob der Enns, VII: 1347–1360.* Ed.: TRINKS, Erich. Hannover–Wien, 1876.
- WEIS *Urkunden des Cistercienserstiftes Heiligenkreuz im Wiener Wald.* II. Ed.: WEIS, Johann Nepomuk. Wien, 1859.

SZAKIRODALOM

- ALBERZONI – MONTAUBIN 2014 *Legati, delegati e l'impresa d'Oltremare (secoli XII–XIII) / Papal Legates, Delegates and the Crusades (12th–13th Century)*. Atti del Convegno internazionale di studi Milano, Università Cattolica del Sacro Cuore, 9–11 marzo 2011. Ed. ALBERZONI, Maria Pia – MONTAUBIN, Pascal. Turnhout, 2014. (Ecclesia militans 3.)
- ALBERZONI – ZEY 2012 *Legati e delegati papali. Profili, ambiti d'azione e tipologie di intervento nei secoli XII–XIII*. Ed. ALBERZONI, Maria Pia – ZEY Claudia. Milano, 2012.
- ALMÁSI 1989 ALMÁSI Tibor: Pecorari Jakab diplomáciai pályája. In: *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szerk. KULCSÁR Péter – MADER Béla – MONOK István. Szeged, 1989. 59–69.
- ALMÁSI 1993 ALMÁSI Tibor: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 15. (1993/1–2.), 129–141.
- ALMÁSI 1994 ALMÁSI Tibor: Budai zsinat. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. KRISTÓ Gyula, szerk. ENGEL Pál – MAKK Ferenc. Budapest, 1994. 131–132.
- ALMÁSI 2000 Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. Budapest, 2000.
- ANDRIEU 1946 ANDRIEU, Michel: L'origine du titre de Cardinal. In: *Miscellanea Giovanni Mercati. V. Storia ecclesiastica – diritto*. Ed. MOHLBERT, Leo Cunibert. Città del Vaticano, 1946. 113–144.
- AUBERT 1986a AUBERT, Roger: '62. Grégoire de Crescentio'. In: *DHGE* 21. (1986), col. 1496.
- AUBERT 1986b AUBERT, Roger: '17. Grégoire'. In: *DHGE* 21. (1986), col. 1457–1458.
- AUBERT 1986d AUBERT, Roger: '18. Grégoire'. In: *DHGE* 21. (1986), col. 1458–1459.
- AVIGNON 1990 *Aux origines de l'Etat moderne. Le fonctionnement administratif de la papauté d'Avignon. Actes de la table ronde d'Avignon (23–24 janvier 1988)*. Rome, 1990. (Publications de l'École française de Rome 138.)
- BAAKEN 1997 BAAKEN, Gerhard: 'Konrad von Urach'. In: *LThK (NE)*, VI. 286.
- BALICS 1888–1890 BALICS Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. I–II/1–2. Budapest, 1888–1890.
- BARABÁS 2013a BARABÁS, Gábor: A pápai kiküldött bíraskodás Magyarországon a kezdetektől a 13. század közepéig. *Történelmi Szemle* 55. (2013), 175–199.
- BARABÁS 2014 BARABÁS Gábor: *Das Papsttum und Ungarn in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (ca. 1198 – ca. 1241) Päpstliche Einflussnahme – Zusammenwirken – Interessengegensätze*, Wien, 2014. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien VI.)

- BARABÁS 2015a BARABÁS Gábor: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében – Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét*. Pécs, 2015. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.)
- BARABÁS 2015b BARABÁS Gábor: A pápai kiküldött bíróság és a szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében. A kezdetektől a 13. század közepéig. In: *Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében*. Szerk. KARLINSZKY Balázs. Veszprém, 2015. 9–26. (A veszprémi egyházmegye múltjából 26.)
- BARABÁS 2017 BARABÁS Gábor: Eretnekek, kalózok és legátusok. A boszniai eretnokség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején. *Világtörténet* 7(39). (2017), 5–32.
- BARABÁS 2018 BARABÁS Gábor: Pápai káplánok a 13. századi Magyarországon. Szentszéki megbízások és helyi karrierok. *Történelmi Szemle* 60. (2018), 97–118.
- BÁRÁNY 2006 BÁRÁNY Attila: Magyarország és a kései kereszties hadjáratok. In: *Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik*. Szerk.: LASZLOVSZKY József – MAJOROSSY Judit – ZSENGELLÉR József. Gödöllő, 2006. 139–165.
- BARRACLOUGH 1935 BARRACLOUGH, Geoffrey: *Papal provisions: Aspects of Church History Constitutional, Legal, and Administrative in the Later Middle Ages*. Oxford, 1935.
- BAUMGARTEN 1898 BAUMGARTEN, Paul Maria: *Untersuchungen über die Camera Collegii Cardinalium für die Zeit von 1295 bis 1437*. Leipzig, 1898.
- BEKE 2003 *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. BEKE Margit. Budapest, 2003.
- BENKER 1997 BENKER, Gertrud: *Ludwig der Bayer. Ein Wittelsbacher auf dem Kaiserthron (1282–1347)*. München, 1997.
- BISCARO 1933 BISCARO, G.: Per la biografia di papa Benedetto XI. *Archivio Veneto* 14. (1933), 117–152.
- BEATTIE 2007 BEATTIE, Blake R.: *Angelus pacis. The legation of Cardinal Giovanni Gaetano Orsini, 1326–1334*. Leiden – Boston, 2007.
- BLET 1982 BLET, Pierre: *Histoire de la Représentation Diplomatique du Saint Siège des origines à l’aube du XIXe siècle*. Città del Vaticano, 1982.
- BLUMENTHAL 1982 BLUMENTHAL, Uta-Renata: Cardinal Albinus of Albano and the „Digesta pauperis scholaris Albini”. Ms. Ottob. lat. 3057. *Annuario Historiae Conciliorum. Internationale Zeitschrift für Konziliengeschichtsforschung* 20. (1982), 7–49.
- BONINCONTRO 2006 *Bonifacio VIII. Ideologia e azione politica. Atti del convegno organizzato nell’ambito delle celebrazioni per il VII centenario della morte: Città del Vaticano, Roma, 26–28 aprile 2004*. Ed. BONINCONTRO, Ilaria. Roma, 2006.
- BÓNIS 1971 BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971.

- BÓNIS 1972 BÓNIS György: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*. Budapest, 1972.
- BÓNIS 1997b BÓNIS György: Az egyházi bírászkodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In: *BÓNIS 1997a*. 621–658.
- BONNARD 1931 BONNARD, Fourier: '13. Azzon'. In: *DHGE* 5. (1931), col. 1390.
- BORKOWSKA 2003 BORKOWSKA, Urszula: Innocent III and the Countries of the „New Christianity” – Poland and Hungary. In: *Innocenzo III. – Urbs et Orbis. I–II*. A cura di Andrea SOMMERLECHNER Roma, 2003. 1169–1191. (Istituto storico Italiano per il medio evo. Nuovi studi storici 55 Miscellanea della Società Romana di storia patria 44.)
- BRÄUER 2014 BRÄUER, Martin: *Handbuch der Kardinale 1846–2012*. Berlin – Boston, 2014.
- BRUNDAGE 1995 BRUNDAGE, James: *The Medieval Canon Law*. London 1995.
- BRUNDAGE 2008 BRUNDAGE, James: *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago – London, 2008.
- BURNS 1979 BURNS, Charles: Vatican Sources and the Honorary Papal Chaplains of the Fourteenth Century. In: *Römische Kurie. Kirchliche Finanzen. Vatikanisches Archiv. Studien zu Ehren von Hermann Hoberg*. I–II. Ed. GATZ, Erwin. Roma, 1979 I. 65–95. (Pontificia Universitas Gregoriana Miscellanea Historiae Pontificae 46.)
- CANIVEZ 1953 CANIVEZ, J.-M.: '38. Conrad d'Urach'. In: *DHGE* 13. (1953), col. 504–507.
- CANTOR 1958 CANTOR, Norman F.: *Church, Kingship, and Lay Investiture in England, 1089–1135*. Princeton, 1958.
- CEILLIER 1863 CEILLIER, Remy: *Histoire générale des auteurs ecclésiastiques*. XIV. Paris, 1863.
- CERCHIARI 1919–1921 CERCHIARI, Emmanuele: *Capellani papae et apostolicae sedis auditores causarum sacri palatii apostolici seu sacra Romana Rota ab origine ad diem usque 20 septembris 1870. Relatio historica-iuridica*. I–IV. Romae, 1919–1921.
- CHARDAVOINE 1928 CHARDAVOINE, Eutrope: *Essais de liste générale des Cardinaux. Les cardinaux du XIIe siècle. Annuaire pontifical catholique* 31. (1928), 111–159.
- CIACONIUS 1677 CIACONIUS, Alphonsus: *Vitae et res gestae S Pontificum et S.R.E. cardinalium*. I–II. Ed. OLDOINO, Augustinus. Roma, 1677.
- CIAPPARONI 1979 CIAPPARONI, Fabrizio: Cattaneo, Altigrado. In: *Dizionario bibliografico degli italiani* 22. Ed. GHISALBERTI, Alberto Maria. Roma, 1979. 412–413. (online változat)
- CLÉMENT 1905–1906 CLÉMENT, Ambroise: Conrad d'Urach, légat en France et en Allemagne. *Revue bénédictine* 22. (1905), 232–243, 23. (1906), 62–81, 373–391.
- CONETTI 2003 CONETTI, Mario: Les pouvoirs du collège des cardinaux dans les pamphlets de Jacopo et Pietro Colonna contre Boniface VIII. *Revue de droit canonique* 53. (2003), 337–360.

- CRISTOFORI 1888 CRISTOFORI, Francesco: *Cronotassi dei cardinali di santa romana Chiesa nelle loro sedi suburbicarie titoli presbiteriali e diaconie dal secolo V all' anno del Signore MDCCCLXXXVIII, compilata sui manoscritti originali et avtentici essistenti nella biblioteca e negli archivi vaticani e su molteplici altre fonti storiche edite et inedite antiche e moderne*. Roma, 1888.
- CROZET 1937a CROZET, René: Le voyage d'Urbain II et ses négociations avec le clergé de France 1095–1096. *Revue Historique Mémoires et Études* 179. (1937:2), 271–311.
- CROZET 1937b CROZET, René: Le voyage d'Urbain II en France (1095–1096) et son importance de point de vue archéologique. *Annales du Midi* 49. (1937), 42–70.
- CSUKOVITS 2008 CSUKOVITS, Enikő: Közjegyzők a középkori Magyarországon. In: *700 éves közjegyzőség Magyarországon. A 2008. november 27-i jubileumi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata*. Szerk. ROKOLYA Gábor. Budapest, 2008. 54–73.
- DAMIAN 2016 DAMIAN, Iulian Mihai: Eneco ferences szerzetes inquisitioja Pécs püspökével szemben (1267). *Egyháztörténeti Szemle* 17. (2016:2), 19–38.
- DEÉR 1964 DEÉR, Josef: Der Anspruch des Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. *AHP* 2. (1964), 117–186.
- DENDORFER – LÜTZELSCHWAB 2013 *Die Kardinäle des Mittelalters und der frühen Renaissance*. Ed. DENDORFER, Jürgen – LÜTZELSCHWAB, Ralf. Firenze, 2013.
- DUGGAN 1998 DUGGAN, Charles: Papal Judges Delegate and the Making of the “New Law” in the Twelfth Century. In: *Decretals and the Creation of “New Law” in the Twelfth Century: Judges, Judgements, Equity, and Law*. Ed. DUGGAN, Charles. Aldershot – Brookfield – Singapore – Sydney, 1998. 172–199.
- DUNKEN 1931 DUNKEN, Gerhard: *Die politische Wirksamkeit der päpstlichen Legaten in der Zeit des Kampfes zwischen Kaisertum und Papsttum im Oberitalien unter Friedrich I*. Berlin, 1931.
- ELZE 1950 ELZE, Reinhard: Die päpstliche Kapelle im 12. und 13. Jahrhundert. *ZSRG KA* 36. (1950), 145–204.
- ELZE 1982 ELZE, Reinhard: *Päpste – Kaiser – Könige und die mittelalterliche Herrschaftssymbolik. Ausgewählte Aufsätze*. Ed. SCHIMMELPFENNIG, Bernhard – SCHMUGGE, Ludwig. London, 1982.
- ENGEL 1996 ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája. 1301–1457*. I–II. Budapest, 1996.
- ENGEL 2000 ENGEL Pál: Az „1300 körüli” királyi tanácsi határozat keltezéséhez. In: *Magyarország a (Nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. Szerk. FISCHER Ferenc – MAJOROS István – VONYÓ József. Pécs, 2000. 125–132.
- ENGEL 2003 ENGEL Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: ENGEL Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk. CSUKOVITS Enikő. Budapest, 2003

- ERDŐ 1991 ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Budapest, 1991.
- FEDELES 2017 FEDELES Tamás: Petrus Stephani collector Apostolicus. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. Szerk. TUSOR Péter – SZOVÁK Kornél – FEDELES Tamás. Budapest – Róma, 2017. 31–88.
- FÉDOU 1995 FÉDOU, R.: '34. Hugues de Die'. In: *DHGE* 25. (1995), col. 215–219.
- FIGUEIRA 1980 FIGUEIRA, Robert C.: *The Canon Law of Medieval Papal Legation*. Penn Arbor, 1980.
- FIGUEIRA 1983 FIGUEIRA, Robert C.: The Classification of Medieval Papal Legates in the Liber Extra. *AHP* 21. (1983), 211–228.
- FIGUEIRA 1986a FIGUEIRA, Robert C.: *Legatus apostolicae sedis*. The Pope's *alter ego* according to Thirteenth Century Canon Law. *Studi medievali* III/27. (1986), 527–574.
- FIGUEIRA 1986b FIGUEIRA, Robert C.: Decretalists, Medieval Papal Legation and the Roman Law of Offices and Jurisdiction. *Res publica litterarum. Studies in the classical tradition* 9. (1986), 119–135.
- FIGUEIRA 1991a FIGUEIRA, Robert C.: Papal Reserved Powers and the Limitations of Legatine Authority. In: *Popes, Teachers and Canon Law in the Middle Ages*. Ed. SWEENEY, James Ross – CHODOROW, Stanley. Ithaca, 1991. 191–211.
- FIGUEIRA 1991b FIGUEIRA, Robert: Subdelegation by Papal Legates in the Thirteenth-Century Canon: Powers and Limitations. In: *Iure veritas. Studies in Canon Law in Memory of Schafer Williams*. Ed. BOWMAN, Steven B. – CODY, Blanche E. Michigan, 1991. 56–79.
- FIGUEIRA 2006 FIGUEIRA, Robert: The Medieval Papal Legate and his Province: Geographical Limits of Jurisdiction, Plenitude of Power. In: *Plenitude of Power: The Doctrines and Exercise of Authority in the Middle Ages: Essays in Memory of Robert Louis Benson. Church, Faith and Culture in the Medieval West*. Ed. FIGUEIRA, ROBERT C. Hampshire – Burlington, 2006. 73–106.
- FISCHER 2011 FISCHER, Andreas: Die Kardinäle von 1216 bis 1304: zwischen eigenständigem Handeln und päpstlicher Autorität. In: *Geschichte des Kardinalats im Mittelalter*. Ed. DENDORFER, Jörgen – LÜTZELSCHWAB, Ralf. Stuttgart, 2011. 155–224. (Päpste und Papsttum 39.)
- FISCHER 2013 FISCHER, Andreas: Personelle Verflechtung und politisches Handeln: Zur Wahrnehmung und Funktion kardinalischer Beziehungen im 13. Jahrhundert. In: *DENDORFER – LÜTZELSCHWAB 2013*. 15–36.
- FONT 2005 FONT Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.)
- FONT – BARABÁS 2017 FONT Márta – BARABÁS Gábor: Kálmán (1208–1241). *Halics királya – Szlavónia hercege*. Budapest – Pécs, 2017.
- FOREVILLE 1992 FOREVILLE, Raymonde: *Le pape Innocent III et la France*. Stuttgart, 1992. (Päpste und Papsttum 26.)

- FRAKNÓI 1901 FRAKNÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal*. I. 1000–1417. Budapest, 1901.
- FRENZ 2000 *Papst Innozenz III., Weichensteller der Geschichte Europas*. Ed. FRENZ, Thomas. Stuttgart 2000.
- FRIEDLAENDER 1928 FRIEDLAENDER, Ina (geb. Feinberg): *Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Italien am Ende des 12. Jahrhundert (1181–1198)*. Berlin, 1928.
- FÜRST 1967 FÜRST, Carl Gerold: *Cardinalis. Prolegomena zu einer Rechtsgeschichte des römischen Kardinalkollegiums*. München, 1967.
- GAMS GAMS, Pius Bonifacius: *Series episcoporum Ecclesiae catholicae*. Leipzig, 1931. (ND: Graz, 1957).
- GANZER 1963 GANZER, Klaus: *Die Entwicklung des auswärtigen Kardinalats im hohen Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte des Kardinalkollegiums vom 11. bis 13. Jahrhundert*. Tübingen, 1963.
- GANZER 1968 GANZER, Klaus: *Papsttum und Bistumbesetzungen in der Zeit von Gregor IX. bis Bonifaz VIII. Ein Beitrag zur Geschichte der päpstlichen Reservationen*. Köln – Graz, 1968.
- GANZER 1974 GANZER, Klaus: Das Römische Kardinalkollegium. In: *ISTITUZION ECCLESIASTICHE 1974*. 153–184.
- GERGELY 1982 Gergely Jenő: *A pápaság története*. Budapest, 1982.
- GERICS – LADÁNYI 1996 GERICS József – LADÁNYI Erzsébet: A Szentszék és a magyar állam a 11. században. In: *ZOMBORI 1996*. 9–20.
- GOŁĄB 1960 GOŁĄB, Kazimierz: Biskup Filip z Fermo i jego statuty legackye z 1279 R. *Roczniki historyczne* 26. (1960), 255–264.
- GOŁĄB 1985 GOŁĄB, Kazimierz: *Provincial Synodical Legislation in Poland*. In: *Poland in Christian civilization*. Ed. BRAUN, Jerzy. London, 1985. 139–153.
- GOODICH 2008 GOODICH, Michael: The Canonization Policy of Celestine III. In: *Pope Celestine III (1191–1198), Diplomat and Pastor*. Ed. DORAN, John – SMITH, Damian J. Farnham, 2008. 305–316.
- GÖLLER 1907 GÖLLER, Emil: *Die päpstliche Pönitentarie von ihrem Ursprung bis zur ihrer Umgestaltung unter Pius V*, vol. I., Rom, 1907.
- GRIESSER 1961 GRIESSER, Bruno: 'Konrad von Urach'. In: *LThK VI*. 474.
- GROSSO 1973 GROSSO, A. M. Lazzarino del: *Armut und Reichtum im Denken Gerhochs von Reichersberg*. München, 1973.
- GUILLEMAIN 1952 GUILLEMAIN, Bernard: Les chapelains d'honneur des papes d'Avignon. *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 64. (1952:1), 217–238.
- GUILLEMAIN 1966 GUILLEMAIN, Bernard: *La cour pontificale d'Avignon (1309–1376). Étude d'une société*. Paris, 1966².

- GYÓRY 1948 GyÓRY János: *Gesta regum – gesta nobilium. Tanulmányok Anonymus krónikájáról*. Budapest, 1948. (Az Országos Széchenyi Könyvtár Kiadványai 29.)
- HAGENER 1963 HAGENER, Othmar: Das päpstliche Recht der Fürstenabsetzung: seine kanonistische Grundlegung. *AHP* 1. (1963), 53–95.
- HAGENER 1967 HAGENER, Othmar: *Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts*. Linz, 1967.
- HAGENER 2000 HAGENER, Othmar: Die Register Innozenz' III. In: *FREZZ 2000*. 91–102.
- HAIDER 1979 HAIDER, Siegfried: Zu den Anfängen der päpstlichen Kapelle. *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* 87. (1979), 38–70.
- HAYEZ 1983 HAYEZ, Anne-Marie: Boulogne, Gui de. In: *LMA II*. Stuttgart – Weimar, 1983, col. 499.
- HEFELE – LECLERCQ HEFELE, Charles Joseph – LECLERCQ, Henri: *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. I–VIII/2. Paris, 1907–1921.
- HC *Hierarchia catholica medii aevii sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*. I [1198–1431], II [1431–1503]. Ed. EUBEL, Conrad. Münster, 1913–1914; *Hierarchia catholica medii et recentioris aevii sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*. III [1503–1600]. Ed. EUBEL, Conrad. Münster, 1923.
- HERBERS – JASPERT 2007 HERBERS, Klaus – JASPERT, Nikolas: Grenzräume und Grenzüberschreitungen im Vergleich. In: *Grenzräume und Grenzüberschreitungen im Vergleich: Der Osten und der Westen des mittelalterlichen Lateineuropa*. Ed. HERBERS, Klaus – JASPERT, Nikolas. Berlin, 2007. 9–18.
- HERBERS – JOHRENDT 2009 *Das Papsttum und das vielgestaltige Italien. Hundert Jahre Italia Pontificia*. Ed. HERBERS, Klaus – JOHRENDT, Jochen. Berlin–New York, 2009.
- HERDE 1970 HERDE, Peter: *Audientia litterarum contradictarum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und die päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts*. Band I. Tübingen, 1970.
- HERDE 2002 HERDE, Peter: Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. *ZSRG KA* 119. (2002), 20–43.
- HERVAY 1984 HERVAY, Ferenc Levente: A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In: *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Szerk.: H. BALÁZS Éva – FÜGEDI Erik – MAKSAY Ferenc. Budapest, 1984. 159–172.
- HERVAY 2007 HERVAY, Ferenc Levente: A pálos rend eredete. In: *Decus solitudinis Pálos évszázadok*. Szerk.: SARBÁK Gábor. Budapest, 2007. 57–65.

- HÉNAFF 1993 HÉNAFF, Henri: Les conservateurs apostoliques et les papes dans la seconde moitié du XIIIe siècle. *Revue de droit canonique* 43. (1993:1), 1-42.
- HÉNAFF 1997 HÉNAFF, Henri: Les conservateurs apostoliques dans la seconde moitié du XIIIe siècle. Les modalités de leur nomination et de l'exercice de leur fonction. *Revue de droit canonique* 47. (1997:1), 71-88.
- HÉNAFF 2000 HÉNAFF, Henri: Les conservateurs apostoliques et la législation de Boniface VII (1294-1303). *Revue de droit canonique* 50. (2000:2), 283-308.
- HÉNAFF 2005 HÉNAFF, Henri: Les conservateurs apostoliques d'après le concile de Vienne. *Revue de droit canonique* 55. (2005:2), 341-353.
- HIESTAND 1972 HIESTAND, Rudolf: Legat, Kaiser und Basileus. Bischof Kuno von Praeneste und die Krise des Papsttums von 1111/1112. In: *Aus Reichsgeschichte und Nordischer Geschichte. Festschrift für Karl Jordan zum 65. Geburtstag*. Ed. FUHRMANN, Horst – MAYER, Hans Eberhard – WRIEDT, Klaus. Stuttgart, 1972. 141–152. (Kieler Historische Studien 16.)
- HOLTZMANN 1959 HOLTZMANN, Walther : XII. századi pápai levelek kánoni gyűjteményekből. *Századok* 93. (1959), 404–417.
- HUBER 1885 HUBER, Alfons: *Geschichte Österreichs*. II. Gotha, 1885.
- HÜLS 1977 HÜLS, Rudolf: *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms 1049–1130*. Tübingen, 1977. (Bibliothek des Deutschen Historischen Institut in Rom 48.)
- JASPERT 2007 JASPERT, Nikolas: Grenzen und Grenzräume im Mittelalter: Forschungen, Konzepte und Begriffe. In: *Grenzräume und Grenzüberschreitungen im Vergleich: Der Osten und der Westen des mittelalterlichen Lateineuropa*. Ed. HERBERS, Klaus – JASPERT, Nikolas. Berlin, 2007. 43–70.
- JOHRENDT 2012 JOHRENDT, Jochen: Die päpstliche Kapelle als Bindeglied zwischen Kurie und Kirche. In: *ALBERZONI – ZEY 2012*. 261–282.
- JOHRENDT 2014 JOHRENDT, Jochen: Der vierte Kreuzzug, das lateinische Kaiserreich und die päpstliche Kapelle unter Innocenz III. In: *ALBERZONI – MONTAUBIN 2014*. 51–114.
- JOHRENDT–MÜLLER 2008a *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III*. Ed. JOHRENDT, Jochen – MÜLLER, Harald. Berlin – New York, 2008.
- JORDAN 1954 JORDAN, Karl: Die Stellung Wiberts von Ravenna in der Publizistik des Investiturstreits. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 62. (1954), 155–164.
- JUGIE 1986 JUGIE, Pierre: *Le cardinal Gui de boulogne (1316–1373) : biographie et études d'une familia cardinalice*. I–III. Paris, 1986. (Thèse de l'École des Chartes)

- JUGIE 1987 JUGIE, Pierre: *L'activité diplomatique du cardinal Gui de Boulogne en France au milieu du XIVe siècle*. Paris, 1987. (Bibliothèque de l'École des Chartes 145.)
- JUGIE 1989 JUGIE, Pierre: La légation en Hongrie et en Italie du cardinal Gui de Boulogne (1348–1350). *Il Santo. Rivista antoniana di storia, dottrina, arte* 29. (1989), 29–69.
- JUGIE 1991 JUGIE, Pierre: Le vicariat impérial du cardinal Gui de Boulogne à Lucques en 1369–1370. *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen Age* 103. (1991), 261–357.
- JUGIE 1994 JUGIE, Pierre: Un discours inédit du cardinal Gui de Boulogne, légat en Espagne, prononcé devant le roi d'Aragon (24 janvier 1359). In: *Les prélats, l'église et la société, XIe–XVe siècles. Hommage à Bernard Guillemain*. Ed. BÉRIAC-LAINÉ, Françoise. Bordeaux, 1994. 219–227.
- KALOUS 2017 KALOUS, Antonín: *Late Medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation*. Roma, 2017.
- KALTENBRUNNER 1889 KALTENBRUNNER, F.: *Aktenstücke zur Geschichte des deutschen Reiches: unter den Königen Rudolf I. und Albrecht I.* Wien, 1889. (Mitteilungen aus dem vaticansichen Archive 1.)
- KAMP 1975 KAMP, Norbert: *Kirche und Monarchie im staufischen Königreich Sizilien. I: Prosopographische Grundlegung: Bistümer und Bischöfe des Königreichs 1194–1266, Teil II, 509–514; Teil III. 1210–1215.* München, 1975. (Münstersche Mittelalter-Schriften, 10.I,2 und 10.I,3)
- KARTUSCH 1948 KARTUSCH, Elfriede: *Das Kardinalskollegium in der Zeit von 1181–1227. Ein Beitrag zur Geschichte des Kardinalates im Mittelalter.* Wien, 1948.
- KEGLEVICH 2012 KEGLEVICH Kristóf: *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou korban (1075–1403)*. Szeged, 2012. (Capitulum VIII.)
- KEHR 1924 KEHR, Paul Fridolin: Papst Gregor VIII als Ordensgründer. In: *Miscellanea Francesco Ehrle. Scritti di storia paleografia, pubblicati sotto gli auspici di S. S. Pio XI in occasione dell'ottantesimo natalizio dell'Emo Cardinale Francesco Ehrle*. II. Rom, 1924. 248–275. (Studi e Testi 38)
- KEHR 2005a KEHR, Paul, Fridolin: *Ausgewählte Schriften*. I–II. Ed. HIESTAND, Rudolf. Göttingen, 2005. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge 250.)
- KEHR 2005b KEHR, Paul Fridolin: Vier Kapitel aus der Geschichte Kaiser Heinrich III. In: *KEHR 2005a*. II. 1196–1255.
- KÉRY 1999 KÉRY, Lotte: *Canonical Collections of the Early Middle Ages (ca. 400–1140). A Bibliographical Guide to the Manuscripts and Literature*. Washington, 1999.

- KIESEWETTER 2006 KIESEWETTER, Andreas: L'intervento di Niccolò IV, Celestino V e Bonifacio VIII nella lotta per il trono ungherese (1290–1303). In: *BONINCONTRO* 2006. 139–198.
- KIRSCH 1903 KIRSCH, Johann Peter: *Die päpstlichen Annaten in Deutschland während des 14. Jahrhunderts. 1.: Von Johann XXII. bis Innozenz VI.* Paderborn, 1903.
- KISS 2000 KISS Gergely: „Teuzo sancte Romane Ecclesie legatus ... Teuzo cardinalis” Adalékok az I. László-kori pápai-magyar kapcsolatok történetéhez. In: *„Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk. PITI Ferenc, Szeged, 2000. 265–276.
- KISS 2008 KISS Gergely: A pápai legátusok és a magyar egyházjog az Anjou-kor elején (1298–1311). In: *Pécsi történeti katedra. Cathedra historica Universitatis Quinqueecclesiensis.* Szerk. CSABAI Zoltán – DÉVÉNYI Anna – FISCHER Ferenc – HAHNER Péter – KISS Gergely – VONYÓ József, Pécs, 2008. 271–285.
- KISS 2010a KISS Gergely: Pápai legátusok a XI–XIII. századi Magyarországon (diplomácia, egyházkormányzat és egyházjog). In: *Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk. ALMÁSI Tibor – Révész Éva – SZABADOS György. Szeged, 2010. 195–201.
- KISS 2010b KISS, Gergely: Les légats pontificaux en Hongrie au temps des rois Angevins (1298–1311). In: *KORDÉ – PETROVICS* 2010. 101–116.
- KISS 2012 KISS Gergely: Mutatis mutandis? A magyar főpapok jogfelfogásának változásai a 12. század második és a 13. század első felében. In: *„Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta 60. születésnapjára.* Szerk. BAGI Dániel – FEDELES Tamás – KISS Gergely. Pécs, 2012. 259–276.
- KISS 2013 KISS Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon.* Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.)
- KISS 2014 KISS Gergely: Meránia és Aquileia között. Berthold kalocsai érsek pályafutásának egyházkormányzati tanulságai. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013.* Szerk. MAJOROSSY Judit. Szentendre, 2014. (Ferenczy Múzeum kiadványai. A sorozat : Monográfiák 2.) 85–94.
- KISS 2015 KISS Gergely: *Dél-Magyarországtól – Itáliáig: Bánca nembeli István (1205 k. – 1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája.* Pécs, 2015.
- KISS 2017 KISS Gergely: Formation d'une identité politique et de gouvernement chez les officiers clerics de Charles Ier d'Anjou (royaume de Hongrie) ? In : *Actes du colloque international „Les officiers et la chose publique dans les territoires angevins (XIIIe–XVe siècle) : vers une culture politique ? , Saint-Étienne 17–19 novembre 2016”.* Sous la direction de Thierry Pécout, Mélanges de l'École française de Rome, Rome, 2017. (megjelenés alatt)

- KISS 2018a Kiss Gergely: *Pápai megbízottak Magyarországon 1294–1378*. Pécs, 2018 (kézirat).
- KISS 2018b Kiss Gergely: Kuno pápai legátus és Magyarország az elbeszélő források tükrében. In: *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Szerk. KINCSES Katalin Mária. Budapest, 2018. 253–262.
- KISS GÁBOR 2015 Kiss Gábor: A conservatores hivatala, mint a pápai küldöttbíráskodás sajátos megjelenése az érett középkorban. *Fons* 22. (2015), 91–102.
- KLANICZAY 1986 KLANICZAY GÁBOR: Az 1083. évi szenttéavatások. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI Erik. Budapest, 1986. 15–32
- KLANICZAY 2000 KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest, 2000.
- KLANICZAY 2018 KLANICZAY, GÁBOR: Saint Margaret: Royal and Female Sanctity. In: *Legenda Vetus, Acta Processus Canonizationis et Miracula Sanctae Margaritae de Hungaria. The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary*. Ed. CSEPREGI, Ildikó – KLANICZAY, Gábor – PÉTERFI, Bence, transl. CSEPREGI, Ildikó – FLANIGAN, Clifford – PERRAUD, Louis. Budapest – New York, 2018. 3–30.
- KLEWITZ 1936 KLEWITZ, Hans-Walter: Die Entstehung des Kardinalkollegiums. *ZSRg KA* 25. (1936), 115–221.
- KOHL 1983 KOHL, Benjamin G.: Conti, Ildebrandino. *Dizionario Biografico degli Italiani* 28. (1983), online változat
- KOPECZNY 2013 KOPECZNY, Zsuzsanna: Resedinta regala medievala de la Timisoara. *Analele Banatului* 21. (2013), 211–231.
- KORDÉ – PETROVICS 2010 *La diplomatie des États Angevins aux XIIIe et XIVe siècles. Diplomacy in the Countries of the Angevin Dynasty in the Thirteenth – Fourteenth Centuries. Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest 13–16 septembre 2007*. Ed. KORDÉ, Zoltán – PETROVICS, István. Rome – Szeged, 2010.
- KOSZTA 1991 Koszta László: A pozsegi társaskáptalan tagjai a XIV. század közepéig. *Aetas* 6. (1991:3–4), 40–58.
- KOSZTA 2007 KOSZTA László: Az 1306-os pécsi püspökválasztás. Megjegyzés a pécsi püspökség 14. század eleji archontológiájához. In: KOSZTA László: *Írásbeliség és egyházszerkezet. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*. Szeged, 2007. 59–71. (Capitulum III.)
- KOSZTOLNYIK 1990 KOSZTOLNYIK Zoltán: Rome and the Church in Hungary in 1279. The Synod of Buda. *Annuaire historiae conciliorum* 22. (1990), 68–85.
- KOVÁCS 2013a KOVÁCS Viktória: *Adalékok Niccolò Boccasini és Gentilis de Monteflorum pápai legátusok egyházi bíráskodási tevékenységéhez*. Pécs, 2013. (MA szakdolgozat, kézirat)

- KOVÁCS 2013b KOVÁCS, Viktória: Causae coram nobis ventilatae. Adalékok Gentilis de Monteflorum pápai legátus magyarországi egyházi bíráskodási tevékenységéhez In: *Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)*. Szerk. FEDELES Tamás – FONT Márta – KISS Gergely. Pécs, 2013. 75–99.
- KROPF 1901 KROPF Lajos: A magyarországi pápai tizedszedők számadásai a 13. és 14. században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 8. (1901), 196–211, 233–266
- KUBINYI 2007 KUBINYI András: Magyarország és a pálosok a XIV–XV. században. In: *Decus solitudinis Pálos évszázadok*. Szerk. SARBAK Gábor. Budapest, 2007. 40–56.
- KUMOROVITZ 1983 KUMOROVITZ, L. Bernát: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi (és török) háborúja. *Századok* 117. (1983), 930–974.
- KUTTNER 1937 KUTTNER, Stephan: *Repertorium der Kanonistik (1140–1234)*. Città del Vaticano, 1937. (Studi e testi 7)
- KUTTNER 1945 KUTTNER, Stephan: Cardinalis: The history of a canonical concept. *Traditio* 3 (1945), 129–214. (reed. in: KUTTNER, Stephan: *The History of Ideas and Doctrines of Canon Law in the Middle Ages*. London, 1980. 129–214.)
- KYER 1979 KYER Clifford Ian: *The Papal Legate and the "Solemn" Papal Nuncio 1243–1378: The Changing Pattern of Papal Representation*. Toronto, 1979. (PhD Dissertation)
- KYER 1980 KYER, Clifford Ian: The Legation of Cardinal Latinus and William Duranti's Speculum legatorum. *Bulletin of Medieval Canon Law* 10. (1980), 56–62.
- LE ROUX 2010a LE ROUX, Amandine: *Servire le pape, le recrutement des collecteurs pontificaux dans le Royaume de France et en Provence de la papauté d'Avignon à l'aube de la Renaissance (1316–1521)*. I–III. Nanterre, 2010 (thèse)
- LE ROUX 2010b LE ROUX, Amandine: Mise en place des collecteurs et des collectories dans le royaume de France et en Provence (1316–1378). *Lusitania Sacra* 22. (2010), 45–62.
- LÉONARD 1932–1936. LÉONARD, Émile-Guillaume: *Histoire de Jeanne Ire, reine de Naples, comtesse de Provence, 1343–1382*, I–III. Paris – Monaco, 1932–1936.
- LONGO 2000 LONGO, Carlo: '771. Jean de Pistoie'. In: *DHGE* 27. (2000), col. 450–451.
- LUNT 1934 LUNT, William Edward: *Papal Revenues in the Middle Ages I–II*. New York, 1934.
- LUNT 1939 LUNT, William Edward: *Financial relations of the papacy with England to 1327*. Cambridge (Mass.), 1939.
- MAJNARIĆ 2008 MAJNARIĆ, Ivan: Papinski kapelan Ivan od Casamarija i bilinopoljska abjuracija 1203. Papinski legat koji to u Bosni nije bio? *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 50. (2008), 1–13.

- MAKK 1978 MAKK Ferenc: Megjegyzések II. Géza történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 62. (1978), 3–23.
- MAKK 1990 MAKK Ferenc: *Magyar külpolitika 896–1196*. I–II. Szeged, 1990. (Akadémiai doktori értekezés. Kézirat)
- MALECZEK 1984 MALECZEK, Werner: *Papst und Kardinalkolleg von 1191 bis 1216*. Wien, 1984.
- MALECZEK 2003 MALECZEK, Werner: Die päpstlichen Legaten im 14. und 15. Jahrhundert. In: *Gesandtschafts- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa* Ed. SCHWINGES, Rainer C. – WRIEDT, Klaus. Konstanz, 2003. (Vorträge und Forschungen 60.) 33–86.
- MALECZEK 2011 MALECZEK, Werner: Die Kardinäle von 1143 bis 1216. Exklusive Papstwähler und erste Agenten der päpstlichen plenitudo potestatis. In: *Geschichte des Kardinalats im Mittelalter*. Hrsg. DENDORFER, Jürgen – LÜTZELSCHWAB, Ralf. Stuttgart, 2011. (Päpste und Papsttum 39) 95–154.
- MALÉTH 2015 MALÉTH Ágnes: Gui de Boulogne magyarországi itineráriuma. *Világtörténet* 5 (37). (2015), 29–42.
- MALÉTH 2019 MALÉTH Ágnes: *I. Károly és a pápaság kapcsolata (1301–1342)*. Pécs, 2019. (DeLegatOnline Könyvek 2.) (megjelenés alatt)
- MÁLYUSZ 2007 MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 2007.
- MANTESE 1949 MANTESE, Giovanni: Un processo a Roma tra vescovo e commune di Vicenza. *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 3. (1949), 236–263.
- MANTESE 1954 MANTESE, Giovanni: *Memorie storiche della chiesa Vicentina*. II. Vicenza, 1954.
- MARINKOVIĆ 2008 MARINKOVIĆ, Ana: Celestine III and Dalmatia. In: *Pope Celestine III (1191–1198), Diplomat and Pastor*. Ed. DORAN, John – SMITH, Damian J. Farnham, 2008. 179–188.
- MATHER 1964 MATHER, Richard: The Codicil of Cardinal Comes de Casate and the Libraries of Thirteenth Century Cardinals. *Traditio* 20 (1964), 319–350.
- MATTHEW 1992 MATTHEW, Donald: *The Norman Kingdom of Sicily*. Cambridge, 1992.
- MEZEY 1976 MEZEY László: Az esztergomi érsekség primáciává fejlődése. *Vigília* 41. (1976), 368–374.
- MEZEY 1980 MEZEY, László: Athleta patriae. In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk. MEZEY László. Budapest, 1980. 19–55.
- MOLLAT 1912a MOLLAT, Guillaume: 'Albornoz (Gil-Alvarez-Carillo)'. In: *DHGE* 1. (1912), col. 1717–1725.
- MOLLAT 1912b MOLLAT, Guillaume: *Les papes d'Avignon (1305–1378)*. Paris, 1912.
- MOLLAT 1921 MOLLAT, Guillaume: *La collation des bénéfices ecclésiastiques sous les papes d'Avignon (1305–1378)*. Paris, 1921.

- MOLLAT 1934 MOLLAT, Guillaume: '56 Bertrand de Saint-Geniès'. In: *DHGE* 8. (1934), col. 1075–1078.
- MOLLAT 1938 MOLLAT, Guillaume: 'Boulogne (Gui de)' In: *DHGE* 10. (1938), col. 101–106.
- MOLNÁR 2004 MOLNÁR Péter: Császárság, pápaság és az itáliai nagypolitika. In: *Európa ezer éve. A Középkor*. I–II. Szerk. KLANICZAY Gábor Budapest, 2004. II. 62–89.
- MONTECCHI PALAZZI 1986 MONTECCHI PALAZZI, Thérèse : Formation et carrière d'un grand personnage de la Curie au XIIe siècle : le cardinal Albinus. *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes*. 98. (1986) 623–671.
- MOORE 2003 MOORE, John C.: *Innocent III (1160/61–1216). To Root Up and to Plant*. Leiden – Boston. 2003. (The Medieval Mediterranean Peoples, Economies and Cultures, 400–1500, 47)
- MOREAU 1909 MOREAU, Édouard de: *L'Abbaye Villers-en-Brabant aux XIIe et XIIIe siècles, étude d'histoire religieuse et économique*. Bruxelles, 1909.
- MORONI 1840–1861 MORONI, Gaetano: *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni, specialmente intorno ai principali santi, beati, martiri, padri, ai sommi pontefici, cardinali e più celebri scrittori ecclesiastici, ai varii gradi della gerarchia della Chiesa cattolica, alle città patriarcali, arcivescovili e vescovili, agli scismi, alle eresie, ai concilii, alle feste più solenni, ai riti, alle ceremonie sacre, alle cappelle papali, cardinalizie e prelatizie, agli ordini religiosi, militari, equestri ed ospitalieri, non che alla corte romana ed alla famiglia pontificia*. I–CIII. Venezia, 1840–1861.
- MULDOON 1966 MULDOON, James: Extra Ecclesiam non est Imperium. The Canonists and the Legitimacy of Secular Power. *Studia Gratiana* 9. (1966), 553–580.
- MÜLLER 1950 MÜLLER, Heinrich: *Die Mitglieder des Kardinalskollegiums von 1181–1216*. Göttingen, 1950. (Dissertation)
- MÜLLER 2008a MÜLLER, Harald: Entscheidung auf Nachfrage. Die delegierten Richter als Verbindungsglieder zwischen Kurie und Region sowie als Gradmesser päpstlicher Autorität. In: *JOHRENDT – MÜLLER 2008a*. 108–131.
- MÜLLER 2008b MÜLLER, Harald: Gesandte mit beschränkter Handlungsvollmacht. Zur Struktur und Praxis päpstlich delegierter Gerichtsbarkeit. In: *Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie. Zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen vom 12. bis zum 15. Jahrhundert*. Ed. MÄRTL, Claudia – ZEY, Claudia. Zürich, 2008. 41–65.
- NORWICH 1970 NORWICH, *The Kingdom in the Sun 1130–1194*. London, 1970.
- NÜSKE 1974–1975 NÜSKE, Gerd Friedrich: Untersuchungen über das Personal der päpstlichen Kanzlei 1254–1303. *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 20. (1974), 39–240, 21. (1975), 249–431.

- OBERMAYER-MARNACH 1948 OBERMAYER-MARNACH, Eva: *Das Kardinalkollegium in der Zeit von 1070 bis 1130. Ein Beitrag zur Geschichte des Kardinalates im Mittelalter*. Wien, 1948 (Dissertation)
- OHNSORGE 1928 OHNSORGE, Werner: *Die Legaten Alexanders III im ersten Jahrzehnt seines Pontifikats (1159–1169)*. Berlin, 1928. (Historische Studien 175.)
- OHNSORGE 1929 OHNSORGE, Werner: *Päpstliche und gegenpäpstliche Legaten in Deutschland und Skandinavien 1159–1181*. Berlin, 1929. (Historische Studien 188.)
- OSZVALD 1957 OSZVALD A./F.: Adatok a magyarországi premontreiek Árpádkori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* VI. (1957), 231–254.
- PARAVICINI 1979 PARAVICINI BAGLIANI, Agostino: Il „registrum causarum” de Ottaviano Ubaldini et l’amministrazione della giustizia alla curia romane nel secolo XIII. In: *Römische Kurie. Kirchliche Finanzen. Vatikanisches Archiv. Studien zu Ehren von Hermann Hoberg*. I–II. Ed. GATZ, Erwin. Roma, 1979. II. 635–657. (Pontificia Universitas Gregoriana Miscellanea Historiae Pontificae 46.)
- PARAVICINI BAGLIANI 1980 PARAVICINI BAGLIANI, Agostino: *I testamenti dei cardinali del duecento*. Roma, 1980. (Miscellanea della Società Romana di Storia Patria 25.)
- PARAVICINI BAGLIANI 1995 PARAVICINI BAGLIANI, Agostino: *La cour des papes au XIIIe siècle*. Paris, 1995.
- PAULER 1899 PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. I–II. Budapest, 1899².
- PERRET 2018 PERRET, Noëlle-Laetitia: Le Speculum legatorum de Guillaume Durand (c. 1279). Expérience personnelle et réflexion théorique dans la construction d’un discours normatif. *ZSRg KA* 104. (2018), 410–423.
- PETROVICS 1991 PETROVICS István: Megjegyzések Telegdi Csanád egri püspökké szentelése kapcsán. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 92 (1991), 43–50.
- PÉTERFI 2017 Régi és új oklevelek Árpád-házi Margit szentté avatásának történetéhez (1272–1467). Közzé teszi PÉTERFI Bence. In: *Az első 300 év Magyarországon és Európában: A Domonkos-rend a középkorban*. Szerk. CSURGAI Horváth József. Székesfehérvár, 2017. 305–335.
- PIRHALLA 1899 PIRHALLA Márton: *A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse, 1899.
- PÓR 1892 PÓR Antal: *Nagy Lajos, 1326–1382*. Budapest, 1892.
- PÓR 1900 PÓR Antal: *Nagy Lajos király viszonya az aquilėjai pátriárkához*. Budapest, 1900.
- PÓSÁN 1996 PÓSÁN László: *A Német Lovagrend története a 13. században*. Debrecen, 1996.
- PRETE 1967 PRETE, S.: ‘Fermo’. In: *DHGE* 16. (1967), col. 1084–1091.

- PRT *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története.* Szerk. ERDÉLYI László – SÖRÖS Pongrác. I–XII/B. Budapest, 1902–1916.
- RÁCZ 1996 RÁCZ György: Az Anjou-ház és a Szentszék. In: ZOMBORI 1996. 55–81.
- RENNIE 2013 RENNIE, Kriston R.: *The Foundations of Medieval Papal Legation.* Basingstoke, 2013.
- RESS 2002 REES, Wilhelm: Pápstliche Legaten Berater und Diplomaten. In: *Leistungsstrukturen der katholischen Kirche. Kirchenrechtliche Grundlagen und Reformbedarf.* Ed. RIEDEL-SPANGENBERGER, Ilona. Freiburg im Breisgau – Basel – Wien, 2002. 145–178.
- RIECKENBERG 1980 RIECKENBERG, Hans Jürgen, 'Konrad von Urach'. *Neue Deutsche Biographie* 12. (1979), 551.
- RIEZLER 1882 RIEZLER, Sigmund von: 'Konrad von Urach'. *Allgemeine Deutsche Biographie* 16. (1882), 605–608.
- RIEZLER 1883 RIEZLER, Sigmund von: *Die Geschichte des Hauses Fürstenberg und seiner Ahnen bis zum Jahre 1509.* Tübingen, 1883.
- ROSS 2013 ROSS, Matthew Davis: *The Papal Chapel 1288–1304: A Study in Institutional and Cultural Change.* London, 2013. (PhD dissertation)
- RUESS 1912 RUESS, Karl: *Die rechtliche Stellung der päpstlichen Legaten bis Bonifaz VIII.* Paderborn 1912. (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland. Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft 13. Heft)
- SALMINEN 1998 SALMINEN M. Tapio: In the Pope's Clothes: Legatine Representation and Apostolical Insignia in High Medieval Europe. In: *Roma, magistra mundi. Itineraria culturae medievalis: Mélanges offerts au Père L. E. Boyle à l'occasion de son 75e anniversaire.* Ed. J. HAMESSE – R. J. LONG – T. B. NOONE. Turnhout – Louvain-la-Neuve, 1998. 339–354.
- SALONEN 2016 SALONEN, Kirsi: *The Apostolic Penitentiary.* In: *A Companion to the Medieval Papacy: Growth of an Ideology and Institution.* Ed. Sisson Keith David – LARSSON, Atria A. Leiden, 2016. 259–275.
- SCHIEFFER 1935 SCHIEFFER, Thedor: *Die päpstlichen Legaten in Frankreich von 870 bis zum 1130.* Berlin, 1935. (Historische Studien 263.)
- SCHIMMELPFENNIG 1973 SCHIMMELPFENNIG, Bernhard: *Die Zeremonienbücher der römischen Kurie im Mittelalter.* Tübingen, 1973.
- SCHIMMELPFENNIG 1992 SCHIMMELPFENNIG, Bernhard: Die Bedeutung Roms im päpstlichem Zeremoniell. In: *Rom im hohen Mittelalter. Studien zu den Romvorstellungen und zur Rompolitik vom 10. bis zum 12. Jahrhundert. Reinhard Elze gewidmet zur Vollendung seines siebzigsten Lebensjahres.* Ed. SCHIMMELPFENNIG, Bernhard – SCHMUGGE, Ludwig. Sigmaringen, 1992. 47–63.
- SCHIMMELPFENNIG 2005a SCHIMMELPFENNIG, Bernhard: *Papsttum und Heilige. Kirchenrecht und Zeremoniell. Ausgewählte Aufsätze.* Ed. KREUZER, Georg – WEISS, Stefan. Neuried, 2005.

- SCHIMMELPFENNIG 2005b SCHIMMELPFENNIG, Bernhard: Die Organisation der päpstlichen Kapelle in Avignon. In: *SCHIMMELPFENNIG 2005a*. 30–55
- SCHMIDT 1989 SCHMIDT, Tilmann: *Der Bonifaz-Prozess. Verfahren der Papstanklage in der Zeit Bonifaz' und Clemens' V.* Wien, 1989 (Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht, 19).
- SCHMIDT 1991 SCHMIDT, U.: 'Lucius III.' In: *LMA V* (1991), 1262–1263.
- SCHMUGGE 1987 SCHMUGGE, Ludwig: Die Dekretale Papst Leos IX. „Relatum est auribus nostris“. JL 4269 in der kanonistischen Tradition (1052–1234). *ZSRg KA* 104 (1987), 41–69.
- SCHMUTZ 1966 SCHMUTZ, Richard Antone: *The foundation of medieval papal representation*. Los Angeles, 1966 (Dissertation)
- SCHMUTZ 1972 SCHMUTZ, Richard Antone: Medieval papal representatives: legates, nuncios and judges-delegate. In: *Studia Gratiana post octava decreti saecularia collectanea historiae canonici XV*. Ed. STRAYER, Joseph R. – QUELLER, Donald E. Roma, 1972. 441–463.
- SCHÖNE 1857 SCHÖNE, Gustav: *Kardinallegat Kuno, Bischof von Praeneste*. Weimar, 1857.
- SCHRECKENSTEIN 1867 SCHRECKENSTEIN, Karl Heinrich Roth von: *Konrad von Urach, Bischof von Porto und S. Rufina als Cardinallegat in Deutschland 1224–1226*
- SCHRÖR 2009 SCHRÖR, Matthias: Metropolitangewalt und papstgeschichtliche Wende. Husum, 2009. (Historische Studien, Band 494.)
- SCHUCHARD 2000 SCHUCHARD, Christiane: *Die päpstlichen Kollektoren im späten Mittelalter*. Tübingen, 2000.
- SCHUMANN 1912 SCHUMANN, Otto: *Die päpstlichen Legaten in Deutschland zur Zeit Heinrichs IV. und Heinrichs V. (1056–1125)*. Marburg, 1912.
- SCHWARZMAIER 1991 SCHWARZMAIER, Hans-Martin: Konrad von Urach. Abt von Clairvaux und Cîteaux, Kardinalbischof von Porto um 1177–1227. In: *Lebensbilder aus Schwaben und Franken*. Ed. TADDEY, Gerhard. Stuttgart, 1991. 1–17.
- SELGE 1967 SELGE, Kurt-Victor: L'aile droite du mouvement vaudois et naissance des pauvres catholiques. *Cahiers de Fanjeaux* 2 (1967), 227–243.
- SIMON 1918 SIMON, André: *L'Ordre des Pénitentes de Ste Marie-Madeleine en Allemagne au XIIIe siècle*. Fribourg, 1918.
- SOLYMOSI 1996 SOLYMOSI László: Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemonia idején (13. század). In: *ZOMBORI 1996*. 47–54.
- SOLYMOSI 2017 SOLYMOSI László: Szent László király sírja, kultusza és szentté avatása. In: *Szent király, lovagkirály. A Szent László-herma és a koponyaereklye vizsgálatai*. Szerk. KRISTÓF Lilla Alida et al. Győr, 2017. 16–39.
- STUTZ – FEINE 1895 STUTZ, Ulrich – FEINE, Hans-Erich: *Geschichte des kirchlichen Benefizialswesen von seinen Anfängen bis auf die Zeit Alexanders III.* Berlin. 1895.

- SWEENEY 1989 SWEENEY, James Ross: Innocent III., Canon Law and Papal Judges Delegate in Hungary. In: *SWEENEY – CHODOROW 1989*. 26–51.
- SWEENEY 1993 SWEENEY, James Ross: III. Ince és az esztergomi érsekválasztási vita. „A Bone Memorie” II. dekretalia történeti háttere. *Aetas* 8 (1993:1), 147–169.
- SWEENEY 1999 SWEENEY, James Ross: Summa potestas post Deum – Papal Dilectio and Hungarian Devotio in the Reign of Innocent III. In: „...*The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways.*” *Festschrift in Honor of János M. Bak*. Ed. NAGY, Balázs – SEBŐK, Marcell. Budapest, 1999. 492–498.
- SWEENEY – CHODOROW 1989 *Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages*. Ed. SWEENEY, James Ross – CHODOROW, Stanley. Ithaca – New York. 1989.
- SZABADOS 1999 SZABADOS György: Imre és András. *Századok* 133. (1999), 85–111.
- SZABADOS 2000 SZABADOS, György: Egy elmaradt keresztes hadjáratról. Magyar-szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között. In: „*Magyaroknak eleiről.*” *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Ed. PITI, Ferenc – SZABADOS, György. Szeged 2000. 473–492.
- SZABÓ-BECHSTEIN 1985 SZABÓ-BECHSTEIN, Brigitte: *Libertas ecclesiae. Ein Schlüsselbegriff des Investiturstreits und seine Vorgeschichte 4–11. Jahrhundert*. Róma, 1985. (Studi Gregoriani XII.)
- SZCZUR 2009 SZCZUR, Stanisław: Papal Collectors and State Power in Central Europe during the Fourteenth Century. In: *Central and Eastern Europe in the Middle Ages. A Cultural History*. Ed. GÓRECKI, Piotr – DEUSEN, Nancy van. London – New York, 2009. 125–146.
- SZOVÁK 1996 SZOVÁK Kornél: Pápai-magyar kapcsolatok a 12. században. In: *ZOMBORI 1996*. 21–46.
- SZUROMI 2002 SZUROMI, Szabolcs Anzelm: Zsinati fegyelem és a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolat a XII. században. *Vigília* 67. (2002), 512–515.
- SZŰCS 2002 SZŰCS, Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 2002.
- THOROCZKAY 2014 THOROCZKAY Gábor: A Szent Bölcsesség egyháza. A titeli társaskáptalan története a kezdetektől a XIV. század közepéig. *Fons* 21. (2014), 331–350.
- THOROCZKAY 2016 THOROCZKAY Gábor: László király szentté avatása. In: THOROCZKAY Gábor: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. Budapest, 2016. 119–128.
- TILLMANN 1975 TILLMANN, Helene: Ricerche sull’origine dei membri del Collegio cardinalizio nel XII secolo. II/2. *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 29 (1975), 363–402.
- TÓTH 1934 TÓTH László: *Tanulmányok a szegénységi vita forrásainak történetéhez XXII. János pápa korából*. Budapest. 1934.
- TÖRÖK 2003 TÖRÖK József: *A tizenharmadik század magyar egyháztörténete*. Budapest, 2003.

- TURLEJ 2016 TURLEJ, Stanisław: *Justiniana Prima. An underestimated aspect Justinian's Church Policy*. Kraków, 2016.
- UDVARDY 1991 UDVARDY József: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*. Köln, 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.)
- UGHELLI 1717–1722 UGHELLI, Ferdinando: *Italia sacra*. I–IX. Ed, rev.: COLETI, Niccolò, Venezia, 1717–1722.
- VAJK 2003 VAJK, Ádám: Kanizsai III. János. In: *BEKE 2003*. 196–200.
- VAUCHEZ 1981 VAUCHEZ, André: *La sainteté en occident aux derniers siècles du Moyen Age. D'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques*. Rome, 1981.
- WALDMÜLLER 1987 WALDMÜLLER, Lothar: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn: Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311)*. Paderborn – München – Wien – Zürich 1987. (Konziliengeschichte, Reihe A. Darstellungen)
- WALEY 1957 WALEY, Daniel: Papal Armies in the Thirteenth Century. *The English Historical Review* 72, nr. 282. (1957), 1–30.
- WALEY 1961 WALEY, Daniel: *The Papal State in the Thirteenth Century*. London – New York. 1961.
- WASNER 1958 WASNER, Franz: Fifteenth-Century Texts on the Ceremonial of the Papal 'Legatus a Latere'. *Traditio* 14. (1958), 295–358.
- WATTERICH *Pontificum romanorum qui fuerunt inde ab exeunte saeculo IX usque ad finem saeculi XIII vitae ab aequalibus conscriptae*. I–II. Ed. WATTERICH, Johann Baptist Mathias. Lipsiae, 1862.
- WEIGAND 1977 WEIGAND, Rudolf: Administrator. In: *LMA* I. col. 155.
- WEISS 1995 WEISS, Stefan: *Die Urkunden der päpstlichen Legaten von Leo IX. bis Coelestin III. 1049–1198*. Köln – Wien, 1995. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 13.)
- WILLI 1911–1912 WILLI, Dominikus: *Cistercienser-Päpste, -Kardinäle und -Bischöfe*. Braganza, 1911–1912. (Cistercienser Chronik 23–24.)
- WILLIMAN 1977 WILLIMAN, Daniel: Letters of Etienne Cambarou, Camerarius Apostolicus (1347–1361). *AHP* 15. (1977), 195–215.
- WINKELMANN 1873–1878 WINKELMANN, Eduard August: *Philip von Schwaben und Otto von Braunschweig*. I–II, Leipzig, 1873–1878.
- WINZER 1988 WINZER, Ulrich: *S. Gilles. Studien zum Rechtsstatus und Beziehungsnetz einer Abtei im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung*. München, 1988.
- ZÁVODSZKY 1904 ZÁVODSZKY, Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok. Függelék: A törvények szövege*. Budapest, 1904.
- ZENKER 1964 ZENKER, Barbara: *Die Mitglieder des Kardinalkollegiums von 1130 bis 1159*. Würzburg, 1964.

- ZEY 2008 ZEY, Claudia: Die Augen des Papstes. Zu Eigenschaften und Vollmachten päpstlicher Legaten. In: *JOHRENDT – MÜLLER 2008a*. 77–108.
- ZEY 2012 ZEY, Claudia: Stand und Perspektiven der Erforschung des päpstlichen Legatenwesens im Hochmittelalter. In: *JOHRENDT – MÜLLER 2012a*. 157–166.
- ZIMMERMANN 2002 ZIMMERMANN, Harald: *A középkori pápaság. A középkori pápák története a historiográfia tükrében*. Ford. Bagi Dániel. [Pécs,] 2002.
- ZIMMERMANN 2011 ZIMMERMANN, Harald: *Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. Eine diplomatische Untersuchung*. Köln – Weimar – Wien, 2011. (Studia Transylvanica 26.)
- ZOMBORI 1996 *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk. ZOMBORI, István. Budapest, 1996.
- ZUTSCHI 1984 ZUTSCHI, Patrick: Proctors acting for English Petitioners in the Chancery of the Avignon Popes (1305–1378). *The Journal of Ecclesiastical History* 35. (1984), 15–29.
- ZUTSCHI 1990 ZUTSCHI, Patrick: The political and administrative correspondence of the Avignon popes, 1305–1378: a contribution to papal diplomatic. In: *AVIGNON 1990*. 371–384.
- ZSOLDOS 1997 ZSOLDOS Attila: Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikaitörténetének vázlata. *Történeti Szemle* 39. (1997), 69–98.
- ZSOLDOS 2005 ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest, 2005.
- ZSOLDOS 2011 ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, 2011.

SZEMÉLY- ÉS HELYNÉVMUTATÓ

A

- Abruzzo
(Olaszország) 94, 95
- Accountius
pápai káplán, pápai követ 68
- Acholius
püspök (Thesszaloniki), apostoli vikárius
14
- Adorján
püspök (Erdély) 88, 89
- Afrika 16, 17, 86
- Agapét
(I.), pápa 18
- Agaton
pápa 18
- Akakiosz
pátriárka (Konstantinápoly) 14, 18
- Alba Fucente
(Olaszország) 87, 95
- Albano
(Olaszország) 50, 54, 100
- Albericus
perjel (S. Lorenzo in Spello) 97
- Albert
(II.), osztrák herceg 197
püspök (Passau) 195, 196
püspök (Włocławek) 127
Szebeni 57
- Albertinus 108, 115
Morosini 169
- Albertus
de Morra, pápai legátus 62, 68, 75
- Albinus
szerpap- (S. Maria nova), áldozópap- (S.
Crucis in Jerusalem), püspök-bíboros
(Albano), pápai legátus 87, 94
- Albornoz
püspök-bíboros (Sabina), pápai nuntius
67
- Aldigreto
da Castelbarco, császári helytartó
(Vicenza) 172, 173
- Alexander
Albertinus Morosini unokaöccse 169
magister 108, 115
- Alexius
de Vodronio, kanonok (Xanten), az
apostoli kamara klerikusa, pápai
adószedő, nuntius 67
- Alland
(Ausztria) 195
- Alpar
kun főember 163
- Alpok
hegység 182
- Altegradus
de Cataneis de Lendenaria, esperes
(Padova), püspök (Vicenza), pápai
káplán, általános ügyhallgató 56, 146,
167, 168, 169, 170, 171, 172, 173
- Altenburg
(Németország) 196, 197
Szt. Lambert bencés apátság 196, 197
- Amalfi
(Olaszország) 94, 96
- Amatus
d'Oléron, pápai legátus 22, 25
- Anagni
(Olaszország) 110
- Anasztaziosz
püspök (Thesszaloniki), apostoli vikárius
(Illyricum) 14, 27, 28
- Anatóliusz
pápai apocrisarius 18
- Ancona
(Olaszország) 89, 96, 97
- András
Anjou, nápolyi és szicíliai király 66, 77,
175, 176, 178, 182, 198
herceg (Szlavónia), IV. Kun László
testvére 148
(II.), magyar király 65, 67, 71, 77, 81, 97,
98, 99, 104, 105, 110, 113, 133, 134,
152, 164
püspök (Eger) 137, 156
püspök (Győr), érsek (Kalocsa) 71
püspök (Prága) 84
- Angelus
Narnai, esperes (Nyitra) 137, 156

- Anglia 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 86, 90, 108
- Angoulême
(Franciaország) 95
káptalan 95
püspök 95
- Anibaldo
Caetani di Ceccano, pápai legátus 183, 193
- Anjou
dinasztia (Durazzo) 178
dinasztia (Magyarország) 61, 62, 63, 65, 175, 178, 179, 191, 192
dinasztia (Nápoly) 42, 178
dinasztia (Taranto) 178
- Ansegis
érsek (Sens), apostoli vikárius (Germania) 16
- Anselm
gróf 107
- Antal
püspök (Csanád) 169
- Antivari. Lásd Bar
- Antonius
de Laudis, legátusi jegyző 146
de Mediolano, pápai nuntius 37
- Antwerpen
(Belgium) 95
Miasszonyunk katedrális 95
- Anzelm
érsek (Canterbury) 40, 41
Luccai 53
- Anysius
püspök-vikárius (Illyricum) 14
- Apulia
(Olaszország) 42, 84, 86, 204
- Aquileia
(Olaszország) 98, 109
patriarkátus 183
tartományi zsinat 172
- Aragónia 42
- Arles
(Franciaország) 15, 16
püspök 15
- Arnald
Novelli, alkancellár, bíboros, pápai nuntius 38
- Arnaud
d'Aux, kamarás, pápai nuntius 38
- Arnoldus
dictus de Puteo, tabellionatus 170
- Arsenius
pápai követ 14
- Assisi
(Olaszország) 89, 97
- Athanasziosz 11
- Ausztria 73, 96, 161, 182, 185
- Auxerre
apát (Szt. Péter kolostor) 101
(Franciaország) 101
- Aversa
(Olaszország) 66, 77
- Avignon
(Franciaország) 38, 39, 44, 46, 63, 64, 171, 176, 178, 182, 183
Notre-Dame-des-Domes 192
pápaság 38, 57, 63, 64, 179, 192
- Azelin
püspök (Sutri) 52
- Azo
püspök-bíboros (Ostia), bibliothecarius 71

Á

- Ágnes
apátnő (Veszprémvölgy) 145
Élie Talleyrand de Perigord testvére 178
- Árpád
dinasztia 7, 61, 62, 63, 64, 74, 93

B

- Babenberg
dinasztia 65
- Bajorország
(Németország) 185
- Baldwin
érsek (Canterbury) 41
- Balkán 68, 69, 103
- Baltikum 134
- Bánk
bán (horvát-szlavón) 113
- Bar
érsekség 183
(Montenegró) 183
- Barbarano
(Olaszország) 171
történetíró 172

- Barcaság
Țăra Bârsei (Románia) 133, 134, 147, 152
- Bartholomeus
de Bostario, általános ügyhallgató 182
- Bassano del Grappa
(Olaszország) 172
- Bécs
(Ausztria) 123, 128, 131, 133, 134, 152, 161, 164, 166, 182, 194, 195, 196
bencés apát 170
- Béla
(III.), magyar király 65, 81, 86, 88, 91, 92
(IV.), magyar király 65, 68, 75, 126, 128, 134, 143, 147, 158, 160, 161, 166
- Belgium 96
- Benedek
érsek (Esztergom) 140
prépost (Arad), választott érsek (Esztergom) 136, 140, 152
(XI.), pápa 61, 65, 72, 73, 146, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 176, 179, 180, 183, 185
(XII.), pápa 44, 45
- Benedetto
Gaetani, pápai ügyhallgató 172
- Benevento
konkordátum 87, 94
(Olaszország) 87, 96
- Benvenuto
Orvietói, püspök (Gubbio), pápai legátus 61, 65
- Beraldus
áldozópap (Salvatoris de Subora) 108, 115
- Berard
érsek (Messina) 101
- Bereg
egyezmény 70
- Bernard
Guillemain 176
- Bernardo
Nicelli, püspök (Vicenza) 172
- Bernardus
de Bonavella, pápai nuntius 67
Papiensis (Páviai Bernát), kánonjogász 26, 33
Parmensis (Pármai Bernát), kánonjogász 33
Rubeus Caraccioli, pápai legátus 65
- Bernát
áldozópap-bíboros (S. Petrus ad Vincula) 24
- Bertalan
püspök (Grosseto), pápai nuntius 43
püspök (Pécs) 72
- Berthold
érsek (Kalocsa) 71, 81, 104, 106, 112, 113
- Bertrand
apát (Montauban) 171
de Déaux, áldozópap-bíboros (S. Marcus), pápai legátus 176, 177, 181
de Pujet, pápai legátus 39
de Saint-Geniès, pátriárka (Aquileia), pápai nuntius 66
de Saint-Geniès, pátriárka (Aquileia), pápai nuntius 177, 184, 221
- Bertrandus de Sancto Genesio. Lásd Bertrand de Saint-Geniès
- Besançon
(Franciaország) 31
- Besztercebánya
Banskej Bystrici (Szlovákia) 161
- Bittinus
de Coneglano, pápa káplán, esperes (Nógrád) 169, 170
- Bizánc 25, 39, 67, 68, 94
- Bobo
szerpap-bíboros (S. Angelus) 85
- Boleszló
érsek (Esztergom) 47, 168
püspök (Vác) 113
- Bologna
esperes 171
(Olaszország) 90, 145, 167
püspökség 183
- Bonaiutus
de Casentino, pápai adószedő-nuntius 47, 73
- Bonaventura
érsek (Raguza), pápai legátus 172
- Bonifác
pápai apocrisarius 18
(Szent) 16
(VIII.), pápa 33, 43, 48, 49, 65, 168, 171
- Bonifatius
defensor (Szicília), szerpap, pápai apocrisarius 17

Bonizo
de Sutri 53

Bonjohannes
de Campello, püspök (Bosznia, Fermo),
pápai nuntius 67

Bootyz
comes, Márk comes fia 164

Bordeaux
(Franciaország) 170

Boroszló. Lásd Wrocław

Bosznia-Hercegovina 68, 69, 70, 117, 123,
157, 165, 183

B. Rainaldo
Concorreggi, püspök (Vicenza), érsek
(Ravenna) 169, 170, 172

Brandello
kastély 173

Brit-szigetek 38

Brúnó
püspök (Olomouc) 121

Buda 124
bíró 135
(Magyarország) 72, 123, 129, 130, 131,
135, 144, 152, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 162, 163, 164, 165, 177, 182, 198
plébános 73
zsinat 72, 76, 121, 124, 126, 127, 128,
131, 135, 136, 163, 165

Bulgária 68

Burgundia
(Burgund Szabad Grófság, Franche-
Comté) 86

Buzita
Buzica (Szlovákia) 123
Szt. Márton-egyház 123, 154, 164

C

Calabria
(Olaszország) 42, 94

Cammin
(Németország) 84

Campagna-Marittima
(Olaszország) 97

Campania
(Olaszország) 16, 84, 94

Canterbury
(Anglia) 40, 41, 42
érsek 30, 46

Capua
(Olaszország) 94

Carahinus
prépost (Győr) 141, 153

Casparus
de Montefia, kanonok (Como), pápai
rector (Campania, Maritima), Gentile
pápai legátus káplánja, esperes
(Szatmár) 56

Catanei
család 167

Catania
(Olaszország) 101, 102

Ceccano
család 96

Celesztin
(I.), pápa 12
(III.), pápa 30, 32, 42, 82, 86, 87, 88, 89,
90, 91, 94, 95, 96, 108

Cencius
bíboros 90
Gregorius de Crescentio Caballi
Marmorei unokaöccse 94, 107, 114

Cencius Roizus
Gregorius de Crescentio Caballi
Marmorei testvére 83, 93, 114

Cenzi
család 93

Cesarius
püspök (Arles), apostoli vikárius (Gallia,
Hispania) 15

Châteaurenard
(Franciaország) 178

Cintius
áldozópap (S. Laurentius in Lucina) 108

Cirill
Alexandriai, pápai megbízott 12

Claudius
Ephebus, pápai megbízott 11

Comes
de Casate, esperes (Milánó), pápai káplán
122, 123, 139

Compiègne
(Franciaország) 52

Crescentius
család 81, 83, 85, 93
Gregorius de Crescentio Caballi
Marmorei testvére 94, 114
Gregorius de Crescentio Caballi
Marmorei unokaöccse 93, 107, 114

Crescenzi
család 93

Crescenzi-Ottaviani
család 93
Crosna
dei Catanei di Lendinaria, Altegradus
apja 167
Cumania 117, 121, 122, 123, 133, 183
Cyprianus
rector patrimonii (Szcília) 17

Cs

Csanád
érsek (Esztergom) 181, 198
(Magyarország) 72
püspök 72
Telegdi, érsek (Esztergom) 47
Csázma
Čazma (Horvátország) 56
éneklőkanonok 56
prépostság 144, 159, 165
Csehország 65, 83, 84, 96

D

Dalmácia
(Horvátország) 69, 75, 86, 88, 89, 103,
105, 113, 117, 122, 123, 183
Damasus
pápa 14
Dánia 83
Dániel
püspök (Rossi) 87
dánok 86
Danyiil
Romanovics, halicsi király 104
De la Corre
kanonok (Verona) 75
Demeter
érsek (Esztergom) 159
közjegyző 159
Dénesi
kápolna 168
Desiderius
de Montecassino, áldozópap-bíboros 53
Deusdedit 53
Dezső
püspök (Csanád) 113
Domokos
Szepesi 140

Dover
(Anglia) 41
Drogo
püspök (Metz), apostoli viákrius (Gallia)
16
Dubrovnik
érsekség 183
(Horvátország) 172

E

Edward
(I.), angol király 43, 44
(II.), angol király 44
Efezus
egyetemes zsinat (II.) 12
Efraim 111
Eger
káptalan 154, 155, 157, 164
(Magyarország) 154
püspökség 154
Egidius
de Astutavilla 171
de Boni, pápai nuntius 67
Egyed
pápai káplán, pápai követ 68, 69, 71
Eleonóra
Aquitániai, VII. Lajos francia király
felesége 42
Eneco
ferences szerzetes, pápai káplán, pápai
legátus 72
Enrico
(VII.) 172
Erdély 71, 73, 91, 92, 156
püspök 71, 156
Erzsébet
Kun, IV. László anyja 136, 141, 143, 144,
148, 158, 159, 160, 165
Łokietek, I. Lajos magyar király anyja
177, 181, 182, 195
Este
(Olaszország) 172
Esztergom
érsek 74, 91, 156, 168, 169, 198
érsekség 181, 199
káptalan 138, 155, 164

(Magyarország) 47, 72, 74, 125, 126, 130, 136, 137, 139, 140, 142, 145, 146, 147, 150, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 166, 198
zsinat (III.) 76
Európa 63, 81, 83, 167, 176
Euszebiosz 11
Eutyches
archimandrita (Konstantinápoly) 12
Exaquio
apát 171

É

Élie
Talleyrand de Périgord, áldozópap- (S. Petrus ad Vincula), püspök-bíboros (Albano), pápai legátus 46
Talleyrand de Périgord, áldozópap- (S. Petrus ad Vincula), püspök-bíboros (Albano), pápai legátus 176, 178

F

Fábián
ferences inkvizítor 69
Fabianus
pápa 51
Fantinus
defensor (Szcília) 17
Félix
(III.), pápa 18
Ferdinánd
éneklőkanonok (Szepes) 142, 153, 154
Ferenc
Assisi, Szent 108
püspök (Triest), pápai nuntius 177, 180, 184
Fermo
(Olaszország) 89, 117, 121, 122
püspök 89
Ferrara
(Olaszország) 95
püspök 95
püspökség 183
Ferreto
de' Ferreti, történetíró 172
Flandria
(Belgium) 44

flandriaiak 86
Fortunatus
pápai megbízott 11
Fossanova
(Olaszország) 96
Franciaország 14, 15, 22, 31, 39, 40, 42, 43, 45, 65, 86, 96, 108
Franciscus
de Amelia, pápai nuntius 66
Francucci
Crescentinus; Gregorius, Cencius Roizus és Crescentius apja 114
Frascati
(Olaszország) 54
Fridericus
de Lotaringia, áldozópap-bíboros 53
Friesach
(Ausztria) 199
Frigyes
érsek (Mainz) 16
(I.) Barbarossa, német-római császár 65, 86, 107
(II.), német-római császár és szicíliai király 43, 82, 84, 90, 102
frízek 86
Fülöp
érsek (Esztergom) 75
érsek (Milánó) 95
(II., Ágost) francia király 86, 96
(III.), francia király 42
(IV.), francia király 43, 44
püspök (Fermo), pápai legátus 33, 49, 61, 62, 70, 72, 75, 76, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165
püspök (Vác) 75
Türje nembeli, érsek (Esztergom) 136
(V.), francia király 44

G

Gabii
(Olaszország) 50
Gaeta
(Olaszország) 87, 94

- Galhardus
de Carceribus, pápai adószedő-nuntius
47, 73
- Galícia. Lásd Halics
- Gallia
régió 15, 16
- Garamszentbenedek
apátság 106
Hronský Beňadik (Szlovákia) 105, 109,
113
- Garics
Garić (Horvátország) 126, 158, 165
- Gaucelme
de Jean, bíboros 37
- Gdańsk
(Lengyelország) 127
- Gellért
kanonok (Székesfehérvár), prépost
(Óbuda) 138
(Szent), püspök (Csanád) 75
- Genf
(Svájc) 15
- Genova
érsekség 183
(Olaszország) 96, 181
- Gentile
de Montefiori, áldozópap-bíboros (S.
Martinus in montibus), pápai legátus
56, 61, 65, 72, 73, 146, 176, 179, 180,
183, 185
- Geraldus
de Ostia, pápai legátus 20
- Gerardus
Odonis, ferences rendfőnök 70
- Gergely
(I.), pápa 15, 16, 17, 18, 29
(II.), pápa 19
(III.), pápa 15, 19
(VII.), pápa 20, 21, 22, 23, 25, 26, 34, 75,
118, 136
(VIII.), pápa 107
(IX.), pápa 30, 31, 32, 34, 54, 67, 69, 70,
89, 92, 102, 134, 152, 164
(X.), pápa 54, 121, 122, 136
(XI.), pápa 39, 66, 176
prépost (Csázma), püspök (Csanád) 66
püspök (Csanád) 138, 162
- Gertrúd
(Merániai), II. András felesége 81, 104
- Gerzence
Garešnica (Horvátország) 156, 165
- Géza
(I.), magyar király 75
(II.), magyar király 86, 88, 92
- Giacomo
Marcabruno da Vivaro törvénytelen fia
173
- Giffredus 108, 115
- Gilles
Albornoz, pápai legátus 39
- Gilles d'Estouteville. Lásd Egidius de
Astutavilla
- Gleink
apátság 197
(Ausztria) 197
- Gniezno
káptalan 128
(Lengyelország) 128, 145
- Goffredus
kánonjogász 33
- Gorica
esperes 199
- Gölnicbánya
Gelnica (Szlovákia) 157, 165
- Görgy
család 153
- Grado
érsekség 183
- Gratianus
kánonjogász 16, 24, 27, 28, 29, 30
- Gravina
konkordátum 87, 94
- Gregorius
de Crescentio Caballi Marmorei, szerpap-
(S. Maria in Aquiro), áldozópap-
bíboros (S. Vitalis), pápai legátus 65,
71, 81, 83, 85, 86, 88, 93, 94, 95, 96, 97,
98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114
de Crescentio, szerpap-bíboros (S.
Teodorus), pápai legátus, Gregorius
de Crescentio Caballi Marmorei
unokaöccse 81, 82, 83, 84, 85, 93, 107
de Gualgano, szerpap- (S. Teodorus),
áldozópap-bíboros (S. Anastasia),
pápai legátus 81, 82, 83, 84, 85
de Monte Carello, szerpap-bíboros (S.
Georgius ad velum aureum) 83, 85,
86

de Sancto Apostolo, szerpap-bíboros (S. Maria in Porticu), pápai legátus 71, 75, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92
szerpap-bíboros (S. Angelus) 83, 85, 86
Grenoble
(Franciaország) 15
Grimerius
Visconti, kanonok (Párizs) 169
Guala
pápai legátus 42
Gubbio
(Olaszország) 89
Gui
de Boulogne, áldozópap-bíboros (S. Caecilia), pápai legátus 61, 66, 73, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199
Guido
püspök (Ferrara) 171
Guillaume
de Gascogne, pápai nuntius 67
de la Jugie, szerpap- (S. Maria in Cosmedin), áldozópap-bíboros (S. Caecilia) 198
de Nogaret 171
Durand, kánonjogász 35, 36, 119
Mollat 176
Guillelmus
de Brixia, pápai subdiaconus, kanonok (Konstanz), szerpap-bíboros (S. Nicolaus in carcere Tulliano) 171
de Brixia, pápai subdiaconus, kanonok (Konstanz), szerpap-bíboros (S. Nicolaus in carcere Tulliano) 170, 171
Guy
érsek (Vienne), pápai legátus 40
Foulques. Lásd IV. Kelemen pápa

Gy

Győr
(Magyarország) 85, 161
prépost 194
püspök 85, 181, 198
György
pápai apocrisarius 19
pap, pápai követ 18
Rác 175

Gyula
(I.), pápa 11
ispán (Bodrog) 113
Gyulafehérvár
Alba Iulia (Románia) 125
Szt. Mihály-székesegyház 125

H

Hadrián
(II.), pápa 13
(IV.), pápa 94
Haidershofen
(Ausztria) 197
Szt. Szeverin plébániatemplom 197
Hainburg
(Ausztria) 128, 130, 161, 166
Hájszentlőrinc
(Magyarország) 72
prépostság 72
Halics 103, 104, 113, 117, 122, 123, 183
Halics-Volhínia 104
Harpenus
éneklőkanonok (Szepes) 141
Hartvik
püspök (Győr) 75
Havasalföld
(Románia) 133
Hédervári
nemzetség 136
Heiligenkreuz
apátság 195
(Ausztria) 195
Helebrun (Hellbrunn)
plébános 170
Henricus
Boydini, pápai nuntius 37
Henrik
Brémai, érsek (Gniezno) 128
(I.), angol király 41
(II.), angol király 96
(III.), angol király 42, 43
Kőszegi, Héder nembeli, bán (horvát-szlavón) 123, 131, 136, 154, 164
(Máltai) 102
prépost 196
püspök (Veszprém) 47
(VI.), német-római császár 87, 89, 94, 101, 102, 107

(VII.), német-római császár 44
 Henrykóv
 (Lengyelország) 129, 131
 Hérakleiosz
 bizánci császár 18
 Hermann
 apát (Pannonhalma) 168
 Hilarius
 püspök (Arles), apostoli vikárius (Gallia)
 15
 Hispánia
 régió 15
 Hód-tó
 (Magyarország) 133
 Honorátusz
 pápai apocrisarius 18
 Honorius
 (III.), pápa 67, 83, 85, 108, 133, 134, 152,
 164
 (IV.), pápa 42, 172
 Hormisdasz
 pápa 15
 Horvátország 113, 117, 122, 123, 156, 157,
 158, 183
 Hostiensis
 kánonjogász 33, 35, 119
 Hube
 Romualdus 127
 Hubert
 Walter, érsek (Canterbury) 41
 Hugo
 Candidus, pápai legátus 20
 Hugó
 áldozópap-bíboros (SS. Silvestrus et
 Martinus) 95
 Huguccio
 kánonjogász 28
 Hugues
 de Die, pápai legátus 22, 25, 34
 de Remiremont, áldozópap-bíboros 53
 Humbert
 (II.), dauphin (Vienne) 70
 Humbertus
 bíboros (Silva Candida) 52
 Moyenmoutier, bíboros (Silva Candida)
 52

I

Ibériai-félsziget 16, 17, 181
 Ildebrandino
 Conti, püspök (Padova), pápai nuntius,
 Gui de Boulogne pápai legátus
 helyettese 181, 182, 194, 198
 Illyricum
 régió 14, 16
 Imre
 herceg, (Szent), István fia 75
 magyar király 65, 68, 81, 97, 98, 99, 110
 Mykud bán testvére 162, 166
 püspök (Várad) 168
 Ince
 (II.), pápa 118
 (III.), pápa 24, 27, 28, 30, 31, 32, 39, 55,
 56, 62, 65, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89,
 90, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109,
 110, 111, 112, 114
 (IV.), pápa 33, 35, 48, 104, 150, 189
 (V.), pápa 137
 (VI.), pápa 66
 Isakios
 Angelos, (II.), bizánci császár 86
 Isnard
 püspök (Théba) 171
 István
 Bánca nb., püspök (Vác) 68, 69
 (I.), (Szent), magyar király 75, 159, 160,
 195
 (III.), magyar király 76
 (III.), pápa 50, 52
 Kotromanić, bán (Bosznia) 69
 (V.), magyar király 65, 75, 154
 Itália 35, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 66, 82, 93,
 96, 97, 101, 117, 125, 169, 171, 176, 177,
 178, 183
 hadjárat 175, 177
 Ivo
 apát (Garamszentbenedek) 105, 107,
 113
 Chartres-i 27, 28
 püspök (Krakkó) 84

- Í**
- Írország 37
- J**
- Jacobinus
Manuelis de Cataneis Lendenaria,
klerikus (Zadar), Altegradus
unokaöccse 167
püspök (Modena) 171
- Jacobus
Berengarii, pápai adószedő 47, 73
de Normannis, pápai nuntius 43
- Jacques
Duèse, püspök (Avignon) 171
- Jakab
olvasókanonok (Szepes) 141
pápai káplán, kánonjogi doktor, prépost
(Csázma) 144, 157, 159, 165
pápai subcollector 57
Pecorari, püspök-bíboros (Preneste),
pápai legátus 62, 68, 69, 70, 71, 75,
134, 148, 152
- János 154, 164
bíboros-pap (S. Prisca), püspök-bíboros
(Sabina) 108, 114
Domonkos fia, olvasókanonok (Eger)
198
érsek (Kalocsa) 113
esperes (Zágráb) 141, 153
gróf (Gravina) 178
(I.), Földnélküli, angol király 96, 108
írnok 108, 114
Kanizsai, érsek (Esztergom) 62
káplán (Padova) 182
magister 198
őrkanonok (Szepes) 141
pápai írnok 115
prépost (Óbuda), érsek (Kalocsa) 137,
138, 139, 155, 162, 164
püspök-bíboros (Tusculum), pápai
legátus 43
püspök (Dax), pápai nuntius 66, 67
püspök (Nyitra) 169
püspök (Prága) 47
püspök (Trogir) 88
szerpap, pápai követ 18
- (VIII.), pápa 13, 15, 118
Viterbói, püspök-bíboros (S. Clemens)
89
(XXI.), pápa 136, 137
(XXII.), pápa 39, 44, 45, 69, 180, 196
- Januarius
de Benevento, pápai megbízott 11
- Jászó
Jasov (Szlovákia) 141
konvent 141
- Jean
Cholet, pápai legátus 42
Gualbert 89
le Moine, pápai nuntius 44
- Jeruzsálem 111, 179
pátriárka 31
Szt. Sír-templom 179, 192
- Jeszenák
család 163
- Jób
püspök (Pécs) 72
- Johanna
(I.), Anjou András felesége 178, 181
- Johannes
bíboros (SS. Marcellus et Petrus) 171
Ciamini, szerzetes (Lucano) 168
de Amelio, pápai legátus 163
de Anagni, pápai legátus 41
de Aretio, kanonok (Osimo), általános
ügyhallgató 56, 146
de Casamaris, pápai káplán, pápai követ
68
de Civitella, pápai legátus 72
de Crema, pápai legátus 41
de Illici, apostoli vikárius (Tarragona) 15
de Philadelphia, apostoli vikárius
(Palesztina) 15
de Pistoia, pápai nuntius 66
de Plaza, kanonok (Arras) 169
Diaconus 51
Lombardus, áldozópap- (S. Clementis),
püspök-bíboros (Albano) 100, 101
Pollicus 196
püspök-bíboros (Porto, S. Rufina) 170
Teutonicus, kánonjogász 28, 29
Ugoccione, pápai legátus 65

Waldeshausen, domonkos szerzetes,
püspök (Bosznia) 68

Johannes Mancinus
Gregorius de Crescentio Caballi
Marmorei unokaöccse 94, 107, 114

Jordanus
áldozópap-bíboros (S. Pudentiana) 95,
96, 97

Júda 111

Judit
apátnő (Veszprémvölgy) 145

Julianus
pápai apocrisiarius 17, 18

Julius
kardinalis, pápai legátus 61, 62, 64, 65,
76

Jusztinianosz
(I.), bizánci császár 14

K

Kachyna 154, 164

Kalán
püspök (Pécs) 113

Kalderbach. Lásd Kolbach

Kalenda
püspök (Veszprém) 113

Kálmán
herceg, II. András magyar király fia 104
magyar király 160

Kalocsa
érsek 74, 103
érsekség 181
káptalan 104
(Magyarország) 74, 109, 112, 113, 137,
145

Kamin (Wollin)
püspökség 84

Kán
nemzettség 136

Karoling
birodalom 19
dinasztia 13

Károly
Durazzói 178
(I.) Anjou, magyar király 61, 63, 65, 69,
72, 73, 77, 176
(I.) Anjou, nápolyi és szicíliai király 42,
125
(IV.), német-római császár 44

Martell, Anjou András fia 181
őrkanonok (Szepes) 140

Kasztília 39, 40

Katapán
püspök (Eger) 113

Kázmér
(III.), lengyel király 47
Szepesi, Szepesi Domokos fia 140

Kelemen
(III.), pápa 32, 82, 83, 85, 86, 87, 91, 94,
96, 107
(IV.), pápa 43, 54, 72
püspök (Róma) 11
(V.), pápa 44, 65, 170, 171, 173, 179
(VI.), pápa 45, 70, 175, 177, 178, 179,
180, 181, 182, 183, 184, 198

Kelet-Mediterráneum 39

Khalkédon
egyetemes zsinat 12, 17, 18

Kijevi Rusz 103

Klosterneuburg
(Ausztria) 195, 196

Kolbach
Studenec (Szlovákia) 141, 142, 143, 153,
164

Konrad
Eubel 82, 83, 84
von Urach, püspök (Porto), pápai legátus
71, 134

Konrád
érsek (Mainz) 98
püspök (Würzburg) 95
remete (Ágoston rend) 143, 160

Konstancia
(Aragóniai), II. Frigyes német-római
császár felesége 102
II. Roger szicíliai király utószülött lánya
82, 90, 94, 101, 102

Konstantin
(IV.), bizánci császár 18
(V.), bizánci császár 19

Konstantinápoly
egyetemes zsinat (I.) 14
egyetemes zsinat (III.) 18
patriarchátus 14
pátriárka 14, 18
(Törökország) 12, 14, 17, 18, 19, 43, 96
zsinat 12, 18

- Konstantius
pápai követ 18
- Konstanz
egyházmegye 171
(Németország) 170
- Korinthosz
(Görögország) 11
- Korzika
(Franciaország) 16
- Köln
érsek 43
(Németország) 96
- Körös
folyó 132
- Krakkó
(Lengyelország) 84, 126
Szentháromság templom 84
- Kruszwica
(Lengyelország) 126
- Kuno
püspök-bíboros (Preneste), pápai legátus
64

L

- Lajos
Anjou, János durazzói herceg fia 178
(I.) Anjou, magyar király 62, 66, 70, 159,
175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182,
186, 188
(IV.) Bajor, német-római császár 44, 185,
189, 190
(VII.), francia király 42
(IX.), francia király 42
kanonok (Laon) 182, 198
- Lambert
kanonok (Antwerpen) 95
- Lando
bíró 114
- Lanfranc
érsek (Canterbury) 40
- Lanfrancus
kanonok (Bologna) 90
- Laon
püspök 198
- László
(I.), (Szent), magyar király 71, 75, 81, 86,
88
- (IV.), (Kun), magyar király 70, 77, 118,
120, 121, 123, 124, 125, 126, 128, 131,
132, 135, 136, 139, 141, 148, 154, 156,
157, 158, 162, 163, 164, 165
prépost (Esztergom) 155
püspök (Pécs) 47
Szepesi, Szepesi Domokos fia 140
- Laterán
egyetemes zsinat (III.) 54, 107, 187
egyetemes zsinat (IV.) 24, 25, 85, 179
Szt. Megváltó egyház 50, 51
(Vatikán) 24, 25, 50, 51, 54, 92, 109, 110,
192, 193
- Latino
Malabacra, püspök-bíboros (Ostia,
Velletri), pápai legátus 35
- Latium
(Olaszország) 84
- Lebus
(Lengyelország) 84
püspökség 84
- Lengyelország 47, 83, 96, 117, 122, 123, 126,
127, 129, 147, 183, 198
- Leo
Brancaleonis, ádozópap-bíboros, pápai
legátus 68
de Monumento 107, 114
Gregorius de Crescentio Caballi
Marmorei unokaöccse 93, 107, 114
- Leó
(III.), bizánci császár 14, 19
(II.), pápa 18
(I.), pápa 12, 14, 15, 18, 27, 118
(IX.), pápa 52
(VI.), bizánci császár 19
- Leonicus
egyház 171
- Leopold
von Ledebur 127
- Lephardus
dékán (Włocławek) 127
- Limoges
(Franciaország) 198
- Linz
(Ausztria) 196, 197
- Lipót
(VI.), osztrák herceg 98, 99
- Lipowa
(Lengyelország) 129, 131

Lippa
 Šuplja Lipa (Horvátország) 143, 144,
 157, 158, 159, 165

Lodi
 (Olaszország) 90

Lodomér
 püspök (Várad), érsek (Esztergom) 72,
 75, 137, 138, 139, 145, 146, 156, 159,
 160, 161, 162, 165

Lodoméria 113, 117, 122, 123, 183

Lombardia
 (Olaszország) 65, 89, 90, 100, 187, 189,
 190, 191

London
 (Anglia) 41
 konkordátum 41

Loránd
 ispán (Szepes) 140

Lőcse
 Levoča (Szlovákia) 152, 153, 158

Lőrinc 154, 164

Luca
 Fieschi, szerpap-bíboros (S. Maria in via
 Lata) 37, 180

Lucius
 (III.), pápa 68, 87, 96

Ludovicus
 apát (Melk) 196, 197

Lukács
 érsek (Esztergom) 71
 prépost (Esztergom), királynéi kancellár
 143, 158

Lund
 érsekség 84
 (Svédország) 84

Lübeck
 (Németország) 84
 püspökség 84

Ly

Lyon
 egyetemes zsinat (I.) 33, 35, 41
 egyetemes zsinat (II.) 54, 138, 150
 (Franciaország) 31, 33, 35, 41, 54

M

Magyarország 7, 8, 39, 40, 47, 49, 57, 61, 62,
 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
 75, 76, 77, 81, 82, 84, 86, 88, 89, 91, 92, 93,
 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
 106, 109, 110, 111, 113, 117, 118, 119, 120,
 121, 122, 123, 124, 128, 133, 134, 135, 137,
 139, 144, 146, 147, 148, 152, 156, 164, 165,
 167, 168, 169, 175, 176, 177, 178, 179, 180,
 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190,
 191, 194, 198

Manasses
 érsek (Reims) 21, 22

Manfréd
 Lavagnai, pápai legátus 62, 64, 65, 71, 76

Manfredo
 Dalesmanini, podestà (Padova) 172

Mantova
 (Olaszország) 122

Marcabruno
 da Vivaro 173

Marche
 (Olaszország) 94

Margit
 IV. Béla lánya 75

Márk
 comes 164
 előljáró (Kolbach) 141, 142, 153, 154,
 164

Markward
 Anweilereri 96, 102, 107, 108

Maros
 folyó 132

Martino
 ispán (Keve) 113

Martinus
 (Márton) pauper 88

Márton
 érsek (Gniezno) 128
 (I.), pápa 15, 18
 ispán (Bács) 113
 (IV.), pápa 42, 128, 137, 138, 139, 162

Mátéfalva/Mateóc
 Matejovce (Szlovákia) 154

Mathaeus
 Parisiensi, bencés szerzetes, krónikaíró
 41

Matteo
 Ribaldi, püspök (Verona), pápai nuntius
 177, 180

- Rosso Orsini, római szenátor 54
- Mátyás
magyar király 156, 158
plébános (Torna) 154, 164
prépost (Szepes) 140, 152
Zágrábi 69
- Mauretánia
(Afrika) 86
- Maximianus
de Syracus, püspök (Syracusa), apostoli
vikárius (Szicília) 15, 16, 17
- Meissen
(Németország) 84
püspökség 84
- Melk
(Ausztria) 197
- Merclinus
éneklőkkanonok (Szepes) 141, 142, 143,
153, 154, 164
- Meskó
püspök (Veszprém) 145
- Messina
(Olaszország) 87
- Mihály
pápai apocrisarius 18
püspök (Faro) 90
püspök (Veszprém) 159
vajda (Erdély) 113
- Miklós 154, 164
(I.), pápa 13, 14, 118
(II.), pápa 52, 53
(III.), pápa 43, 117, 122, 123, 125, 133,
135, 136, 137, 138, 148, 155, 156, 160,
164
Interamnei Raynerius fia, közjegyző 169
- Kán nembeli, prépost (Erdély), választott
érsek (Esztergom) 123, 136, 137, 155,
164
- László bán fia, pap 155
- Loránd szepesi ispán officialisa 141
prépost (Szerém) 141, 153
püspök (Győr) 47
püspök (Tusculanum) 108, 114
remete (Ágoston rend) 182, 198
szerpap (Sancta Agatha in Monasterio
(dei Goti) egyház) 102, 108, 115
- Mikulin
püspök (Győr) 71
- Milánó
érsek 87, 95
érsekség 183
esperes 169
(Olaszország) 24, 87, 89, 122, 182
- Milicz
(Lengyelország) 129, 130
- Milkó
Milcovul (Románia) 133
püspökség 133, 147
- Milo
mester 108, 114
- Milutin
(II.), szerb király 69
- Miser
Szt. Márton-egyház 168
- Moch
ispán (Pozsony) 113
- Modena
püspökség 126, 183
- Monticelli
család 93
- Moyenmoutier
(Franciaország) 52
- Moys
ispán (Szepes), királynéi tárnokmester
154
ispán (Vasvár) 113
- Muthmer
prépost (Szepes) 140, 141, 142, 143,
153, 154
- Mykud
bán 162, 166

N

- Nagyszombat
Trnava (Szlovákia) 181, 195
- Nagytétény
generalis congregatio 131
(Magyarország) 131
- Nagyvárad
káptalan 138
Oradea (Románia) 72, 81, 88, 91, 166
püspök 156
püspökség 137, 139

- Napoleone
Orsini, pápai ügyhallgató 172
- Nápoly
(Olaszország) 61, 62, 65, 66, 69, 70, 94,
175, 176, 177, 178, 181, 186
- Narbonne
(Franciaország) 15
sekrestyés 171
- Narnia
kanonok 87
(Olaszország) 87
- Nehemiás
érsek (Esztergom) 75
- Német Lovagrend 47, 71, 133, 134, 147, 152,
161, 164, 166
- Német-római Császárság 39, 40, 52, 53, 82,
83, 101
- Nernardo
püspök-bíboros (Porto), pápai legátus
172
- Niccolò
Boccasini, pápai legátus. Lásd XI.
Benedek pápa
- Nicolaus
Capoccis, bíboros-nuntius 46
de Guarcino, legátusi jegyző 146, 155
- Nigropontis
föld 198
- Nomentum
(Olaszország) 50
- Normandia
(Franciaország) 96
- Normann-szicíliai Királyság 41
- Nyitra
Nitra (Szlovákia) 134
- O**
- Ochuz
ispán (Sopron) 113
- Octavian
püspök-bíboros (Ostia) 96, 107, 108
- Octobonus
de Ferraria, legátusi jegyző 146
- Oddo
Johannes fia, bíró 114
- Odilo
apát (Saint Gilles), pápai apocrisarius,
pápai legátus 64
- Odo
de Anagnia, kanonok (Konstanz) 171
- püspök-bíboros (Tusculum), pápai
legátus 42
- Olaf
(III.), dán király 22
- Olmütz. Lásd Olomouc
- Olomouc
(Csehország) 84
püspökség 84
- Omiš
(Horvátország) 69
- Orbán
(II.), pápa 40, 52, 53, 64
(III.), pápa 87, 96
(IV.), pápa 65, 72
(V.), pápa 66
- Orléans
dékán 101
(Franciaország) 101
- Osius
pápai megbízott 11
- Ostia
(Olaszország) 35, 50, 54, 107
- Otto
apát (Zwettl) 196, 197
pápai legátus 42
- Ottó
(I.), burgund gróf 86
- Ottobuono
Fieschi szerpap-bíboros (S. Adrianus),
V. Adorján pápa, pápai legátus 38, 42,
43, 137
- Ottokár
(I.), cseh király 84
krónikás 121, 124
- Ó**
- Óbuda
káptalan 138
(Magyarország) 137, 138
prépostság 137
- Ófalu
(Magyarország) 199

P

- Padova
 apát (Szt. Jusztina apátság) 169
 (Olaszország) 167, 168, 169, 172, 173, 181, 182
 podestà 172
 püspök 169
 Szt. Jusztina apátság 169
- Paglierini
 történetíró 172
- Pál 154, 164
 prépost (Kalocsa) 168
 prépost (Veszprém) 136
 püspök (Pécs) 168, 169
 püspök (Veszprém) 145, 159, 162
- Palermo
 (Olaszország) 87
- Palestrina. Lásd Preneste
- Palesztina 15
- Pandulphus
 de Sabello, prépost (Chableyarum) 171
- Pannonhalma
 apát 185, 194
 apátság 71, 74, 85, 168, 185, 194, 195
- Párizs 96
 apát (Sainte-Geneviève monostor) 100
 (Franciaország) 83
 püspök 100
- Parma
 (Olaszország) 90, 96, 169
 püspökség 183
- Pascasius
 prépost (Pozsony) 125, 157
- Paschalis
 (II.), pápa 53, 118
- Paschaniusz
 pápai megbízott 12
- Paskaz
 prépost (Pozsony) 165
- Passau
 egyházmegye 195
 káptalan 196
 (Németország) 196
 püspök 180, 194, 195
 püspökség 185
- Patroklosz
 püspök (Arles), apostoli vikárius (Gallia) 15
- Pavia
 püspökség 183
- Pécs
 (Magyarország) 71, 73
- Pelágusz
 szerpap, pápai apocrisarius, (I.), pápa 18
- Peregrinus
 pátriárka (Aquileia) 99, 101
- Perugia
 (Olaszország) 89
- Péter 154, 164
 áldozópap-bíboros (S. Laurentius in Damaso) 87
 áldozópap-bíboros (S. Petrus in Vincoli) 96
 alszerpap (Róma), rector patrimonii (Szicília) 16, 17, 29
 érsek (Split) 88, 90
 ispán (Pozsony, Moson), királyi asztalnokmester 157
 Kőszegi, püspök (Veszprém), választott érsek (Esztergom) 136, 137, 145, 159, 162, 165
 Mizói, kardinális, pápai legátus 61, 64, 65, 68, 76
 püspök (Erdély) 162
 püspök (Győr) 113
 püspök (Viterbo), pápai nuntius 177, 180
 Szt., apostol 111, 112
- Petrus
 Capuanus, szerpap-bíboros (S. Maria in Via Lata), bíboros (S. Marcellus) 82, 90, 96, 97
 Damiani, bíboros (Ostia), pápai legátus 20, 25, 52
 de Begonis, pápai nuntius 66, 198
 de Bonzanne 170
 érsek (Patt), pápai nuntius 67
 Gervasii, pápai adószedő-nuntius 73, 180
 Lombardus 180
 Veroli, executor 56
- Petrus Pauli Cencius
 Gregorius de Crescentio Caballi Marmorei unokaöccse 93
- Philippus
 de Sardinia, kanonok (Arbore), általános ügyhallgató 56, 146

- Piacenza
(Olaszország) 82, 90, 96
püspökség 183
- Pierre
Bertrand, áldozópap-bíboros (Szt. Kelemen bazilika), pápai legátus 177, 178
de Calesio, prépost (Oesa), pápai nuntius 67
- Piers
Gaveston, II. Edward angol király bizalmasa 44
- Pietro
di Ugolino, pápai ügyhallgató 172
Saraceno, püspök (Vicenza) 172
- Pisa
(Olaszország) 87, 96
- Pistoia
(Olaszország) 96
- Poitiers
(Franciaország) 28
Szt. Hilarius egyház 28
- Pok
nádor, ispán (Moson) 113
- Póka
püspök (Szerém) 138, 162
- Poppo
prépost (Aquileia) 98
- Porto
(Olaszország) 50, 54
- Pósa
püspök (Bosznia), pápai legátus 68, 69
- Pozsony
prépost 168
(Szlovákia) 72, 124, 157, 168, 169, 181, 182, 194, 195
Szt. Megváltó prépostság 157, 168
zsinat 72
- Pöhlde
(Németország) 25
zsinat 25
- Prága
püspökség 84
Szt. Ferenc-ispotály 47
- Preneste
(Olaszország) 50, 54
- Proculus
S. (Szt.), apát 90
- Provence
(Franciaország) 178
- Puglia
(Olaszország) 94

R

- Radolphus
de Grosparmi, pápai legátus 42
- Raguza. Lásd Dubrovnik
- Raimbald
pápai legátus 20
- Raimundus
de Bonofato, pápai adószedő 47, 73
- Rainerio
de Vichio, pápai ügyhallgató 172
- Raitenhaslach
(Németország) 194
- Rákos
gyűlés 120
(Magyarország) 120
- Rama 117
- Ráma 113, 122, 123
- Ratzeburg
(Németország) 84
püspökség 84
- Ravenna
érsek 19
Exarchátus 19
(Olaszország) 96, 168
- Reggio Emilia
(Olaszország) 183
- Rhenaldus
prépost (Esztergom) 141, 153, 155
- Richard
érsek (Canterbury) 41
püspök (Orvieto), Albinus közeli rokona 87
- Richárd
(I.), Oroszlánszívű, angol király 86, 90, 96
- Ried im Innkreis
(Ausztria) 195
- Rigaud
d'Asserio, kanonok (Orléans), pápai ügyhallgató, pápai nuntius 37
- Rimini
(Olaszország) 89
- Robert
Grosseteste, teológus 41

- Róbert
Durazzói, János durazzói herceg fia 178
érsek (Esztergom), pápai legátus 69, 70
püspök (Veszprém) 145, 159, 162
- Robertus
bíró 108, 115
- Roger
Aubert 86, 103
(I.), szicíliai király 41, 42
(II.), szicíliai király 94
- Roland
ispán (Szepes) 141
- Róma
(Olaszország) 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18,
19, 20, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33,
36, 39, 44, 50, 51, 52, 54, 57, 66, 87,
89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 101, 102,
103, 104, 105, 107, 111, 112, 113, 114,
118, 123, 136, 137, 155, 156, 171, 177,
180, 182, 183, 193, 199
S. Laurentius in Lucina egyház 87
S. Maria Maggiore bazilika 51
Szt. Lőrinc bazilika 51
Szt. Pál bazilika 51
Szt. Péter bazilika 51, 192, 193
zsinat 52
- Román
esperes (Hont) 137, 156
- Romanus
de Bonaventura, pápai legátus 42
defensor (Szicília) 17
- Rostagnus
érsek (Arles), apostoli vikárius 15
- Rostardus
általános ügyhallgató (Apostoli Kúria)
146, 160
- Rouen
érsek 96
(Franciaország) 96
püspök 118
- Röhrnbach
Ausztria 196
- Rudolf
(I.), Habsburg, német király 43, 134, 148
pápai legátus 20
- Rufinus
pápai adószedő 57, 180
- Ruszkínóc
Ruskovce (Szlovákia) 141
- Ruténia 103, 106, 111
- S**
- Sabina
(Olaszország) 50, 54, 93, 108
- Salamon
magyar király 75
- Salerno
(Olaszország) 108
- Salvi
püspök (Perugia), pápai követ 68, 69
- Salzburg
(Ausztria) 180, 181, 187
érsek 180, 194
érsekség 180, 181, 183, 189, 191, 193
káptalan 180
- Sancta Agatha dei Goti
(Olaszország) 102
- Sancto Apostolo
család 86
- Sándor
(II.), pápa 20, 53
(III.), pápa 27, 30, 32, 54, 56, 61, 62, 64,
81, 91, 93, 118
(IV.), pápa 48
pápai apocrisarius 18
- San Salvatore
(Olaszország) 182
- Sáros
Šariš (Szlovákia) 124
- Sátoraljaújhely
(Magyarország) 161, 166
- Scaligeri
család 172
- Schleswig
(Németország) 84
- Schwerin
(Németország) 84
püspökség 84
- Sergius
defensor (Szicília) 17
- Sesto Calende
apát (S. Donato di Scozola in Sesto-
Calende) 95
(Olaszország) 95
S. Donato di Scozola in Sesto-Calende
apátság 95

- Silva Candida
(Olaszország) 50, 54
- Similis
apát (Pannonhalma) 71
- Simon
de Brion. Lásd IV. Márton pápa
püspök (Várad) 113
- Simplicius
pápa 50
- Siriacus
pápa 14
- Sixtus
(III.), pápa 27
- Skandinávia 84
- Skócia 37, 41
- Soffredus
szerpap (S. Maria in Via Lata),
áldozópap-bíboros (S. Praxedis) 96,
97
- Somogy
apát (Szt. Egyed monostor) 194
(Magyarország) 85, 146, 160, 166, 185,
194
- Spalato. Lásd Split
- Spello
(Olaszország) 97
S. Lorenzo in Spello monostor 97
- Split
érsekség 183
(Horvátország) 67, 89, 109
kanonokok 105
káptalan 98, 109
- Spoletinus 108, 115
- Spoletto
(Olaszország) 89, 97
- Stephanus
áldozópap-bíboros (S. Chrysogonus) 53
de Dor, apostoli vikárius (Palesztina) 15
- Strögen
(Ausztria) 196, 197
- St. Rufina. Lásd Silva Candida
- Svédország 83
- Symmachus
pápa 15, 16, 29
- Symon
Alamanni de Bononia, kanonok (Vicenza)
170
- Sz**
- Szabiánusz
pápai apocrisarius 18
- Szabolcs
zsinat 75
- Szaladin
szultán (Egyiptom) 86
- Szalók
Slavkovce (Szlovákia) 154
- Szamaria 111
- szaracénok 86
- Szászváros
ferences gvárdián 156
Orăștie (Románia) 156, 165
- Szeben
prépost 47, 74, 88, 89, 92
prépostság 71, 88, 90, 91
Sibiu (Románia) 47, 71, 88, 91
- Székesfehérvár
(Magyarország) 72, 195
prépostság 72, 75, 184, 195
- Szentföld 39, 67, 68, 69, 96, 162, 166, 179,
192
- Szentmárton. Lásd Pannonhalma
- Szentmiklós
birtok 162
- Szentpétervár
(Oroszország) 127
- Szepes
karthauzi kolostor 199
prépost 169
prépostság 75, 123, 140, 141, 142, 143,
152, 153, 154, 158, 164, 165
(Szlovákia) 72, 141, 142, 143, 153, 154,
157, 158, 160, 165
- Szepeshely
Spišská Kapitula (Szlovákia). Lásd
Szepes (prépostság)
- Szepesség. Lásd Szepes
- Szepesváralja
Spišské Podhradie (Szlovákia) 143
Szűz Mária-egyház 143, 153
- Szerafin
prépost (Pozsony) 168, 169
- Szerbia 68, 113, 117, 122, 123, 183
király 148
nagyzsupán 103
- Szerdika
(Bulgária) 11, 12, 27, 29

zsinat 11, 27, 29, 118
Szerém
 püspökség 68, 71
 régio 71
Szergiusz
 (I.), pápa 18
Szeverinusz
 pápa 18
Szcília 86
 (Olaszország) 16, 17, 29, 41, 42, 82, 84,
 87, 90, 94, 96, 98, 101, 102
Szilézia
 régio 84, 122, 126, 128, 129
Szimcs
 adománybirtok 165
Szimpliciusz
 pápa 15
Szíria 98
Szlovákia 152, 153, 158, 161
Szolgagyőr
 Posádka (Szlovákia) 134
Szt. Florián
 kolostor 195

T

Tamás
 ferences szerzetes, pápai nuntius 67
 prépost (Vasvár), püspök (Várad) 137,
 138, 139, 162, 166
 püspök (Vác) 138, 139
 püspök (Wrocław) 124, 145
 Spalatói 86, 88
 Szepesi 140
Tankréd
 Szcíliai (Leccei), szcíliai király 42, 87,
 94, 95, 101
Tarantaise
 (Franciaország) 15
Tatamér
 prépost (Székesfehérvár) 47, 73
Tatwin
 érsek (Canterbury) 15
Temes
 folyó 132
Teobald
 püspök-bíboros (Ostia, Velletri), pápai
 legátus 71
Teodor
 pap, pápai követ 18

Terracina
 (Olaszország) 52, 95
Teuzo
 bíboros, pápai legátus 64
Theobald
 érsek (Canterbury) 41
Theobaldus
 Frederici de Archo, scholaris (Trento),
 Altegradus unokaöccse 167
Theodoricus
 de Bonavilla, pápai és birodalmi
 közjegyző 182
Theodórosz
 (I.), pápa 15, 18
Theodosziosz
 (III.), bizánci császár 19
Thesszaloniki
 (Görögország) 14, 15, 16, 17
 vikárius 14, 18
Thomas
 érsek (Canterbury) 41
Timót
 püspök (Zágráb) 126, 143, 144, 156, 157,
 158, 159, 165
Tisza
 folyó 132
Tolon
 kun elöljáró 131, 162
Toplica
 apát 56
 Varaždinske Toplice (Horvátország) 56
Toporc
 Toporec (Szlovákia) 153
Torna
 Turňa nad Bodvou (Szlovákia) 124
Toscana Romana
 (Olaszország) 97
Tournai
 (Belgium) 95
 főesperes 95
 kancellár 95
 kántor 95
Tours
 érsek 25
 (Franciaország) 171
 Szt. Márton-egyház 171
Trana
 (Olaszország) 30

Trau. Lásd Trogir
 Treviso
 (Olaszország) 167, 168, 173, 182
 Trier
 (Németország) 15, 96
 Trogir
 (Horvátország) 71, 88, 91
 káptalan 71
 püspök 71, 88
 Troia
 (Olaszország) 101
 Turóc
 prépostság 126, 147, 160, 161, 166
 Turiec (Szlovákia) 126, 161
 Tuscia
 (Olaszország) 89
 Tusculanum
 (Olaszország) 50, 54
 Tvrtko
 (I.), boszniai király 70

U

Ubaldu
 Allucingoli. Lásd III. Lucius pápa
 Ugolinus
 de Segni. Lásd IX. Gergely pápa
 Ugone
 di Buglione, pápai ügyhallgató 172
 Ugrin
 Csák nembeli, királyi tárnokmester 155,
 164
 érsek (Kalocsa) 68
 Umberto
 Banchi, pápai káplán, kanonok
 (Piacenza) 75
 Uppsala
 érsekség 84
 (Svédország) 84
 Usuk
 kun elöljáró 131, 162
 Uzur
 kun főember 163

V

Valence
 (Franciaország) 15
 Valerius
 Bito, pápai megbízott 11

Valter
 ferences szerzetes, pápai káplán, pápai
 legátus 72
 Vanizeno
 dei Lanfranchi da Pisa, császári helytartó
 (Vicenza) 172, 173
 Várad. Lásd Nagyvárad
 Varasd
 Varaždin (Horvátország) 99
 Vasvár
 (Magyarország) 138
 prépostság 138
 Vatikán
 Róma 163
 Velasco
 pápai legátus 65
 Velence
 (Olaszország) 67, 86, 96, 102, 107, 182
 Velletri
 (Olaszország) 35, 50, 54
 Verona
 (Olaszország) 87, 177
 püspök 95
 zsinat 89
 Verőce
 ferences gvárdián 158, 165
 ferences gvárdián) 144
 Virovitica (Horvátország) 143, 144, 157,
 158, 159, 165
 Veszprém
 káptalan 145, 146, 160, 162, 166
 (Magyarország) 88, 91, 92
 püspök 71, 181, 198
 Veszprémvölgy
 (Magyarország) 145, 159, 160, 162, 165,
 166
 Szűz Mária-apáca kolostor 145, 159, 160,
 162
 Vézelay
 apát (Szt. Péter kolostor) 101
 (Franciaország) 101
 Vicenza
 egyház 171
 (Olaszország) 167, 168, 169, 170, 171,
 172, 173
 Szt. Péter bencés monostor 171
 Vienne
 érsek 15
 (Franciaország) 15, 31, 48

zsinat 48, 189
Viktor
 (II.), pápa 53
 (IV.), ellenpápa 54, 93
Vilmos
 de Judicis. Lásd Guillaume de la Jugie
 (I.) Hódító, angol király 40
 (II.), angol király 40
 (I.), Rossz, szicíliai király 42, 94
 (II.), Jó, szicíliai király 86, 87, 94
Vince
 pépost (Lucano) 168
Vincentius
 de Capua, pápai megbízott 11
Visegrád
 (Magyarország) 70
Vitaliános
 pápa 18
Vitalus
 du Four, ferences szerzetes 171
Viterbo
 (Olaszország) 96, 100, 109, 110, 111,
 112, 177
Vivian
 pápai legátus 41
Vratislav
 cseh fejedelem 20

W

Wąchock
 ciszterci monostor 126
 (Lengyelország) 126
Waldhausen
 (Ausztria) 196
 konvent 196, 197
 St. Georgen am Walde plébániatemplom
 196, 197
Waldkirchen
 (Németország) 195
Wales 37
Walter
 (III.), Brienne-i 102
 (Paleáriai), püspök (Troia, Catania) 101,
 102
 püspök (Albano), pápai legátus 40
Werner
 Maleczek 99, 100, 103, 176

Wieluń
 (Lengyelország) 129, 130, 131
William
 érsek (Canterbury) 41
Willigis
 érsek (Mainz) 16
Wittelsbach
 dinasztia 185
Włocławek
 (Lengyelország) 126, 127
 püspökség 127, 128
 zsinat 126
Wlostibor
 választott érsek (Gniezno) 128
Wrocław
 apát (Szt. Vince-kolostor) 145
 (Lengyelország) 84, 129, 130, 131, 198
Wulcerus
 dict. Schober de Hanburt, pap (passauai
 egyházmegye) 170
Würzburg
 (Németország) 43
 zsinat 43

Y

York
 (Anglia) 41

Z

Zadar
 érsek 74
 érsekség 183
 (Horvátország) 74, 123, 125, 177
Zágráb
 apát (OCist.) 199
 commendator (Szűz Mária német
 lovagrendi rendház) 199
 (Horvátország) 72, 156, 157, 158
 perjel (Szent Miklós konvent) 199
 püspök 85, 199
 püspökség 85, 143, 199
 székeskáptalan 199
Zakariás
 pápa 19

Zára. Lásd Zadar

Zenon

de Hispalis, püspök (Sevilla), apostoli
vikárius (Hispania) 15

Zirc

apát 75

(Magyarország) 75

Znojmo

(Csehország) 196, 197

Zobor

apát 161

Zobor, Szlovákia 161

Zozimosz

pápa 15

Żukowo

(Lengyelország) 127

Zwentendorf

(Ausztria) 196

Szt. István egyház 196

Zwettl

(Ausztria) 196

